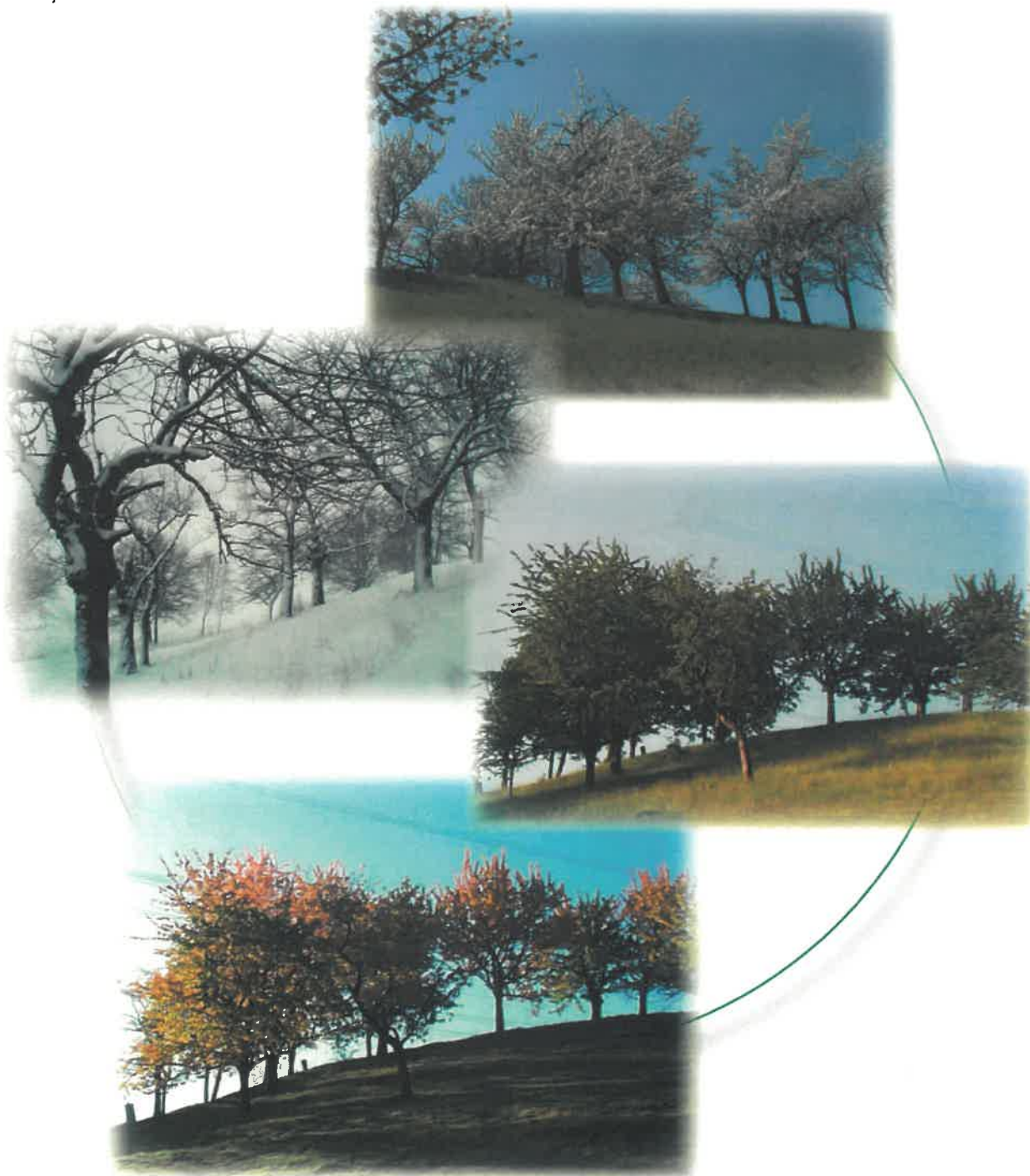

Domowina – Rěčny centrum WITAJ
Budyšin

Materialije k
žiwjenskemu rumej

Materialije k žiwjenskemu rumej SADOWA ŁUKA

za hornjoserbske pěstowarnje, zakładne a srjedźne šule

Domowina – Rěčny centrum WITAJ

Wudawaćel:

Sakska krajna załožba přiroda a wobswět
Akademija

Nowoměšćanske wiki 19 (Historiska kładźita chěža)
01097 Drježdźany

Zeserbšćić a wobdźěłať w nadawku Domowiny z.t., Rěčneho centruma WITAJ:

Jan Kral

Lektor: Horst Petrik

Spěchowane wot Załožby za serbski lud,
kotraž dóstawa lětnje přiražki Zwjazka,
Swobodneho stata Sakskeje a Kraja Braniborskeje.

Sadźba:

Tomaš Šořta

zhotowjenje:

Domowina z.t., Rěčny centrum WITAJ

Skazanske čisło: L-0/34/06-1

Předstřowo

Rjane krajiny z łukami a lěsami, z jězorami a horami a ze wšěmi zwěrjatami a rostlinami tworja naš wobswět ze wšej swojej bohatosću. Wěda wo nim so džěnsa z wobrazom, słowom a zwukom hladajcy rozšěrja. Kwalitatiwnje wurjadne časopisy z rjanymi přirodowědnymi fotami so poskitceja a dobry je tež poskitk spartowych kanalow w telewiziji. Wšitke temy wokoło hořtwy abo wudženja kaž tež přirody w běhu počasow abo žadnych zwěrjatow so wobjednawaja. Tola poskitki moderneho medijoweho časa njenarunaja swójske dožiwjenja z přirodu, kotraž nas wodawa. Štóz chce wobswět lubować, škitać a hladać, dyrbi jón sam dožiwić a znać. Zamołwity wobchad z přirodu na čas žiwjenja započina so hižo w džěćatstwje. Tohodla dyrbitej so wobswět a přiroda tež džěćom a šulerjam wšědnje spřistupnić.

Sakska krajna załožba přiroda a wobswět a Krajnoradny zarjad Döbeln chcetej w zhromadnym projekće docpěć, zo džěći a młodostni přirodne zakłady čłowjeskeho žiwjenja wědomje zeznaja a zo ze swójskeho zajima přirodu hladajo a škitajo swoju zamołwitosć zwuraznja.

Krajnoradny zarjad Döbeln namjetuje wšitkim předšulskim kubłanišćam wokrjesa projekt „žiwjenski rum sadowa łuka“ přewjesć. Wón je z tym w nalěću 2002 započinać a ma zaměr, džěći z wuzwolenym wotrězkom krajiny zeznajomić a zmysl za škit a hladanje přirody wuwic a pohłubšić. Nimo toho spěchuje projekt zaběru a tež strowotu džěći w přirodže.

Projekt zaruča w swojej strukturje a ze swojim wobsahom přez cyłe lěto wšelakore wotměnjace činitosće a zaruča zdobom zmysłapołne aktualizowanje, dokelž móža so jednotliwe džěle přistajić a syće z druhimi projektami zwjazać.

Na tutym zakładže zawjedže a wuwije so w přichodnych lětach tež wobswětowe kubłanje a zdžěłowanje w zakładnych a srjedźnych šulach. Wažne za přewjedženje projekta „žiwjenski rum sadowa łuka“ je, zo kubłanišća a šule kmótřistwo nad łuku přewozmu a zo so zwólňiwu pedagogowo intensiwnje z tutej tematiku zaběraja a zo fachowje funděrowany a derje nałožujomny material za pedagogow a za džěći předleži.

Džakowano wobswětowemu hamtej su so za to hodžace łuki we wokrjesu wuzwolili a k tomu trěbne rozmołwy z komunami a priwatnymi wobsedźerjami přewjedli. Sobudžětaćerjo Akademie Sakskeje krajneje załožby přiroda a wobswět wudžěłachu nawod za kubłarjow a kubłarki. Projektna skupina Instituta za spěchowanje škitu přirody z.t. Freiberg, wotnožka Döbeln, wudžěła najwažniši material za „žiwjenski rum sadowa łuka“. Tute džěło chcemy wosebje wuzběhnyć, dokelž njeje předležaca přiručka jenož po didaktisko-metodiskim widže spřihotowana, ale wona wobsahuje tež wobšěrne wěcne informacije z regionalnymi faktami.

Tuta příručka poskića projekt přewodžacym pedagogam trěbnu fachowu wědu a pokazuje zaměrnje na swobodne rумы, w kotrychž móža so namjetowane nadawki, wuměňjenja a zaměry po teritorialnych wobstejnoscach, po starobje a stawje wědy džěsća modifikować. Tež tutech přičinow dla wuzwolichmy za příručku formu wudospołnjowaceje mapy z njewjazanymi łopjenami, kotraž zmóžnja w kóždym času wuzwolić, přirjadować a wudospołnić material. Wšelakorosc džěłoweho materiala kaž pomjenowanskich kartkow a hrow zmóžnja, zo jón zasadźimy na łuce a zo jón džěći wužiwaja.

Nadźijamy so jara, zo předležaca příručka bohatosći „žiwjenskeho ruma sadowa łuka“ wotpowěduje. Wona ma pedagogow, džěći a młodostnych pohnuć so z małym, ale krajinu tworjacym džěłom swojskeho žiwjenskeho ruma zaběrać. Tak móže pomhać wobswět ze wšěmi zmysłami dožiwić, wědu wo zwiskach w přirodže a wobswěće wobohać a zrozumjenje za přirodne procesy budzić. Z projektom „žiwjenski rum sadowa łuka“ chcemy wjeselo a zahoritosć za małe a wulke džěly přirody wuwabić. Štóž přirodu a wobswět zbliska a intensiwnje dožiwi, budže ju tež škitać.

Za projektne džěło přejemy wšitkim wobdžělenym wjele wuspěcha.

Bernd-Dietmar Kammerschen
załožbowy direktor Sakskeje krajneje załožby
přiroda a wobswět

Dr. Manfred Graetz
krajny rada
wokres Döbeln

Žiwjenski rum

Wobsah / přehlad

I. Zakładny koncept	6
1.1. Naležnosć / zaměr, céžišća	6
1.2. Lětny přehlad	7
II. Wěcne informacije	8
2.1. K zapřijeću „sadowa łuka“	8
2.2. K stawiznam plahowanja sadu	9
2.3. Sadowe družiny sadoweje łuki	12
2.4. Wuznam sadoweje łuki	16
2.5. Žiwjenski rum „sadowa łuka“	17
III. Wobłuki činitosćow	21
3.1. Wobkedźbujemy zwěrjata a rostliny po počasach	22
3.2. Wužiwanje a hladanje sadoweje łuki	26
3.3. Wužiwanje sadu	28
IV. Džěłowe materialije	31
4.1. Postajenske kartki	32
4.2. Džěłowe topjena	157
4.3. Hry	168
4.4. Recepty	196
V. Žórła: Zapis literatury / zapis wobrazow	215
VI. Twarske kamjenje	219
6.1. Swójba sykorka	220
6.2. Wot kćenja hač k zraťemu płodej	221
6.3. Mjetele na našej łuce	222
6.4. Kwětki na léčnej łuce	223
6.5. Drjewowe hromady jako žiwjenski rum	224
VII. Serbsko-němski słowničk	225

Žiwjenski rum

I. Zakładny koncept

1.1. Należność /zaměr

- ⇒ Zeznaće a zwužitkowanje regionalno-typiskeho krajneho elementa „sadowa łuka” za
 - wutworjenje stroweho poměra k přirodze a intensiwneho počaha k zwěrjatom a rostlinam,
 - wuwice trajnych měritkow za swójske posudžowanje přirody, za wobchadženje z přirodu tež w pozdžišim žiwjenju,
 - kubłanje zmysłow,
 - posředkowanje znajomosćow
- ⇒ Hladanje a wužiwanje łuki jako aktiwny přinošk za škit přirody a wobswěta

Ćežišća

⇒ Džěci

- spóznaja ekologiski wuznam sadoweje łuki jako mnohostronski žiwjenski rum,
- zeznaja funkcije žiwjenskeho ruma „sadowa łuka” w cyłkownym eko-systemje,
- přeslědźuja a wobkedźbują cyłe lěto mnohostronskosć zwěriny a rostlinstwa na sadowej łuce,
- přewjedu jednore hladanske džěta,
- žněja a předžětaja sad,
- zeznaja sad a brěčki z domjacych sadowych łukow jako słódne jědže,
- wopřimnu, zo jenož wužiwanje sadoweje łuki jeje zdźerženje zaruči.

Žiwjenski rum

II. Węcne informacije

2.1. K zapříjeću „sadowa łuka”

Sadowe łuki dawaja krajnemu wokrjesej swojorazny napohlad.

Zwjeršnje drje pokazuje zapříjeće „sadowa łuka” na tradicionalnu formu sadarstwa. Ze zapříjećom wopisuja so sadowe łuki, na kotrychž rostu wšelako stare sadowe štomy z wysokim abo srěnjowysokim zdónkom a z wulkej štomowej krónu. Sadowcy njejsu po starobje, wysokosci a sortach rjadowane; rostu na łuce „změšane”. Sadowe łuki załožichu so husto na kromje wjeskow, tam, hdžež so zemja ćežko wobhospodari resp. wobdžěła. K tajkemu rozbrojenemu sadarstwu liča so tež štomowe rjady při pučach a pólnych mjezach a mjerše štomowe skupiny mjez polemi, na zahrodach a samo markantne jednotliwe štomy (solitarne štomy).

Industrielné sadownišća (plantaže) njeliča so do sadowych łukow.

Na sadowych łukach nańdžemy na družiny bohaty zeleny podrost, to su mało wunošne čerstwe łuki a połsuche trawniki. Na tajkich łukach jewja so tež mnohe małe struktury kaž wotemrěte štomy a štomowe prózdnjeńcy, hdžež zasydli so mnoho cacakow, ptačkow a drobného skotu. Wosebje wjele družinow insektow so tam žiwi.

Na sadowych łukach wobchadza so lědma z rostlinoničacymi a rostlinoškitnymi srědkami. Na tute wašnje so zwěrjata a rostliny wobhladniwje škitaja.

Sadowe łuki wužiwaja so ekstensiwnje.

Při wšěm pak su wěste džěła trěbne: Štomy maja so wurězac, trawa ma so posyc abo wotpasć a sad ma so šćipać.

Sakski přirodoškitny zakon, § 26, sadowe łuki **wosebje škita**.

W tajkim wosebje škitanym biotopje je wšo zakazane, štož tutomu žiwjenskemu rumej škodzi abo jón samo wohrožuje. Zakon njedowola, zo so „sadowa łuka” snadž po nowšich resp. hinašich aspektach zwužitkuje abo wobhospodari.

2.2. K stawiznam plahowanja sadu

Hižo lětstotki dołho su sadowe štomy wosebity wobstatk našeje kulturneje krajiny. Něhdy bě to hinak: Wysokozdónkate jabłučiny, krušwiny, slowčiny, wišniny a tež worješiny rosćechu wokoło wsow a dawachu krajinje rjany napohlad. Sadowcy tworjachu sadowe łuki, aleje abo rosćechu jako samotniki.

Přeco hižo mějachu štomy w žiwjenju čłowjekow wosebity wuznam. Dawachu ludžom cyrobu a drjewo. Štomy pokazowachu tež na wažne žiwjenske stacije jednotliwych čłowjekow. W mnohich wsach bě z wašnjom, zo sadži so na dworje štom, hdyž bě so džěćo narodziło abo hdyž bě šlu wuchodziło. Z tajkimi znamjenjami pohłubši so zwjazanosć z domiznu.

Dźiwje jabłučiny, krušwiny, slódke wišniny, slowčiny a worješiny znajachu a zwužitkowachu hižo naši prjedownicy w młódšej kamjentnej doby (před něhdže 5000 lětami př. Chr. n.). Druhe sadowcowe sorty kaž na př. knykawki, brěškowcy abo aprikozowcy přińdžechu z Azije do Europy za čas Romjanow.

Namakanki w sydlišćach z kamjentneje doby pokazuja nam praformy našich džensnišich jabłukow. To su na př. bobliny abo płónče. Čłowjekowo kamjentneje doby tute plody hromadžachu. Zawěrnó zwuběrachu woni najwjetše a najslódnije plody, zjěchu je čerstwe abo sušachu je jako naběrk za zymu. Tutón wuběr (selekcija) dopomha skónčnje, zo wuwiwachu so zlepšíne sorty.

Wuraz „**jabłuko**“ pochadza z germanskeho słowa „aplitz“. W starowysokoněmčinje mjenowaše słowo „apful“ jabłuko a słowo „affoltera“ jabłučinu.

Dźiwje formy **krušwow** rosćechu najprjedy w srjedźnej Europje, hdžež bě klima přihódniša. Tajke kamjentnodobowe praformy znajemy džensa z mjenom różlica, sněholčka a želbička. Słowo „Birne“ pochadza pak wot łaćonskeho słowa „pirum“ abo ze starowysokoněmčiny „bira“. Dokelž krušwiny wysoku starobu docpěja (wokoło 200 lět), česćachu sej je naši prapředchadnicy. Někotre štomy česćachu sej jako swjate štomy. Woni wěrjachu, zo bydla w hałužkach, zdónkach a korjenjach duchu, kotrež zamóža hdyžkuli na dobro abo njedobro ludži wulězc.

W klósterskich zahrodach rosćechu přenje sadowcy. Mniša je tam sadžachu. Poněčim plahowachu so pak tež blisko burskich statokow abo blisko wjeskow.

Wurjadne zaslužby wo sadarstwo maja benediktinojo a cisterciensoj. Woni plahowachu w svojich zahrodach sadowcy. Mnich Strabus bě napisat w lěće 850 přenju knihu wo sadarstwje a zahrodnistwje.

W našej wokolinje rozwi so sadarstwo w **klóstrje Buch**. Tam mějachu cisterciensoj plahowanje sadu na starosci. Mnich Hildebert, přeni abt tutoho klóštra, a jeho dwanaće sobubratrow přińdžechu do klóštra ze sadowymi štomami; mějachu dvě jabłučinowej sorće (mjez sortomaj bě jedna na boskop podobna sorta). Cisterciensoj běchu wuběrní ratarjo, běchu wustojni plahowarjo sadu, wina a zelow. Do našeje wokoliny přinjesechu tući mniša přenje žolte slowki, žoltuški.

wobr. 1 klóšter Buch

Wot 15. lětstotka njeplahowachu so sadowe štomy hižo jeničce w klósterskich zahrodach. Poněčim plahowachu je tež zwonka klóšterow, daloko a šěroko w krajnje.

Srjedź 16. lětstotka zajimowaše a staraše so **kurwjerch Awgust** wo sadarstwo w Sakskej. Wón tu knježeše wot 1553 hač do 1586. Na swojim wjerchowskim kuble Ostra załoži wón přikładnu štomownju. Jeho wjerchowske kubło ležeše na teritoriju džensnišeho měšćanskeho džěla Friedrichstadt. W běhu jeničkeho lěta předa wón wokoło 60 000 sadowych štomikow. Kurwjerch Awgust rozdźelowaše sadowe póčki a postaji, zo ma kóždy młody woženjeny por sadzić někotre sadowe štomy, jelizo měješe sam pódu. Nimo toho poča sam pisać a napisa „Anweisung zum Obst- und Gartenbau“. Za jeho spis zajimowaše so wjele ludži. Tohodla wudachu spis trójce za sobu.

wobr. 2 nasčěnowa mólbna na hrodže Albrechtsburg w Mišnju – kurwjerch Awgust (1553-1586) jako spěchowar sadarstwa

W běhu časa wuwiwachu so wulke sadarske krajiny wokoło Mišnja, Drježdźan, Lommatzscha, Oschatza a Lipska. A załožene štomownje spěchowachu plahowanje a rozšěrjenje nowych sadowych družinow. Wot spočatka **19. lětstotka** wuwowowachu ze Sakskej wjele sadu.

Je zapisane, zo na Lipšćanskich Michalskich wikach w lěće 1812 Borsdorfske (bóštrofske) jabłuka předawachu a zo 50.000 tolerjow zaslužichu. Samo do Ruskej dowjezechu samsnu sortu jaklukow. Kedźbliwje je zapakowachu a na hodownych wikach w měsće Pětrohrodže je jako „Sakske apelsiny“ předawachu. Bóštrofske jabłuka wuplahowachu z jabłukowych sortow, kotrež běchu něhdy cistercienscy mniša w Muldowej žlobinje nasadźeli.

Nětko sadžeše nimo burow tohorunja wjesne zemjanstwo sadowcy, załožowaše sadownje a nasadžeše sadowcowe aleje ...

W lětach po 1820 přiběraše dale a bóle ličba sadowych družinow; załožene štomownje tomu přinošowachu. Tehdy dźiwachu wosebje na to, zo maja w zahrodach prawje wjele sadowych sortow. To pak domjacemu sadarstwu njetyješe. Wulke hospodarske wunoški z toho njemějachu. Lubowarjo sadu chcychu džeń a wjace sortow, njedźiwachu pak na swoje snadne teoretiske znajomosće a praktiske nazhonjenja. Při tym zanjechachu hladanje, sadjenje, wurězowanje a zdžerženje štomow.

W lěće 1884 wuda so zakon Ratarskej komory za spěchowanje sadarstwa. Bóle měješe so dźiwać na rentabelne sadarstwo hač ma mnohosć sortow. Prócowachu so wo mnohe sorty, ale docpěć měješe so wosebje wunošliwosć sadarstwa.

W Sakskej naličichu tehdy wokoło lěta 1911 něhdže 10 milionow sadowych štomow (3 štomy na wosobu).

W času po **Přenjeju swětowej wójnje**, po krutej zymje w lěće 1928/29 a w 30tych lětach podpěrowaše stat sadarstwo a zmóžni, zo nastachu nowe sadowe łuki, kiž hišće džensa wobsteja. Tuta forma sadarstwa wunjese ratarjam přidatne dochody na dwoje wašnje: Ze štomow mějachu sad na předań a pódu pod sadowcami wužiwachu jako łuku abo pastwu abo plahowachu na tutej pódze žita a wobkopanki.

Dale bóle předžětachu sad industrielnje. To wusutkowa so na wašnje zwužitkowanja sadu. Ludžo

kupowachu wjace sadu. Ze statnej podpěru nasadźa so we wsach a zwonka nich wjele sadowych štomow. Hłownje wužiwachu so skłóniny, kiž njehodžachu so za rolu. Husto přewzachu najenkojo sadowe łuki, zo bychu z nich wužitk měli. Předawachu sad a z pjenjezami žiwjachu swoje swójby. Kóžde lěto našćipachu wjele stroweho sadu, a nimo toho bjerjachu zdónki podrězaných štomow za paliwo a za twarsku potrebu. Krute krušwinowe drjewo wužiwachu - kaž džensa - za twar hudźbných instrumentow a meblow.

Druha swětowa wójna bě mnohim sadowym plantažam škody načiniła. Łuki so mało hladachu a wjele štomow so poruba. W powójnskich lětach nasadźachu sej ludžo sadowe štomy předewšěm za swoju potrebu.

Ratarske prodrustwa na teritoriju něhdyšeje NDR starachu so zaso zaměrišo wo sadowe łuki; hladachu je, zešćipachu wšón sad a wobhospodarichu łuki samo hač do politiskeho přewróta w lěće 1989.

W 70tych lětach ratarstwo intensiwnje hospodarješe. Džiwaše so na efektiwne plahowanje niskozdónkateho plantažoweho sadu. W starych zwjazkowych krajach hižo w 50tych lětach předewšěm niskozdónkate sadowcy plahowachu. Ze statnymi trjebinskimi premijemi spěchowaše so wukopanje sadowych štomow po statysacach. Přeco mjenje ludži měješe zajim, so ze swójskim sadom zastarać. Ludžo přestachu móštowac a zawarjeć. W NDR drje podpěrowaše so ze statnymi pjenjezami nakupowanje sadu z priwatnych zahrodow. Tola tež tu bu dzeń a mjenje sadowych łukow.

Sadowe łuki, kotrež „přežiwichu“, dđeržachu so předewšěm na skłóninach a w domjacych zahrodach.

wobr. 3 sadowa łuka pola Töpelna

Ze slědowacych přičinow pozhubuje so žiwjenski rum

„sadowa łuka“: – tute přeštrjenje so zatwarjeja

– dróhi so twarja a rozšěrjeja

– přeštrjenje so hromadže kładu a štomy so pušćeja

– tute přeštrjenje so dzeń a mjenje tradicionelnje wužiwaja

– domjace sadowe sorty so minu, wunošliwiše so zdomjeja

– štomy su přestare a wotemrěwaja, nowe so njesadžeja

Wědomostne přepytowanja a přiběrace wobswětowe wědomje pokazuja, zo su sadowe łuki jara trěbne. Su za čłowjekow a přirodu přewšo wažne. Wuznam sadowych łukow zaso přiběra.

2.3. Sadowe družiny sadoweje łuki

Na sadowej łuce nańdżemy sadowe družiny, kotrež su

- wosebje krute (robustne),
- mało nachilene napřečo choroscám a
- kotrež hodža so derje na brěčku předžělać.

Rozsudne je, zo sadžeja so sorty, kiž trjebaja snadny rostlinoškit a mało hladanskich džěłow.

Stare sakske sadowe družiny

Z lěta 1940 eksistuje „Verzeichnis der wirtschaftlich wertvollsten Sorten des Kern- und Steinobstes“.
Zapis wopřijmje podaća z wjacorych krajowych džěłow Sakskeje.

Do slědowaceho wuhódnoćenja je zapřijate 16 saskich regionow (Annaberg, Auerbach, Budyšin, Borna, Grimma, Großenhain, Kamjenc, Lipsk, Pirna, Rochlitz, Schwarzenberg, Stollberg, Kamjenica, Dippoldiswalde, Döbeln, Drježdžany).

Jabłukowe sorty

Do lisćinow zapisane sorty: 24 (wot toho 6 regionalnych sortow)

Najhusćišo plahuja so slědowace sorty:

- Jakob Lebel (w 15 regionach)
- Ontarioapfel (w 15 regionach)
- Kaiser Wilhelm (w 14 regionach)
- Baumanns Renette (w 13 regionach)
- Gelber Edelapfel (w 13 regionach)
- Klarapfel (pšerńčnak) (w 11 regionach)

Sorta złotak (Goldparmäne) njeje hižo nihdže zapisana, ju pak hišće znaja.

wobr. 4 złotak

wobr. 5 Jacob Lebel

Krušwowe sorty

Do lisćinow zapisane sorty: 12

Najhusćišo plahuja so slědowace sorty:

- Alexander Lucas (w 16 regionach)
- Clapps Liebling (w 16 regionach)
- Williams' Christbirne (w 16 regionach)
- Köstliche aus Charneu (w 16 regionach)
- Frühe aus Trevour (w 13 regionach)
- Boscs Flaschenbirne (w 13 regionach)
- Gellerts Butterbirne (w 12 regionach)

wobr. 6 Clapps Liebling

wobr. 7 Gellerts Butterbirne

Sorty słódkich wišnjow

Do lisćiny zapisane sorty: 16 (wot toho 1 lokalna sorta)

Najhusćišo plahuja so slědowace sorty:

- Büttners Rote Knorpelkirsche (w 16 regionach)
- Schneiders Späte Knorpelkirsche (w 14 regionach)
- Weiße Spanische Knorpelkirsche (w 14 regionach)
- Kassins Frühe (w 14 regionach)
- Hedelfinger Riesenkirsche (w 11 regionach)
- Große Prinzessinkirsche (w 7 regionach)

wobr. 8 Hedelfinger Riesenkirsche

Sorty kisałych wišnjow

Do lisćiny zapisane sorty: 3

- Schattenmorelle (w 12 regionach)
- Ostheimer Weichsel (w 9 regionach)
- Diemitzer Amarelle (w 6 regionach)

Slowkowe sorty

Do lisćinow zapisane sorty: 11

Najhusćišo plahuja so slědowace sorty:

- Zarpflaume (w 15 regionach)
- Hauszwetsche (domjaca slowka) (w 14 regionach)
- Ontariopflaume (w 14 regionach)
- Wangenheims Frühzwetsche (w 13 regionach)
- Graf Althans (w 12 regionach)

W horjeka podatym zapisu mjenuja so sorty, kotrež **w** wokolinje

Döbelna rostu:

jabluka:

Baumanns Renette	Jakob Lebel
Blenheimer Goldrenette	Kaiser Wilhelm
Bohnapfel	Ontarioapfel
Schöner aus Boskoop	
Klarapfel (pšeńčnak)	<i>lokalna sorta:</i>
Gelber Edelapfel	Königsapfel

krušwy:

Alexander Lucas	Herzogin Elsa
Boscs Flaschenbirne	Köstliche aus Charneu
Clapps Liebling	Petersbirne
Frühe aus Trevour	Williams' Christbirne

slódke wišnjje:

Büttners Rote Knorpelkirsche	Werdersche Frühe Herzkirsche
Fromms Herzkirsche	Glasierte Knorpelkirsche
Frühe Französische	<i>lokalnej sorće:</i>
Kassins Frühe	Merseburger
Schneiders Späte Knorpelkirsche	Prinzenkirsche

kisałe wišnjje:

Diemitzer Amarelle	Schattenmorelle (kisała wišnjja)
Ostheimer Weichsel	

slowki a knykawki:

Graf Althans	Ontariopflaume
Große Grüne Reneclode	Viktoriapflaume
Hauszwetsche (domjaca slowka)	Zarpflaume
Lützelsachser Frühzwetsche	

wobr. 9 Zarpflaume

wobr. 10 domjaca slowka

Doporučene regionalnotypiske sadowe družiny

Sakske statne ministerstwo za wobswět a ratarstwo bě tute doporučenja wozjewiło:

Wupruwowane **jabłukowe sorty** za sadowe łuki

- w nižinach a pahórcinach

Blenheim
Bohnapfel
Bittenfelder
Boskoop
Carola
Coulon-Renette
Gefl. Kardinal
Jakob Fischer
Jakob Lebel
Lunow
Piros
Prinzenapfel
Roter Eiserapfel
Rhein. Krummstiel
Kaiser Wilhelm
Zabergäu- Renette
Winterrambour

wobr. 11 kejžor Wilhelm

Wupruwowane **krušwowe sorty** za sadowe łuki

- w nižinach a pahórcinach

Amanlis Butter
Clapps Liebling
Köstliche von Charneu
Lucius
Gellert

wobr. 12 Köstliche von Charneu

Wupruwowane sorty **stódkich wišnjow** za sadowe łuki

Altenberger Melonenkirsche
Badeborner
Große Gemersdorfer
Große Schwarze Knorpel
Hedelfinger
Schneiders Späte Knorpel
Teickners

wobr. 13 wulka čorna chrymstojta wišnja

Slowkowe sorty za sadowe łuki

Wangenheim
Cacaks Schöne
Hanita
Valjevska

2.4. Wuznam sadoweje łuki

Łuki ze wšelakorym sadom maja wšelake funkcije w gospodarstwje přirody a w kulturnej krajinje.

➤ škitaja družiny a biotopy

- tajke łuki su samostatny biotop ze zasadženymi małymi biotopami
- su žiwjenski rum, kiž je bohaty na družinach rostlinow a zwěrjatow
- su wučeknišćo za wohrožene družiny žiwochow
- zaručuja mnohosć sortow a sadowcowych družinow (wuchowa so stare kulturne bohatstwo; wuplahuja so znowa wobstajne sorty)

➤ rozrjaduja krajinu

- wožiwjeja a wobohaćeja wobraz krajiny (na tutech łukach rostu rjane družiny a formy štomow; wobraz přeměnja so po počasach)
- harmonisce zarjaduja so sydlišća do wobrazu krajiny
- su wažny wobstatk zwjazka biotopow; wobaraja monotoniji wulkich ratarskich přestrjenjow a zadžewaja, zo wulke kónčiny, kotrež so ratarsce wužiwaja, ekologisce njewochudnu

➤ su klimatiski faktor

- maja wurunowacy wliw na lokalnu klimu
- škitaja krajinu před mocu a škodu wichorow
- tute łuki produkujaja kislik

➤ škitaja pódu a wodźizny

- zlahodžeja škody erozije, kiž wětřik a woda načinitej
- zadžewaja, zo so z pódy wutki njepoměrnje wupłokuja a wobaraja tomu, zo so wutki w njepoměrnych mnóstwach do wodźiznow noša
- powjetšeja wobstatk humusa
- zadžeržuja wodu
- zaručuja, zo so póda minimalnje ze škódnymi maćiznami počezuje, dokelž so ekstensiwnje hospodari; jědy a hnojiwa so po prawidlownych planach njemjetaja resp. njepryskaja, a štomy so jeno snadnje wurězuja

➤ zaničuju škódniki

- na tutech łukach ma wjele wužitnych žiwochow swój žiwjenski rum, kiž su wažne za biologiske zaničowanje rostlinskih škódnikow

➤ su wočerstwjenišća

- skićeja wjeselo nad přirodu a móžnosće za spomóžne wužiwanje swobodneho časa
- maja wulku hódnotu za dožiwjenja w kóždym počasu

➤ wužiwaja so hospodarsce

- plahowanje sadowcow a wotpowědne zwužitkowanje plodow (marmelada, brěčka, sušeny sad ...)
- łuki wužiwaja so jako łuki a pastwišća
- pčoly nańdu na łukach dobru pastwu
- štomy dawaja palne a twarske drjewo

2.5. Žiwjenski rum „sadowa łuka“

W minjenych lětdžesatkach běchu čłowjekojo kulturne krajiny widžomnje přeměnili; wzachu rostlinam a zwěrjatom žiwjenske rupy, w kotrychž natwarichu so na př. nowe sydlišća a puće.

W ratarstwje zminychu so mnohe hódne małe struktury (pólne kerčiny, małe pólne kerki, włóžne łuki ...); małe přestrlenje zjednočichu so do wulkich ležownosćow.

Łuki – čłowjekojo běchu tute žiwjenske rupy stworili – buchu rupy, hdžež so zwěrjata a rostliny wuchowachu. W tutej teritorijach zwučichu so zwěrjata a rostliny na so, to traješe drje dołhe lěta, ale poněčim nastachu mnohe žiwjenske zhromadnosće. Tajke łuki su džensa wobdźiwajomnje bohate na družiny rostlinow a zwěrjatow. Łuki derje leža, maja přihódne struktury a su tohodla njeparujomny element biotopoweho zwjazka. Přirodoškitarjo wobkedźbowachu na tutej łukach wokoło 3000 wšelakorych zwěrinskich družinow. Wjele ptačkow, brukow a mjetelow nańdže tam trěbnu cyrobu, tam móža woměrje hnězdzić a žiwe być. A rostliny, kiž rosćechu něhdy w typiskich burskich kulturnych krajinach, nadeńdu tu swój wuček. Přetož intensiwnje wobhospodarjene łuki a pola hižo zwěriny žane žiwjenske móžnosće njeposkićeja.

Łuki z najwšelakorišimi sadowymi družinami wobwliwuja wulkotnje cyrobnj rječaz.

Žiwjenski rum sadowy štom

Sadowy štom ma wjacore etaže. Z tym poskića mnohim zwěrjatom trěbny žiwjenski rum.

W **etaži korjenjow** čuja so małe cyczaki doma, su to na př. trosk, pólna myš a jěž.

Na **zdónku** krosnja so bruki; w skorje štomow nadeńdu žiwjenski rum za sebje a za swoje larwy a zdobom swój zymski kwartěr. W hrubej skorje starych štomow zadowjeja so lišawy.

Mnohe stare a tež wotemrěte štomy abo haŕzy maja prózdnjeńcy, kotrež stej pisany dypornak abo zeleny dypornak wudypaťoj. Prózdnjeńcy nastachu pak tež tak, zo bě drjewo sprochniło abo wuhniło. W tajkich prózdnjeńcach zasydlichu so a hnězdža džěraki kaž kulišk, hupak, kwikawa, pikotač a čerwjena wopuška. Přenjoťne lehnjenske prózdnjeńcy dypornakow wužiwaja w naslědnym lěće druhe ptački; tam zadowjeja so módrawki a čorne sykorki.

Do wopušćenych prózdnjeńcow začahnu rady tež njetopyrje a šeršenje; tam wuzwola sej swój přebytk.

W **štomowych krónach**, w najwyšej etaži, hnězdža wšelake družiny ptačkow. Su to na př. kosy, zyby a šćihlicy. W haŕzach naľója sej kuny a sedmispancy džěl swojeje cyroby.

Lisćo pak zaruča insektam a jich wuwicowym stadijam cyrobu a zdobom přebytk. Z nektarom a kćenjowym próškom žiwja so pčoťki, čmjeťy a mjetele.

Pozdžišo wšak, hdyž sad zrawi abo hižo pada, nadeńdu na štomje a pod nim w trawje sedmispancy, ptački, insekty, jěže a šlinki dobry wuběr cyroby.

Žiwjenski rum łuka

Na sadowych łukach wuwijawa so wšelakore rostlinske zhromadnosće, wotwisnje wot stejnišća a pódowych poměrów, ale tež wotwisnje wot toho, kak so łuka wobhospodari a hlada.

Pase-li so na łuce husto skót, je trawnik krótki. Na łukach pak, kotrež wužiwaja so ekstensiwnje, wuwijawa so wšelakore zhromadženstwa kćenjowych rostlinow.

Na **hubjenych łukach** nańdžemy mnohe družiny. Wuhladamy na nich na př. małe zwónčki, łučne zwónčki a łučnu želbiju.

Na **suchich łukach** rostu mj. dr. wšědne naliki, dźiwja strožawka, sucha mlóčeń (jědojta!), łučny rozraz (jědojty!), mały jatřobnik a tež łučna želbija.

Na **włóžnych a wutkatych łukach** rostu łučna margerita, pólny hłowač, łučna žerchwica a mlóč. Runje tak wšak tam rosćetej łučny zwónčk a tež łučna želbija. Na chłódkojtych łukach, husto cyle pod sadowymi štomami, wupřestrěwaja so borliški.

Na łukach nadeńdu překasancy wěrný paradiz; přetož łuki poskićeja jim wot nalěća hač do nazymy bohaty wuběr kćenjow sadowych štomow, zelow a trawow. W nalěću sydaja so zynčo pčołki na kćenja sadowcow, něšto pozdžišo přidružeja so mnohe dnjowniki, stojawki, dźiwje pčołki a bruki. Wosebje pyšne napadnu mjetele kaž na př. łastojča wopuš, admiral, pawownik a mała liška.

wobr. 14 admiral

wobr. 15 mała liška

wobr. 16 łastojča wopuš

Na łučnej pódže pod sadowcami honja so skopčki, bruki a druhe drobne zwěrjata. Na łukach su tež dwojožiwcy: trawne žaby a pólné krokawy. A na chłódných městnách přebywa wlečak wrjećeńca, na slónnych nakromnych městnách pak plótna ješćelca.

Trajni wobydlerjo sadowych łukow wšak su tež mrowje, nahe a chěžkate šlinki a pawki. Na nazymskich dnjach w rańšich hodžinach wohladamy mjez trawami mało nad zemju wodorune pawčiny baldachinowych pawkow z rosowymi kapkami. Na družiny bohate rostlinske zhromadnosće zawěšćeja cyrobu wšelakorym zwěrjatam, kiž su na polach a wjesnych zahonach žiwe. Na sadowych łukach honja so mj. dr. zajacy a pasu so sorny. Pustawy, busowy, wokate sowy a kuliški łója myše; kuliški łója samo běhajo na krótkich trawnikach.

Cyrobne rječazy na sadowych łukach

Wšelake družiny organizmow su mjez sobu jara wotwisne, dokelž tworja njeparujomny zwisk swojeje cyroby. Spowšitkownjacy přikład:

roslina – mjetelowa husańca – rubježny insekt (šeršeń, wosy) –
insektožračk (ptački) – rubježne ptaki

Hdyž roztorhnje so cyrobny rječaz, je žiwjenje wotwisnych organizmow wohrožene. Žiwjenske zhromadnosće cyrobneho rječaza su mjez sobu jara wusko splećene, maja sakojtu strukturu.

Někotre přikłady cyrobneho rječaza na sadowej łuce:

I. Mjetele (admiral, mała liška, pawownik)

znjesu swoje jejka na kopřiwy.

Z jejkow wulězu husańcy,
husańcy žiwja so z kopřiwowymi
łopjenami a so
pozdžišo zadudkuja.

Wulka sykorka a módrawka
žiwitej so z husańcami.

Insektožrački łója mjetele,
zežeru je same abo picuja
z nimi swoje młodźata.

Za ptačkami we wulkosći
kokošow honja lěsne kuny.

II. Šmicy kłója z rydlom do rostliny a srěbaja z njeje mězu.

Nasrěbaja so telko mězy, zo jim
měza ze zadka kapa. Na nju
čakaja mrowje; mrowje „deja“
šmicy a pija tutu mězu.

Mrowje škitaja swoje „dejki“
před njepřećelemi.

Zeleny dypornak a kwikawa
žiwitej so tež z mrowjemi.

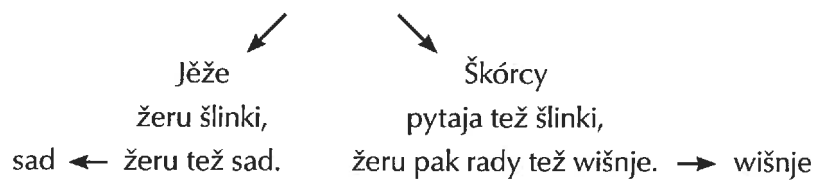

Bože slónčka žeru šmicy.

Ptački łója bože slónčka a so
z nimi žiwja.

III. Z rastlinami a ze zraťym sadom žiwja so šlinki.

Žiwjenski rum

III. Wobłuki činitosćow

3.1. Wobkedźbujemy zwěrjata a rostliny po počasach	22
3.2. Wužiwanje a hladanje sadoweje łuki (hladanje łukow, hladanje štomow, žně)	26
3.3. Wužiwanje sadu	28

3.1. Wobkedźbujemy zwěrjata a rostliny po počasach

	kćenjowe rostliny	trawy	insekty	ptački	cycaki	dalše zwěrjata
N	běty džećel	tučna lipnica	němska wosa	čerwjena wopuška	bruny dołhowuchač	čerwjeny pućny šlink
A	bórliški	tučny česačk	pčołka	hupak	jěž	plótna ješčelca
L	čerwjeny džećel	tučny liščak	šeršeń	kós	knot	rubježny pawk
Ě	dźiwja morchej	tučny pasnik	zemska čmjeła	kulišk	kuna	trawna žaba
Ć	husaca kwětka	tučny sukač		módrawka	pólna myš	winicowy šlink
O	husacy jazycyk	wšědny pyr	admiral	pikotač	sedmispanc	wrjećeńca
	tučna žerchwica		jabłukowa sadnička	pisany dypornak	tchór	zemska krokawa
	mlóč		łastojača wopuš	pólny wrobl		
	prawa dubčica		mała liška	pustawa		
	wowča rutwica		pawownik	sknadź		
	wulka kopřiwia		bože stónčko	ščihlica		
			dypkаты běharnik	šera pliška		
			mejski bruk	škórc		
			zlota marata	wulka sykorika		
			ščana marata	zeleny dypornak		
			wuchač	zyba		

	kćenjowe rostliny	trawy	insekty	ptački	cycaki	daleše zwěrjata
L	běta pólišca	tučna lipnica	němska wosa	čerwjena wopuška	bruny dołhowuchač	čerwjeny pučný šlink
Ě	běty džecel	tučný česačk	pčotka	hupak	jěž	lěsny chěžkaty šlink
Č	čerwjeny džecel	tučný liščak	šeršeň	kós	knot	płótna ješčelca
O	dychnička	tučný pasnik	zemska čmjeta	kulišk	kuna	rubježny pawk
	dźiwja morchey	tučný sukač	admiral	módrawka	pólna myš	trawna žaba
	dźiwja stróžawka	wšedny pyr	jabłukowa sadnička	pikotač	sedmispanc	winicowy šlink
	husaca kwětka		fastojča wopuš	pisany dypornak	tchór	wrjećeńca
	husacy jazyčk		mała liška	pólny wrobl		zahrodny křižny pawk
	kisały zdžer		pawownik	pustawa		zemska krokawa
	tučna wuroč			sknadž		
	tučna želbija			ščihlica		
	tučný ledžbjenc		bože stónčko	šera pliška		
	tučný sydrik		dypkаты běharnik	škórc		
	tučný zwónčk		měnlivy lisćowy bruk	wulka sykorka		
	mały jatřobnik		žłota marata	zeleny dypornak		
	mały zwónčk			zyba		
	margerita		skopč			
	mlóč		ščana marata			
	prawa balica		wuchač			
	prawa dubčica					
	pyšny žabrij					
	rólny hłowač					
	sucha mlóceň					
	wowča rutwica					
	wulka kopřywa					
	wulki pomocnik					

	kćenjowe rostliny	trawy	insekty	ptački	cycaki	dalše zwěnjata
N	dźiwja strožawka		němska wosa	čerwjena wopuška	bruny dothowuchač	baldachinowy pawk
A	husaca kwětka		pčořka	hupak	jěž	čerwjeny pučný šlink
Z	husacy jazyčk		šeršeń	kós	knot	lěsny chěžkaty šlink
Y	tučný ledźbjenc		zemska čmjeta	kulišk	kuna	plótna ješčelca
M	maty zwónčk			módrawka	pólna myš	trawna žaba
A	mlóč		admiral	pikotač	sedmispanc	winicowy šlink
	prawa bahlica		mata liška	pisany dypornak	tchór	wrjećeńca
	pyšny žabrij		pawownik	pólny wrobl		zahrodny křížny pawk
	wowča rutwica		wulki mrózny pjedžak	pustawa		zemska krokawa
	wulka kopřiwa		sknadž			
	wulki pomocnik		bože stónčko	ščihlica		
			měnlivy lisćowy bruk	šěra pliška		
			skopčk	škórc		
			wulka sykorka	wulka sykorka		
			wuchač	zeleny dypornak		
			zyba	zyba		
			ščana marata			

	kćenjowe rostliny	trawy	insekty	ptački	cycaki	daleše zwěřjata
Z				kós	knot	
Y			wulki mrózny pjedžak	kulišk	kuna	
M				módrawka	pólna myš	
A				pikotač	tchór	
				pisany dypornak		
				pólny wrobl		
				pustawa		
				sknadž		
				ščihlica		
				šera pliška		
				wulka sykorka		
				zeleny dypornak		
				zyba		

3.2. Wužiwanje a hladanje sadoweje łuki

Sadowe łuki wužiwanja drje so ekstensiwnje, tola tež wone maja so hladać, hewak je jich wobstaće wohrožene.

Sadowe **łuki hladaja so** na dwoje wašnje; posyku so abo skót je wotpase. Tutej wašni hladanja zaručitej, zo

- trawnik z mochrom njezarosće a njespjelsći,
- łuki z kerčinu njezarostu,
- łuki z ruderalnymi rostlinami njezarostu, (Do ruderalnych rostlinow słušeja na př. kopřivy, łoboda a čělc. To su rostliny, kiž rostu wosebje na městnach, kiž su bohate na dusyk a mineralne sele.)
- kćenjowe rostliny a zela derje rostu a so po družinach rozmnožuja.

Sadowe łuki měli so dwójce wob lěto posyc:

- přeni raz w juniju, po tym, zo symjo wupada,
- druhi raz nazymu, prjedy hač so sad šćipa.

Jelizo njehodži so posyčena trawa jako pica za skót abo jako syno, měta so skompostować.

Předewšěm wowcy měli sadowe łuki wotpasc. Radzomne njeje, zo so na dobrych přestrjenjach a skłóninach howjada pasu.

Na kčejatych sadowych łukach maja pčotki dwójnu wulkotnu pastwu: Sprěnja nadžěłaja pčotki dobry měd a zdruha wone, pytajo nektar, kćenja sadowcow popróšuja, štož je njeparujomne, zo so płody wuwija.

wobr. 17: Sadowa łuka
pola Forchheima

Hladanje štomow wopřijmje

- wurězowanje młodych štomow po tym, zo su sadžene (formowanje štomoweje króny; wutworja so zakładne struktury za wuwíce štomoweje króny),
- zdžerženje staršich štomow (kóždy 3 hač do 5 lět); wurězowanje přehustych a chorych hałuzow, zo by króna dosć slónca a powětra měta (zo njemóhli so hriby do sadowcow dać a je škodować),
- womłodženje přez wurězowanje (to je trěbne, hdyž bywaja płody mjeńše; njeplódne hałuzy so wotrězaja),
- wustrowjace wurězowanje (to je pola sadowych štomow trěbne, kotraž njejsu so hižo wjacore lěta wurězali; štom swoju krónu znova wuwija, króna je stabilna a ma dosć swětła).

Na mjeńše kruchi rozrězane drjewo hodži so na kromje sadoweje łuki naworštować; w drjewowej hromadze namakaja ptački, małe cycaki, wlečaki a insekty žiwjenski rum.

Pokiw: Na sadowcach njebychu so směli wšitke wotemrěte tołste, hłowne hałuzy wotrězać, přetož na nich přebywaja wšelake małe žiwochi a tež ptački.

Na wotemřetych sadowcach smě so króna přikróťšíc. Kónčki zepěrných hařuzow blisko zdónka wostanu. To ma dvě lěpšinje:

- ekologisce hódne struktury mortweho štoma so zdžerža,
- nowe štomy so nasadžeja a maja dosć městna.

Robustne sadowcy docpěja wjace hač 80 lět, pod dobrymi wuměnjemi docpěja samo wjele wjace hač 100 lět.

Sadženje nowych sadowcow (hlej tež džěłowe łopjeno „Sadžamy sadowy štom“) je jara wažne za zdžerženje sadowych zahrodow. Jako hłowne prawidło so doporuča, zo nasadžamy po kóždym pjatym lěće 10% nowych štomow.

Kotre štomy so doporučeja: Za sadowe zahrody hodža so wysokozdónkate sorty, kiž njetrjebaja wjele hladanja. Kupujemy je w štomownjach.

Hdy štomy sadžamy: Młode štomy sadžamy w času wot nowembra hač do měřca. Mamy na to džićwać, zo njemjerznje, hdyž štomy sadžamy.

Kajki wotstawk je mjez jednotliwymi štomami třěbny:

- wotstawk wot štoma k štomej wotwisuje wot toho, kak štom rozrosće,
- wot klimatiskich poměrow,
- wot kajkosće pódy kaž tež
- wot hladanskich džěłow.

Powšitkownje su slědowace wotstawki třěbne:

- 10–12 m za sadowcy, kiž mócnje rostu (jabłučiny, krušwiny, slódke wišniny),
- 8–9 m za sadowcy, kiž maja srěni róst (knykawki),
- 6–7 m za sadowcy, kiž maja snadny róst (kisałe wišnje).

Mamy na to džićwać, zo w prawym času młode štomy sadžamy. Z tym nimamy přestare štomy a zdobom je wěste, zo mamy stajnje jenak wjele sadu; přetož sadowc njese hakle po něhdže 15 lětach dosć płodow.

Wot junija hač do oktobra na sadowych łukach sad **šćipamy**. Sad zrawi po sortach. Tuž mamy přez cyły čas lěčnych měsacow žně. Wišnje, slowki, krušwy a jabłuka zrawja po času wšelako. Jako přeni sad mamy kónc junija slódke a kisałe wišnje. Wone zrawja wězo wotwisnje wot wjedra. Zažne sorty jabłukow zrawja w juliju, srjedźnopózdne sorty zrawja kónc awgusta. Pózdne sorty zrawja hač do pózdnjeho oktobra.

Zažne jabłuka a krušwy měli so najlěpje čerstwe zjěsć. Tójšto pózdnich jabłukowych sortow dyrbi w pincy dozrawić.

3.3. Wužíwanje sadu

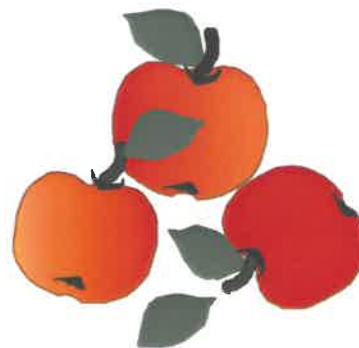
Sad – žórło strowoty

Za naše strowe zežíwanje trjebamy sad. Někotre wubrane fakty pokazuja na maćizny, kotrež w jednotliwych družinach sadu tča.

Jabłuka słušeja do našich najwažnišich cyrobiznow. Slědowaca zestawa jabłukowych wutkow nam to wuwědomja:

W 100 gramach jabłukow mamy mj. dr.:

- 85,3 g wody
- 12,6 g wuhličnatych hydratow
- 1,0 g surowych włoknow, balastowych maćiznow
- 0,4 g tuka
- 0,34 g běłkowiny
- 0,32 g mineralnych maćiznow
- 2,9 – 26,4 mg witamina C
- 0,1 g nikotinowego amida
- 0,035 mg witamina B₁
- 0,032 mg witamina B₂

žórło: Krajnohladanski zwjazk Main-Kinzig-Kreis e. V.
jabłučinowe łopjena

Z přehlada wuchadža, zo wučinja woda a wuhličnate hydraty 98% jabłukoweje wahi. We wostatnymaj 2% chowaja so mjenowane hódne maćizny a hišće dalše, kotrychž eksistencja a chemiska kajkosć njejest dopřeslědženej. Tute njedopřeslědžene wobstatki jabłuka tča w jabłukowej bělizce, je jich tam wokoło 300 wšelakorych substancow, kotrež maja wuznam za našu strowotu a kotrež wobwliwuja proces wustrowjenja.

Wuhličnate hydraty su hłowny wutk w sadu.

To su - **jednore wuhličnate hydraty** (glukoza a fruktoza), kiž přeńdu přez krej do muskulatury hnydom po tym, zo smy je zjědli; w muskulaturje so „spala“ a dawaja našemu čěłu hnydomnu energiju,

- **zestajane wuhličnate hydraty** (sacharoza a polysacharidy), kiž roztworja so přez požíwanje a tohodla pomašo a zdobom pozdžišo skutkuja; w sadu su tež
- **balastowe maćizny** kaž celuloza a pektin. Wone su njepožíwajomne, njedawatej žanu energiju, skutkuja pak pozitiwnje na požíwanje.

Pektin, rozbubnjowaca přirodna maćizna, kiž wodu derje wjaza. Wón

- znižuje cholesterinowy špihel,
- wobora skalkowanju žiłow (arteriosklerozy),
- sćeńša krej (škita před infarktóm wutroby),
- spěchuje sydnjenje kreje (pomha při zažiću ranow).

Dalši wobstatk jabłukow je **płodowa kisalina**, kiž stabilizuje wobstatk krejneho cokora.

Hódnota sadu zwuraznja so nimo toho w tym, zo maja płody wulki wobstatk **witaminow** a **mineralnych maćiznow**.

Witamin C znajemy jako witamin přećiwo nazymnjenju; wón zesylnja wotwobaransku móc našeho čěta, wosebje tež přećiwo wirusam. Naše čěto njezamóže jón składować. Hdyž wšědnje dvě abo tři syre jabłuka zjěmy, zawěsćimy sej našu wšědnu potrjebu na witamin C. Zjěmy-li jedne jabłuko, damy našemu čětu 40% toho mnóstwa na witaminje B₁, B₂ a A, kiž wone kóždy dzeń trjeba.

Mineralne maćizny maja 3 wažne nadawki w našim čěle:

- Wone su wobstatk kosćowca a jón skručuja a zesylnjeja.
- Wone su trěbne za njeparujomne chemiske a fyzikaliske reakcije čělnje kapaliny. W rozpušćenej formje skutkujaja jako „elektrolyty“.
- Wone jewjaja so w mnohich organiskich maćiznach: w kreji, hormonach, encymach a witaminach.

Wosebje wuzběhnyć matej so **kalium** a **železo**.

Kalium je wažny za skutkowanje našeje wutroby a za reakcije maćiznowych změnow w čuwach a musklach a wón naše čěto wotwódnja.

Železo je wažny wobstatk krejnej barbizny (hemoglobina), kiž transportuje kislik.

Mnóstwo mjenowanych maćiznow wotwisuje wot družiny jabłukow, wot stopjenja zrałosće a tež wot toho, na kotre wašnje a kak dotho so jabłuka składuja.

Jabłuka maja w našim kraju najwjetši wuznam. Krušwow, slowkow a wišnjow přetrjeba so wjele mjenje resp. so předžěta poměrnje mało.

Krušwy maja podobnu zežiwjenskoфизиologisku hódnotu kaž jabłuka, ale maja wjace bělkowiny, wuhličnatych hydratow a balastowych maćiznow. Krušwy su tohodla tak słódke, dokelž maja mało płodowych kisaliny. Wosebje wuzběhnyć ma so mjez jich wutkami kalium. Tutón mineral skutkuje na wotwódnjenje našeho čěta a z tym k tomu přinošuje, zo woteběramy. Při wšěm pak so přeco hišće nahlad zastupuje, zo krušwy tołste činja. Wobstatk na róstnym witaminje B₂ a witaminje B₆ je tohorunja wysoki. Krušwy přewažnje syre jěmy.

Slowki maja dobry wobstatk wutkow. Maja cokor, balastowe maćizny, płodowe kisaliny (jabłukowu kisaliny), mineralne maćizny (kalium) a witalinaj A a B. Wulki podžěl sorbita na cyłkowny cokorje skutkuje derje na džěto črjewow a wobwliwuje spomóžnje čišćenje črjewa (sušenki).

Slowki hodža so na wšelakore wašnje wužiwać.

Wišnje maja wjele cokora (słódke wišnje), płodowe kisaliny (kisałe wišnje), mineralnych maćiznow (železo a kalium) kaž tež pektina. We wišnjach namakamy nimale wšitke witaliny skupiny B a witalin C.

Wišnje jěmy předewšěm syre, ale wone so tež konserwujaja a předžěta so tež na druge wašnje (brěčki, likery ...).

Čim dlje plód na štomje zrawi, čim wjetši je wobstatk wutkow. Negatiwnje wuskutkuje so na wobstatk wutkow, hdyž plody přezahe šćipamy abo je předołho składujemy. To płaći tež za importowany sad. Powšitkownje jón njezrały šćipaja, zo njeby so na dołhim transporće skazył. Importowany sad je drje wjetši a ma spodobniši napohlad hač plody ze sadoweje łuki. Tola wutkow nima telko kaž sad na domjacych sadowych łukach.

Móžnosće předžěłanja sadu

Najstrowši je sad, hdyž jón syry zjěmy. Tak zdžerža so wutki. Při přihotowanju jědzow džě zniči so džěl witalinow a mineralnych maćiznow. Čopłota je zniči abo z warjacej wodu so wuwarja. Słódne sadowe jědze su wažny wobstatk našich jědznych planow. Mamy wězo na to džiwać, zo ze sadom kedžbliwje wobchadžamy. Do słódných sadowych produktow ličimy

- nakidy,
- kompot a słódke jědze,
- marmelady a konfitiry, slowči wusmuž,
- sušeny sad,
- tykanc.

Wjele sadu z našich sadowych łukow zwozy so do móštownjow a tam předžěła so na:

- sadowu brěčku -100%owsku sadowu brěčku
- sadowy nektar -25–50%owski brěčkowy podžěl (wotpowědnje družinje sadu)
- napoj ze sadoweho nektara -6–30%owski brěčkowy podžěl (wotpowědnje družinje sadu).

Je móžno sad na hišće dalše wašnje předžěłać. Ludžo znaja tójšto druhich wariantow předžěłanja, kiž rozeznawaja so po regionach.

Industrielnje předžěła so sad tohorunja wšelako. W produkciji alkoholiskich napojow, w kosmetiskej a domjacnostnej industriji a druhdže ma sad wulki wuznam.

W dypku **IV. džěłowe materialije** (4.5. recepty) podawaja so nastorki za předžěłanje.

Žiwjenski rum

IV. Dźěłowe materialije

4.1. Postajenske karty	32
4.2. Dźěłowe łopjena	157
4.3. Hry	168
4.4. Recepty	196

4.1. Postajenske karty

4.1.1. Sadowe štomy „sadoweje łuki“	33
4.1.2. Rostliny „sadoweje łuki“	
- kćenjowe rostliny	42
- trawa	73
4.1.3. Zwěrojata „sadoweje łuki“	
- insekty	81
- ptački	104
- cycaki	126
- dalše zwěrojata	137

Postajenske karty

Sadowe štomy

Sadowe štomy su wjacelětne rostliny ze zdrjewjenymi wubitkowymi wóskami (zdónkami) a zdrjewjenymi korjenjemi. Nimale wšitke poła nas plahowane družiny sadowcow słušeja do swójbje róžojtych rostlinow. Rozeznawamy póčkaty sad a jadrješkaty sad.

Jadrješkaty sad:

1. jabłučiny
2. krušwiny

Póčkaty sad:

3. slowčiny
 4. wišniny
- stódkke wišnje
 - kisała wišnje

Systematika

wotdžěl: symjeńcy

podrjad: krytosymjeńcy

rjadownja: dwuschadźikowe rostliny

swójbja: róžojte rostliny

družina: sadowe štomy

Postajenske karty – Sadowe štomy

1. jabłučina
2. krušwina
3. slowčina
4. wišnina (stódkka wišeń)
5. wišnina (kisała wišeń)

Jablučina

wobr. 18 a/b

Hdy jablučiny sadžamy?

Zwjetša sadžamy 3lětne štomiki. Lěpje je nazymu sadžeć dyžli w nalěću. Štomy rostu najlěpje na slónčnych městnach.

Kotre přiznamjenja ma?

Štom narosće hač na 10 metrov vysoko. Łopjena su eliptisko-owalne a piškate a maja zwjetša na woběmaj bokomaj kosmički. Jablučina ma róžojte abo běte kćenja a kćěje w měsacomaj apryl a meja. Jabluka (płody) słušeja do jadrješkateho sadu, maja wšelakoru barbu (barba saha wot zeleneje hač do čěmnočerwjeneje) a słodža wšelako (kisate – słódke).

Hdy su jabluka zraće?

Su zraće po sortach a wjedrje w času wot julija hač do kónca oktobra.

Hdy štomy wurězujemy?

To činimy w času wot nowembra hač do apryla (nic pod -5°C); optimalny čas je w měsacomaj februar a měrc.

Što maš wo jablučinje wědžeć?

Wjele jablukowych sortow móžeš dołho składować. Z tym mamy w zymskich měsacach dosć jablukow, čerstwych a na witaminy bohatych. Jabluka wučinja wokoło 80% sadowych žnjow na swěće.

Krušwina

wobr. 19 a/b

Hdy krušwiny sadžamy?

Zwjětša sadžamy 3lětne štomiki. Lěpje je nazymu sadžeć dyžli w nalěću. Krušwina ma čopojte korjenje, tohodla móžemy ju na suchich městnach sadzić.

Kotre přiznamjenja ma?

Štom narosće hač na 20 metrow vysoko. Łopjena su kónčkojte, owalne, hladke a swěća so kaž lakowane; łopjenowa kroma njeje zubičkata. Kćenja su běte z čerwjenyimi próškowymi łopjenami. Krušwina kćěje w měsacomaj apryl a meja. Krušwy (plody) słušeja do jadrješkateho sadu; maja wšelakoru barbu: su zelene, žoltozelene a tež čerwjenožolte.

Hdy krušwy zrawja?

Krušwy zrawja po sortach a po wjedrje w času wot kónca julija hač do oktobra. Krušwy šćípamy, prjedy hač su zraće a składujemy je na chłódnych městnach, zo bychu dozrawili.

Hdy krušwiny wurězujemy?

Činimy to zwonka wegetaciskeho časa; optimalny čas je w měsacomaj februar a měrc (ženje při temperaturje pod -5°C).

Što maš wo krušwinje wědžeć?

Trjebaja ćopliše městno hač jablučiny. Krušwy njehodža so dołho skladować. Maja mjenje witaminow.

wobr. 20 a/b

Slowčina

Hdy slowčiny sadžamy?

Młode slowčinki sadžamy w nazymje, potom, hdyž žane zmjerzki njehroža. Sadžamy je na stónčnych a škitanych městnach.

Kotre přiznamjenja ma?

Štom narosće hač do 8 abo 10 metrow vysoko. Łopjena su jejkojte, zubičkate; spódni bok łopjena je pjelsčojošěry. Kćenja su małe, běłe; maja dothe čerwjene próšniki. Slowki (płody) słušeja do družiny póčkatych płodow. Płody su čěmnomódre abo tež wioletne; su kulojte (slowka) resp. jejkojće-podołhojte (knykawka). Slowki zrawja po sortach w času wot julija hač do oktobra. Njeh płody na štomje dozrawja.

Hdy slowčiny wurězujemy?

Wurězujemy je w měsacomaj februar a měrc, prjedy hač wubiwaja. Njewurězujemy je, hdyž jara mjerznje.

Što maš wo slowčinje wědзец?

Sušenki (sušene slowki) su naturske a dobre počisćadło, su pak tež slódnny dietny płód.

wobr. 21 a/b

Wišnina

(słodka wišeń)

Hdy wišniny sadzamy?

Lěpje je sadzeć w nazymje dyžli w nalěću. Městno by měło słónčne a ćopće być. Sadzeć smě pak so tež na kamjenjatu pódu.

Kotre přiznamjenja ma?

Štom narosće hač do 20 metrow wysoko. Łopjena su podołhojto-owalne, piłkate a wuraznje našćěpane. Kćenja su běłe a jewja so hižo, prjedy hač lisćo wubiwa. Wišnina kćěje w měsacomaj apryl a meja. Płody su kulojte a mjehke; su čornobrune abo čerwjenožołte. Wišnje słušeja do družiny póčkateho sadu. Wišnje zrawja w měsacomaj junij hač do kónca julija. Po sortach su wšelako zraće.

Hdy wišniny wurězujemy?

Wišniny wurězujemy hnydom po žnjach, to je w měsacomaj julij a awgust.

Što maš wo słódkich wišnjach wědžeć?

Na sadowych łukach nańdžemy husto słódke wišnje (čorne wišnje). Kisałe wišnje tam jara zředka nańdžemy.

wobr. 22 a/b

Wišnina (kisała wišeń)

Hdy wišniny sadžamy?

Lěpje je w nazymje sadžeć dyžli w nalěću. Kisała wišeń njeje naročna, rosće tež na lochkej pódze. Mokru pódu njeznjese. Rosće samo na suchich skłoninach a nasypniščach. Je zmjerkokruta.

Kotre přiznamjenja ma?

Narosće wokolo 3 metry wysoko. Łopjena su podołhojto-owalne, piškate a wuraznje naščěpane. Kćenja su běłe.

Kisała wišeń kćěje w měsacomaj apryl a meja; kćěje něšto pozdžišo hač słódka wišeń. Płody kisałeje wišnje su wšelakore: Rozeznawamy mjez amarelu a čečikatej wišnju. Amarela ma swětłočerwjene a podołhojto-owalne płody, kiž maja mało aromy; brěčka kisałeje wišnje njebarbi. Čečikata wišeń ma čěmnočerwjene a kulojte płody; jeje brěčka barbi. Kisała wišeń w juliju zrawi, zrawi wšelako po sorće a wjedrje.

Hdy kisału wišninu wurězujemy?

Smě so hnydom po žnjach abo w nazymje wurězać.

Što maš wo kisałej wišninje wědžeć?

Kisała wišeń je rostlina, kotraž je wuslědk křižowanja (bastard) mjez čečikatej a słódkej wišnju. Porno słódkim wišninam je forma kisałych wišninow bóle kerkojta. Jeje płody su čěmnočerwjene, kulojte, juškojte, aromatiske a maja relatiwnje wjele cokora.

KČENJOWE ROSTLINY

Zemja je poľna žiwochow. Dokoľawokoło nas nańdžemy rostliny a zwěrjata. Žiwochi maja rozdźěl-ny napohlad a su na wšelakorych městnach žiwe. Na zemi nańdžemy niskowuwite a wysokowuwite rostliny a zwěrjata. Njesměrnu bohatosć rostlinow a zwěrjatow rjadujemy po wěstych zasadach do wšelakich skupinow.

Niskowuwite rostliny nimaja ani kćenja ani symjenja. Při wšěm pak so tež wone rozmnožuja. Do niskowuwitych rostlinow ličimy na př. mokricy, lišawy, mochi, hriby a paproće.

Nimo niskowuwitych rostlinow wobdawaja nas wysokowuwite rostliny; mjenujemy je kćenjowe rostliny abo symjeńcy. Do kćenjowych rostlinow słušeja na př. trawy a žita, kwětki, jehlinowcy a lisćowcy a tež kerki.

niskowuwite rostliny

kćenjowe rostliny abo symjeńcy

Kćenjowe rostliny so rozeznawaja; maja wšelaku formu a rozdźěl-ny róst.

W natwarje swojeho organizma maja wone tři zakładne organy: korjeń, wubitkowu wósku a łopjena. Kóždy rostlinski organ ma swój wosebity nadawk.

Wšitke tři organy pak zhromadnje skutkuja a zaruča rostlinam jich žiwjenje.

Nadawki jednotliwych organow:

Korjenje maja dwaj nadawkaj: Wone zakótwjeja rostlinu w zemi a ju zežiwjeja. Korjenje přijimuju ze zemje wodu z roztworjenymi mineralnymi selemi a zastaruja rostlinu wobstajnje z wložnotu, kotruž za swój róst trjeba.

Wubitkowa wóska je zepěrný organ a zwjazuje łopjena přez powodowe rotki z korjenjemi. Wona zaruča, zo dóstanu wšitke nutřkowe a wonkowe organy prawidlownje trěbne wutki a zo móže so rostlina derje wuwivać. Pola naćojtych rostlinow maja wubitkowa wóska (stołpik, stwjelco) a tež łopjena (lisćowe łopjena) chloroplasty a słuža k asimilaciji. Pola drjewojtych rostlinow asimiluja jeničce łopjena.

Łopjena maja porno korjenjam wobšěrniši nadawk. Maja fotosyntezu na starosći; to je chemiska reakcija nutřka we łopjenach. W tutej chemiskej reakciji twori so organiska maćizna cokor, a z dobom twori so kislik, kiž je na našej zemi njeparujomny za wšitke žiwochi.

Kćenje, płód a symjo su druhe dźěle rostlinskeho organizma. Maja wažne nadawki.

„Zeleny planet“ zemja

Na nócny njeby widžimy někotre planety našeho slónčneho systema we wšelakich barbach. Wenus napadnje nam jako běže njebjeske čěleso, Mars skedźbnja na so jako „čerwjeny planet“, a hakle krótki čas znajemy „swětnišćowu barbu“ zemje. Astronawca widža ju ze swětnišća jako namódru kosmisku twórbu.

Zemja mjenuje so tež „zeleny planet“. Znaty astronom pisa: „We wulkim dźiwadle našeho slónčneho systema ma zemja ložowe městno. Jeničce na njej je žiwjenje móžne ...“ Wěsće je zemja jeničke njebjeske čěleso, na kotrymž bě žiwjenje nastalo. A runje tute zemske žiwjenje zwisuje njedźelomnje z fotosyntezu zelenych rostlinow. W podobje zeleneho šata pokrywaja rostliny powjerch zemje.

Družiny rostlinow

Tuchwilu liči so z něhdže 400 000 rostlinskimi družinami. To je wjele mjenje porno ličbje družinow zwěrjatow. Tutech liči so džensa wokoło 1,2 milionaj družinow.

Rozeznawamy 7 wulkich wotdželow:

1. bakterije (kulojte, na komu podobne a štabikojte abo šrubojte žiwochi)
2. algi (mokricy: módricy, złotojcy, zelenički, křemjenčki, přahawki, swěčnikojte algi, brunički a čerwjenički)
3. hriby - Znajemy wšelake formy hribowych płódnicow: **a** łopješkowe hriby (zelena jědojta raža), **b** trubkowcy (prawak), **c** wobkromowcy (kurjatko), **č** brjuchowcy (blešojta poprajca), **ć** brjuchowcy (pruhownica), **d** brodate hriby (wusmužowy hrib), **dž** smorže (bortaty smorž), **e** nopaški (kastanijo-bruny nopašk), **ě** koralniki (blědy koralnik), **f** rosofki (čerwjeny nopaškaty hrib), **g** hejowki (hoberska hejowka).
4. lišawy (najwažniše družiny su skorušnicy, łopješkate lišawy a kerčkate lišawy)
5. mochi (mochi rozrjaduja so na dvě rjadowni: łopješkate mochi a porostnicy)
6. paproće: paproćowe rostliny rozrjaduja so na 4 rjadownje: prapaproće, pazoraki, křipicy a paproće
7. symjeńcy - Něhdže dvě třecínje wšitkich rostlinskich družinow słušatej k symjeńcam (wokoło 800 družinow nahosymjeńcow a 202 000 krytosymjeńcowych družinow, 200 000 dwuschadźikowych rostlinskich družinow a 50 000 jednoschadźikowych rostlinskich družinow), wokoło 10 000 paproćow, 23 000 mochow a wjace hač 80 000 nižich rostlinow (20 000 algow, wjace hač trójce telko hribow a lišawow).

Najdospołnišo wuwite rostliny

Kćenjowe rostliny su najdospołnišo wuwite rostliny. Wone su zdobom wubitkowe rostliny a tworja kćenje a symjo.

Symjeńcy wuwijaja za čas swojeho žiwjenja jedne kćenje abo wjacore kćenja.

Někotre symjeńcy maja kćenja z rjanymi barbami a formami (orchideje, róže, lilije abo kaktusy).

Druhe symjeńcy maja mjenje a mało napadne kćenja (trawy, kerki, štomy).

Kćenja symjenjowych rostlinow abo symjeńcow su rozdžělnje twarjene. Jich kćenja maja wšelake barby a su rozdžělnje rozrjadowane. Wažne přiznamjo za rozrjadowanje symjeńcow je to, hač na kóncu wubitka jednotliwe kćenje steji abo su kćenja do kwětnistwow zjednoćene.

Kćenja mnohich symjeńcow maja wjacore džěle. Zestajeja so z kluškowych, krónowych, próškowych a płodowych łopješkow.

Po ličbje schadžikowych łopješkow maja krytosymjeńcy dvě rjadowni: rjadownju jednoschadžikowych rostlinow a rjadownju dwuschadžikowych rostlinow. Jednoschadžikowe rostliny maja 21 rjadow a něhdže 50 000 družinow. K jednoschadžikowym rostlinam slušeja na př. swójby lilijow, orchidejow a trawow. Dwuschadžikowe rostliny maja 61 rjadow z 200 000 družinami. Do rjadownje dwuschadžikowych rostlinow slušeja na př. swójby maslenkow, křižnych kwětow, mjetelojtych kwětow, wurličkojtych kwětow a zestajenkow.

Postajenske karty

dwuschadźikowe rostliny

Z tutymi kwětkami so zeznajemy:

serbske mjeno

běta pólišca
běty džećel
bórliški
čerwjeny džećel
dźiwja morchej
dźiwja stróžawka
husaca kwětka
husacy jazyčk
kisały zdžer
łučna margerita
łučna wuroć
łučna željija
łučna žerchwica
łučny ledźbjenc
łučny sydrik
łučny zwónčk
mały jatřobnik
mały zwónčk
mlóč
prawa balica
prawa dubčica
pyšny žabrij
rólny hłowáč
sucha mlóčeń
wowča rutwica
wšědna dychnička
wulka kopřiwa
wulki pomocnik

němske mjeno

Weißer Gänsefuß
Weißklee
Scharbockskraut
Rotklee
Wilde Möhre
Wiesenflockenblume
Gänseblümchen
Spitzwegerich
Wiesensauerampfer
Wiesenmargerite
Wiesenknöterich
Wiesensalbei
Wiesenschaumkraut
Gemeiner Hornklee
Wiesenlabkraut
Wiesenglockenblume
Kleines Habichtskraut
Rundblättrige Glockenblume
Löwenzahn
Gemeiner Beifuß
Gamander - Ehrenpreis
Bunter Hohlzahn
Ackerwitwenblume
Zypressenwolfsmilch
Gemeine Schafgarbe
Gemeine Grasnelke
Große Brennnessel
Große Bibernelle

łaćónske mjeno

Chenopodium album
Trifolium repens
Ranunculus ficaria
Trifolium pratense
Daucus carota
Centaurea jacea
Bellis perennis
Plantago lanceolata
Rumex acetosa
Leucanthemum vulgare
Polygonum bistorta
Salvia pratensis
Cardamine pratensis
Lotus corniculatus
Galium mollugo
Campanula patula
Hieracium pilosella
Campanula rotundifolia
Taraxacum officinale
Artemisia vulgaris
Veronica chamaedrys
Galeopsis speciosa
Knautia arvensis
Euphorbia cyparissia
Achillea millefolium
Armeria vulgaris
Urtica dioeica
Pimpinella magna

Rostlinske swójby

Nas wobdawaja najwšelakoriše rostliny. Nańdźemy je na najwšelakorišich městnach. Rostliny kćěja; widźimy najwšelakoriše pisane kćenja, kiž rozeznawaja so po barbje a formje. Hdyž kćenja rostlinow přirunujemy, zwěšćamy, zo runaja so kćenja wěstych rostlinow po formje, a rostliny z jenakej formu kćenja zarjaduja so do rostlinskih swójbow.

swójby	družiny
blabkate kwěty Rachenblütler Scrophulariaceae	čerwjeny naporst prawa dubčica zahrodna lawica
čerwjenkajte rostliny Rötegewächse Rubiaceae	łučny sydrik wonjata serlica
drapalcowe rostliny Kardengewächse Dipsacaceae	łučny pupawač rólny hłowač
dychnički Bleiwurzwächse Plumbaginaceae	wšědna dychnička
hubičkate kwěty Lippenblütengewächse Lamiaceae	běta cycawka łučna želbija pyšny žabrij
kopřiwowe rostliny Nesselgewächse Urticaceae	mała kopřywa (žahalca) wulka kopřywa
křižne kwěty Kreuzblütengewächse Brassicaceae	łučna žerchwica rólny žonop
maslenkowe rostliny Hahnenfußgewächse Ranunculaceae	bórliški łuknadź podlěsk
mjetelajte kwěty Schmetterlingsblütengewächse Fabaceae	běty džećel čerwjeny džećel dźiwja stróžawka łučna margerita łučny ledźbjenc mały jatřobnik prawa balica

mlóčeńcy Wolfsmilchgewächse Euphorbiaceae	lěсны šćěr sucha mlóčeń
pólšicowe rostliny Gänsefußgewächse Chenopodiaceae	běta pólšica čerwjena rěpa špinak
putnikowe rostliny Wegerichgewächse Plantaginaceae	husacy jazyčk (= dołhi putnik) wulki putnik
wurličkate rostliny Doldengewächse Apiaceae/Umbelliferae	dźiwja morchej koprik wulki pomocnik
wuroćowe kwěty Knöterichgewächse Polygonaceae	kisały zdźer łučna wuroć
zestajenki Korbblütengewächse Asteraceae	dźiwja stróżawka husaca kwětka kruwjacy mlóč łučna margerita mały jatřobnik wowča rutwica
zwónčkate kwěty Glockenblumengewächse Campanulaceae	łučny zwónčk lěсны zwónčk mały zwónčk

Běta pólšica

Weißer Gänsefuß
Chenopodium album

Hdze běta pólšica rosće?

Nańdzemy ju na polach a zahrodach, rosće tež na drjebiznowych nasypniščach, při pučach a na ladach.

Kotre přiznamjenja běta pólšica ma?

Docpěje wšelaku wulkosć: je 20 hač do 60 cm wysoka, druhdy samo 150 cm. Je jednolětna rostlina a je mukojće popróšena. Ma naběł-zelenkojte kćenja. Kćenja su pyramidojte pakťosy.

Łopjena běteje pólšicy su swětle módrozelene stołpikowe łopjena; jich forma je wariabelna; maja rućanu lancetojtu, zubičkatu kromu.

Hdy běta pólšica kćěje?

Kćěje w času wot julija hač do oktobra.

Što wěš wo bětej pólšicy?

Mukojty pokryw nastanje na te wašnje, zo so kosmički wotlamaja. Něhdy ludžo symjo na muku předžěťachu. Wužiwachu ju tež jako zeleninu, kiž ćěło derje čisćeše.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

pólšicowe rostliny

družina:

běta pólšica

Běty džećel

Weißklee
Trifolium repens

Hdže běty džećel rosće?

Běty džećel rosće na dobrych płódnych łukach; rosće pak tež při pućach, na polach a zahrodach.

Kotre přiznamjenja běty džećel ma?

Narosće wokoło 10 hač do 30 cm vysoko. Je wjacelětna rostlina a ma łazawy stołpik, ze sućkow wurostuja korjenje.

Džećel ma běte wonjate kćenje, džećelowa hłójčka je kulojta a steji na hladkim stołpiku. Překćete džećelowe hłójčki su brunkojte a wisaja.

Jeho łopjena wobsteja z třoch zelenych łopješkow, přez nje wije so běty banćik.

Hdy běty džećel kćěje?

Kćěje wot meje hač do septembra.

Što wěš wo běłym džećelu?

Je wažna picna rostlina. W kćenju běteho džećela je cokorojta židčina (nektar), kotruž insekty z dołhim rydłom srěbaja jako cyrobu. Za pćotki je běty džećel wažna picna rostlina.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

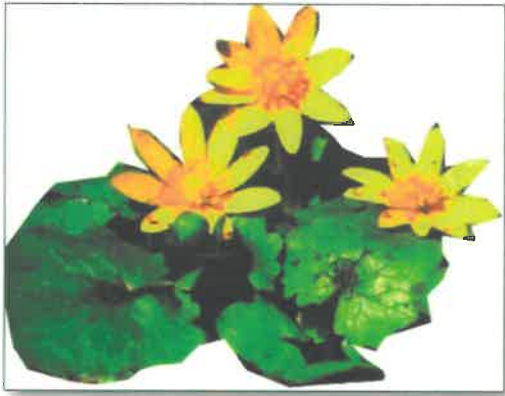
dwuschadźikowa rostlina

swójba:

mjetelojty kwět

družina:

běty džećel

Bórliški

Scharbockskraut
Ranunculus ficaria

Hdže bórliški rostu?

Bórliški nańdzemy w chłódkojtch, włóžnych lisćowych lěsach, w parkach a zahrodach, tež w kerčinach, na łukach a při hrjebjach.

Kotre přiznamjenja bórliški maja?

Rostlina je 5 hač do 30 cm wysoka. Słůša do zažnokćějakow. Bórliški tworja zrědka symjo. Korjenjowe dule tworja so kóždy lěto znowa. Bórliški maja złotožołe kćenja. Kćenjowe (krónowe) łopješka steja jednotliwje.

We łopjenowych kutach narostu symjenjowe dulki. Bórliškowe łopjena maja wutrobojtu formu, wone tworja w nalěću wulke zelene přestrjency.

Hdy bórliški kćěja?

Bórliški kćěja w nalětnich měsacach, wot měrcsa hač do meje.

Što wěš wo bórliškach?

Je wutrajna rostlina; ma dulkate, jědojte korjenje. Něhdy wužiwachu so bórliški jako hojace zelo.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

maslenkowe rostliny

družina:

bórliški

Čerwjeny džećel

Rotklec

Trifolium pratense

Hdže čerwjeny džećel rosće?

Rosće na wutkatych łukach a pastwiščach. Čerwjeny džećel plahuje so wosebje jako picna rostlina.

Kotre wosebitosće čerwjeny džećel ma?

Stwjelco narosće wot 11 hač do 60 cm wysoko.

Je wjacelětna rostlina.

Ma runy stejaty a kosmičkaty stołpik. Jeho

korjenje sahaja hač do 2 metrow hłuboko.

Kćenjowe hlójčki sedža na kónčku stołpika.

Ma tři łopješka; łopješka su jejkojte abo eliptiske.

Hdy čerwjeny džećel kćěje?

Kćěje wob lěto dwójce a to w času wot meje hač do septembra.

Što wěš wo čerwjenym džećelu?

Čerwjeny džećel je wažna picna rostlina. Za pčočki su džećelnišća dobra pastwa; na nich srěbaja rady nektar z džećelowych kćenjow.

Čerwjeny džećel wjaza powětrowy dusyk. Tohodla wužiwaja jón ratarjo rady jako zelene hnojiwo.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

mjetelojty kwět

družina:

čerwjeny džećel

Džíwja morchej

Wilde Möhre
Daucus carota

Hdže džíwja morchej rosće?

Wona rosće na lukach, při lěsnych kromach a pućach a na kamjenitych skłoninach. Liči so do pioněrskich rostlinow, ma hłuboke korjenje, saha hač do 80 cm hłuboko. Nańdžemy ju wosebje na wutkatych a bazojtych hlinjanych pódach.

Kotre přiznamjenja ma džíwja morchej?

Je něhdže 50 hač do 100 cm wysoka. Je dwulětna. Ma hrjebičkaty stołpik z twjerdymi kosmičkami. Jeje korjeń je běły a tołsty. Kćenje je běłe a steji na hnězdojtych rozlatkach; srjedz kćenja je nimale čorne „morchejowe kćenje“. Z toho wotwodźuje so mjeno „morchej“. Łopjena džíwjeje morcheje su dwójnje abo trójnje pjerite a maja podołhojte kónčki.

Hdy džíwja morchej kćěje?

Kćěje někotre měsacy dołho, a to wot meje hač do septembra.

Što wěš wo džíwjej morcheji?

Domjaca morchej pochadza wot džíwjeje morcheje. Z Azije bě so k nam dóstała.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

wurličkate rostliny

družina:

džíwja morchej

Džíwja stróžawka

Wiesenflockenblume

Centaurea jacea

Hdže rosće džíwja stróžawka?

Wona rosće na jara wšelakorych městnach.

Nańdžemy ju w nižinach kaž tež we wysokich horach. Rosće na suchich, mało wložnych pódach a tež na měnjato-wložnych hlinojtych pódach.

Namakamy ju na łukach a pastwiščach, na suchich brjohach, na skłoninach a łuhojtych łukach, při pučach a w kerčinach.

Kotre přiznamjenja džíwja stróžawka ma?

Narosće wokoło 10 hač do 80 cm vysoko.

Kwětnistwo ma jednotliwe kćenja, kiž steja na kóncu stołpika; kćenjowe hłójčki su 2 hač do 6 cm šěroke a su fijałkojte. Kćenja wobsteja z trubkow, wonkowne su wjetše dyžli nutřkowne.

Łopjena, t. r. zakładne łopjena, maja šišku, su žłobinate a husto pjerite. Stołpikowe łopjena su lancetojte.

Hdy džíwja stróžawka kćěje?

Kćěje wot junija hač do oktobra.

Što wěš wo džíwjej stróžawce?

Trubkojte kćenja na wonkownych kromach su wjetše a su njeplóдне; přiwabjeja jeničce insekty.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

zestajenka

družina:

džíwja stróžawka

Husaca kwětka

Gänseblümchen

Bellis perennis

Hdže husaca kwětka rosće?

Husacu kwětku nańdžemy na łukach a pastwiščach, na zahrodach a při pućach. Jeje žiwjenski rum saha wot nižinow hač do wysokich horow (2000 m).

Kotre přiznamjenja ma husaca kwětka?

Je wokoło 5 hač do 15 cm wysoka.

Jeje kćenje sedźi na stołpiku bjez łopjenow. Jeje nakromne kćenja su běłe abo rožoite, trubkojte kćenja pak su čworkožoite.

Łopjena maja hrjebičkatu kromu a jara krótki stołpik. Tworja přikorjenitu rozetu.

Hdy husaca kwětka kćěje?

Husaca kwětka nimale cyłe lěto kćěje.

Što wěš wo husacej kwětce?

Ju wohladamy hižo, hdyž sněh hišće zemju mača.

Husaca kwětka reaguje widžomnje na slónčne swětło. Wočini so ze schadženjom slónca a začini so z chowanjom slónca. Tež při deščikowym wjedrje so njewočini.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

zestajenka

družina:

husaca kwětka

Husacy jazyčk, dołhi putnik

Spitzwegerich
Plantago lanceolata

Hdže rosće husacy jazyčk?

Rosće na wšelakich městnach, na łukach a pastwiščach, při pućach, na kromach lěsow; tež na roli jón nańdzemy. Rosće w nižinach a tež w hórskich regionach.

Kotre přiznamjenja ma husacy jazyčk?

Je wot 5 hač do 50 cm wysoki. Husacy jazyčk je wjacelětna rostlina.

Jeho kćenje ma tónle napohlad: Na dołhim stołpiku sedži walcojta abo cylindriska kłosa z brunymi a jara dołhimi, žołtymi próškowymi nitkami.

Łopjena husaceho jazyčka tworja přikorjenitu rozetu, su wuske lancetojte a w nich ćahnu so paralelne nerwy.

Hdy husacy jazyčk kćěje?

Kćěje wot apryla hač do oktobra.

Što wěš wo husacym jazyčku?

Je hojace zelo. Nałožuje so přećiwo kašelej. Wužiwa pak so tež přećiwo žołdkbolenju a chorosćam črjewu.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

putnikowe rostliny

družina:

husacy jazyčk,

dołhi putnik

Kisały zdźer

Wiesensauerampfer
Rumex acetosa

Hdže rosće kisały zdźer?

Nańdźemy jón na čerstwych a dobrych, na wutki bohatych łukach a při pučach.

Kotre přiznamjenja ma kisały zdźer?

Rostlina narosće wokoło 30 hač do 100 cm vysoko. Je wutrajna rostlina a ma čopikojty korjeń. Kćenja su čerwjene, steja mutličkojće we wuskich rozlatkach.

Kisały zdźer je jednosplažny (ma muske a žónske kćenja). Kćenja tworja wjele kćenjowego próška. Zakładne łopjena su jejkojte, hornje łopjena su kłokojto-dołhe; wobrostu stołpik.

Hdy kisały zdźer kćěje?

Jeho kćenja wohladamy w času wot meje hač do julija.

Što wěš wo kisałym zdźerje?

Kćenja a stołpik kisale słodža. Kisały słód rostliny da jej jeje mjeno. Kisały zdźer wužiwa so jako kuchinska rostlina a tež jako dźiwja solotej.

Kisały słód (oksalna kisalina) škita rostlinu před šlinkami, husańcami a druhimi škódnikami.

Systematika

wotdźěl:

symjeńca

podwotdźěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

wuroćowe kwěty

družina:

kisały zdźer

Łučna margerita

Wiesenmargerite
Leucanthemum vulgare

Hdže rosće łučna margerita?

Łučne margerity rostu předewšěm na čerstwych a wutkatych łukach. Tež při pučach je nańdžemy. Su daloko a šěroko rozšěrjene. Wohladamy je w nižinach a tež w srjedźnych horinach.

Kotre přiznamjenja ma łučna margerita?

Je wokoło 20 hač do 80 cm wysoka.

Kćenja su jednotliwe a su kónčkostejne. Kćenja maja přeměr mjez 3 hač do 5 cm. Wonkowne kćenja su jazýčkojte a běłe, nutřkowne kćenja su trubkojte a nažołte.

Łopjena rostu jednotliwje na stołpiku, su podołhojto-lancetojte, na kromje piłkate resp. hrjebičkate; sedža na dołhim stołpiku, kiž je 50 cm wysoki.

Hdy łučna margerita kćěje?

Kćěje wot meje hač do oktobra.

Što wěš wo łučnej margariće?

Łučne margerity su woblubowane, wutrajne kwětki. Wužiwaja so jako wazowe kwětki.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

zestajenka

družina:

łučna margerita

Łučna wuroć

Wiesenknöterich
Polygonum bistorta

Hdže rosće łučna wuroć?

Nańdźemy ju na łukach a w swětłych lěsach (na swětlinach), ale tež při hrjebjach a w płonych łuhach; namakamy ju w runinach a w horach.

Kotre přiznamjenja ma łučna wuroć?

Je wokoło 30 hač do 100 cm wysoka. Łučna wuroć je wjacelětna rostlina. Jeje pjenk je hadojće zrosćeny. Jeje korjenje maja wotnohi a hłubokosahacy tołsty walcojty pjenk.

Na kónčku stołpika sedźi kćenje; to je walcojty naběl abo róžojty pakłosa.

Łopjena w delnim dźělu stołpika su podołhojto-jejkojte; hornje łopjena su lancetojte a rostu direktnje při stołpiku.

Hdy kćěje łučna wuroć?

Kćěje w času wot meje hač do awgusta.

Što wěš wo łučnej wuroći?

W pjenku łučneje wuroće su wšelake garbowadła. (Garbowadła su změški wšelakich aromatiskich maćiznow.) Něhdy wužiwachu so jeje garbowadła přećiwo kusnjenjam hadow.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

wuroć

družina:

łučna wuroć

Łučna źelbija

Wiesensalbei
Salvia pratensis

Hdźe rosće łučna źelbija?

Rosće na wapnitych pódach, na suchich trawnikach a łukach a w hajach.

Kotre přiznamjenja ma łučna źelbija?

Je wokoło 30 hač do 80 cm wysoka.

Jeje stołpik je duty a kosmičkaty.

Łučna źelbija ma čopojty korjeń, kiž saha 1 meter hłuboko. Tohodla móže tuta rostlina na suchich pódach rosć.

Kćenje łučnej źelbije je cěmnomódre a ma dvě próškowej nitce a serpojtu hornju hubu. Łopjena su wutrobičkojte, su njeprawidłownje hrjebičkate a kosmičkate.

Hdy łučna źelbija kćěje?

Kćěje wot meje hač do awgusta.

Što wěš wo łučnej źelbiji?

Čmjety a pčotki łučnu źelbiju popróšuja. Zo bychu nektar docpěć móhli, maja na ručicowy mechanizm stłócić. Skót rostlinu njerodźi, dokelž ma kosmičkate łopjena.

Systematika

wotdźěl:

symjeńca

podwotdźěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

hubičkaty kwět

družina:

łučna źelbija

tučná žerchwica

Wiesenschaumkraut
Cardamine pratensis

Hdže rosće tučna žerchwica?

Namakamy ju na włóžnych łukach a pastwiščach, we włóžnych lěsach a tež při přibrjohach wodźiznow.

Kotre přiznamjenja tučna žerchwica ma?

Je wokoło 15 hač do 40 cm wysoka.

Je wjacelětna rostlina.

Jeje kćenja su běłe, róžojte abo blědo-fijałkojte.

Kćenja tworja kić. Z njeje wuwija so płone a zrunane truki, rozpuknu so, hdyž su zrałe.

Łopjena tučneje žerchwicy su pjerite, sedža na wysokim, kulojnym a dutym stołpiku.

Hdy tučna žerchwica kćěje?

Kćěje wot apryla hač do junija.

Što wěš wo tučneje žerchwicy?

Na stołpikach namakamy husto ješč. W nim

wuwiwaja so larwy sliničkow (Schaumzikaden).

Slinički cycja z rostliny mězu, tak nastanu ješčowe hromadki.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

křížny kwět

družina:

tučna žerchwica

tučný ledźbjenc

Gemeiner Hornklee
Lotus corniculatus

Hdže rosće tučný ledźbjenc?

Nańdžemy jón na łukach, při pućach a na suchich trawnikach. Radži so derje na wapnojtých pódach.

Kotre přiznamjenja ma tučný ledźbjenc?

Rostlina docpěje wysokosć wot 10 hač do 30 cm. Kćenje tučneho ledźbjenca je wurličk, w kotrymž je 3 hač do 6 žołytych mjetelojtych kćenjow. Rostlina ma pjećore pjerite łopjena. Tučný ledźbjenc ma so wlečaty abo so zběhaty stołpik. Je wjacelětna rostlina.

Hdy tučný ledźbjenc kćěje?

Kćěje wot meje hač do septembra.

Što wěš wo tučnym ledźbjencu?

Rohojta forma čołmika dawa rostlinje mjeno.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

mjetelojty kwět

družina:

tučný ledźbjenc

Łučny sydrik

Wiesenlabkraut
Galium mollugo

Hdže rosće łučny sydrik?

Łučny sydrik ma hłuboke korjenje. Rosće na hlinjanych pódach, na dobrych łukach, chuduških trawnikach, w niwowych lěsach, kerčinach a na lěsnych kromach. Namakamy jón w runinach a tež w hórskich regionach.

Kotre přiznamjenja ma łučny sydrik?

Je wokoło 25 hač do 100 cm wysoki. Je wutrajna rostlina, twori podzemske wotnohi. Ma wjacore 4-wótrokromate a rune stołpiki.

Kćenje łučneho sydrika ma kicójte rozlatki z běłymi abo nažołcběłymi kćenjemi.

Łopjena su lancetojte a w 4 do 8 mutličkach zřadowane. Kroma łopjenow je kałato-hrubá.

Hdy łučny sydrik kćěje?

Kćěje wot meje hač do septembra.

Što wěš wo łučnym sydriku?

Łučny sydrik ma sydrikowy ferment (= encym: to je maćizna, kotruž žiwe bańki tworja a kiž skutkuja jako biokatalyzator). Něhdy wužiwaše so tónle encym za zhotowjenje twarožkow. Z korjenjow łučneho sydrika móže so čerwjena barbizna wudobywać.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

roslinska swójba:

čerwjenkowy kwět

družina:

łučny sydrik

Łučny zwónčk

Wiesenglockenblume
Campanula patula

Hdže rosće łučny zwónčk?

Žiwjenski rum łučnych zwónčkow je wobšěrny. Nańdžemy jón na włóžnych łukach, hlinojtych abo pěskojtych pódach, při pućach a kerčinach a na holinach.

Kotre přiznamjenja ma łučny zwónčk?

Su wokolo 20 hač do 60 cm wysoke, dwulětne, runje stejate rostliny.

Kćenja łučnych zwónčkow su fijałkojto-módre, maja wjacore kćenjowe hłójčki; kćenjowe hłójčki su hač do połojcy rozpačene.

Maja stołpikowe łopjena. Jich łopjena su podołhojte-jejkojte.

Hdy łučny zwónčk kćěje?

Łučne zwónčki kćěja wot meje hač do awgusta.

Što weš wo łučnym zwónčku?

Łučne zwónčki trjebaja swětło. Wječor a při deščiku pochila swoje kćenja, to stanje drje so tohodla, zo njebychu so rosa a deščikowe kapki do zwónčkow zadobyc móhli. Kćenje wopłodzuja předewšěm pčotki.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

zwónčkaty kwět

družina:

łučny zwónčk

Mały jatřobnik

Kleines Habichtskraut
Hieracium pilosella

Hdže rosće mały jatřobnik?

Nańdzemy jón na chuduških łukach a pastwiščach. Rosće tež na swětlinach a chójnowych a druhich lěsach. Mały jatřobnik je typiska rostlina pěskojtych pódown a hole.

Kotre přiznamjenja ma mały jatřobnik?

Rostlina je wokoło 8 hač do 25 cm wysoka. Je wjacelětna rostlina a jewi so w mnohich formach; mjez europskimi rostlinskimi družinami je ród *hieracium pilosella* na družinach najbohatša. Małeho jatřobnikowe kćenja su žolte hłójčki. Kćenja sedža na nahim stołpiku. Łopjena su wuske jejkojte, su šěropjelsćojte a maja kosmički.

Hdy mały jatřobnik kćěje?

Kćěje w času wot meje hač do oktobra.

Što wěš wo małym jatřobniku?

Mjenuja jón tež „myšace wucho“ abo „dołhokosmičkaty jatřobnik“. Něhdy wužiwachu jón jako hojace zelo.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

zestajenka

družina:

mały jatřobnik

Mały zwónčk

Rundblättrige Glockenblume
Campanula rotundifolia

Hdže rosće mały zwónčk?

Žiwjenski rum małych zwónčkow je wšelaki. Nańdžemy je w niżynach a we wysokich horach. Jich korjenje sahaja hač 120 cm hłuboko. Z małymi zwónčkami zetkamy so na čerstwych a na suchich hlinojtych, kamjenjatyh a pěskowych pódach. Rostu na łukach, w holi, na swětlinach lisćowych lěsow, na kromach lěsow a pućow.

Kotre přiznamjenja ma mały zwónčk?

Je wokoło 15 hač do 30 cm wysoki. Ma 2 dołhej, módrej zwónčkojtej kćeni, kotrejž wisatej na rozlatce. Kćenjowy pupk steji horje, wočinjene kćenje wisa dele.

Zakładne łopjena maja dołhe stołpiki a su přikorjenite, maja wutrobičkojto-jěrchenjojtu formu. W času, hdyž rostlina kćěje, su tute zakładne łopjena hižo zwjadli.

Stołpikowe łopjena su wuske linealiske.

Hdy mały zwónčk kćěje?

Kćěje dołho: wot junija hač do oktobra.

Što wěš wo małym zwónčku?

Rostlina wuwija wotnohi. Pćołki ju popróšuja.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

zestajenka

družina:

mały zwónčk

Mlůč

Löwenzahn
Taraxacum officinale

Hdže rosće mlůč?

Mlůče rostú na lukach, w zahrodach a při pučach. Nańdzemy je skoro wšudze.

Kotre přiznamjenja ma mlůč?

Mlůče su wokoto 10 hač do 15 cm wysoke. Su wjacelětne rostliny. Maja dołhi, čopojty korjeń. Mlůče maja žolte kćenjowe hłójčki; kćenjowe hłójčki su 3 hač do 6 cm wulke; steja na dutym, nahim stołpiku.

W běhu jeno někotrych dnjow přeměnja so kćenja na „wětronku“ (Pustebume).

Mlůčowe łopjena su jara hrubje zubičkate a tworja rozetu.

W korjenjach, łopjenach a stołpiku je běła mlůčna brěčka.

Hdy mlůče kćěja?

Kćěja wot nalěća hač do nazymy.

Što wěš wo mlůču?

Mlůče su najstarše hojace zela. Zelo skutkuje mj. dr. pozitiwnje na změnu maćiznow, na běžitosć žolča a na skutkowanje jatrow. Zelo skutkuje derje na žoldk a jón derje wučisća.

Z młodych mlůčowych łopjenow móžeš stódnú solotej přihotować.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

zestajenka

družina:

mlůč

Prawa balica

Gemeiner Beifuß
Artemisia vulgaris

Hdže rosće prawa balica?

Jeje žiwjenski rum je wobšěrny, saha wot nižinow hač do srjedźnych horinow. Nańdźemy ju husto na kromach pućow a łukow, w kerčinach, na ladach a železniskich nasypach.

Kotre přiznamjenja ma prawa balica?

Je wokoło 50 hač do 150 cm wysoka. Je wjacelětna rostlina. Jeje kćenja su małe njenahladne korbiki, su nažořte a čerwjeno-brune a maja pjelscitu wobalku. Łopjena maja wjele rozhažkowanych stołpikow, maja čěmnozeleny powjerch a běłowołmojtju spódnu stronu, su mnohopjerite; hornje stołpikowe łopjena maja hłubokozubičkate džěle.

Hdy prawa balica kćěje?

Kćěje wot julija hač do oktobra.

Što wěš wo prawej balicy?

Prawa balica je woblubowane kuchinske zelo a tež hojace zelo.

Systematika

wotdźěl:

symjeńca

podwotdźěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

zestajenka

družina:

prawa balica

Prawa dubčica

Gamander-Ehrenpreis
Veronica chamaedrys

Hdže rosće prawá dubčica?

Rosće na lukach, při pućach a na lěsnych kromach. Ma płone korjenje (płonokorjenjak), jeje korjenje so wleku. Rosće na wutkatych a bazojtych hlinojtych pódach.

Kotre přiznamjenja ma prawá dubčica?

Je wokoło 15 hač do 30 cm wysoka. Je wjacelětna rostlina a ma dwurynkojće kosmičkaty stołpik. Kćenje ma 4 njebjomódre kćenjowe łopješka (zrědka róžoje abo běłe) a 2 próškowej łopješce; próškowej łopješce stej kitkojće zarjadowanej. Čěmnomódre smuhi na kćenjowych łopješkach pokazuja insektam puć do próšnikow.

Hdy prawá dubčica kćěje?

Kćěje wot apryla hač do awgusta.

Što wěš wo prawej dubčicy?

Ludžo mjenuja prawu dubčicu tež „wóstojć“ (po Lajnertu). Někotre družiny prawej dubčicy wužiwachu so něhdy jako hojace zelo.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

drapalcowa rostlina

družina:

prawá dubčica

Pyšny žabrij

Bunter Hohlzahn
Galeopsis speciosa

Hdže rosće pyšny žabrij?

Rosće na wotpadkowych nasypniščach, na polach, w dźiwiznje a při pućach.

Kotre přiznamjenja ma pyšny žabrij?

Je wokoło 30 hač do 100 cm wysoki.

Pyšny žabrij je jednolětna rostlina.

Stołpik je nahi, pod sučkami rostu proste kosmički.

Kćenje je žolte z wioletnymi srjedźnymi polemi.

Nabočne šlebjerdki maja běte kónčki.

Łopjena su šiškate a podołhojto-jejkojte a zubičkate.

Hdy pyšny žabrij kćěje?

Pyšny žabrij kćěje wot junija hač do oktobra.

Što wěš wo pyšnym žabriju?

Jeho mjeno počahuje so na dwaj horbikaj delnjeje huby, kotrejž stej dutej a wupadatej kaž mašej zubaj.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

hubičkaty kwět

družina:

pyšny žabrij

Rólny hłowač

Ackerwitwenblume
Knautia arvensis

Hdže rosće rólny hłowač?

Rólny hłowač je jedna z najčasćišich kwětkow na našich łukach; nańdzemy jón tež na roli, při dróhach a při pučach a tohorunja na lěsnych kromach.

Kotre přiznamjenja ma rólny hłowač?

Je 20 hač do 80 cm wysoka rostlina.

Kćenja su módrofijałkojte. Kćenjowe hłójčki maja přeměr wot 2 hač do 4 cm. So błyščace nakromne kćenja su wjetše. Jeho stołpikowe łopjena su našćěpane a šěrozeleny; jeho zakładne łopjena su lancetojte a šiškate. Stołpik je zwjetša rozhałžkowany.

Hdy rólny hłowač kćěje?

Kćěje wot junija hač do nazymy.

Što wěš wo rólnym hłowaču?

W rólnym hłowaču chowaja so jěrowizny a garbowadła. Rostlina je hojace zelo. Pčoty a mjetele rostlinu popróšuja. Mrowje pak symjo roznošuja.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

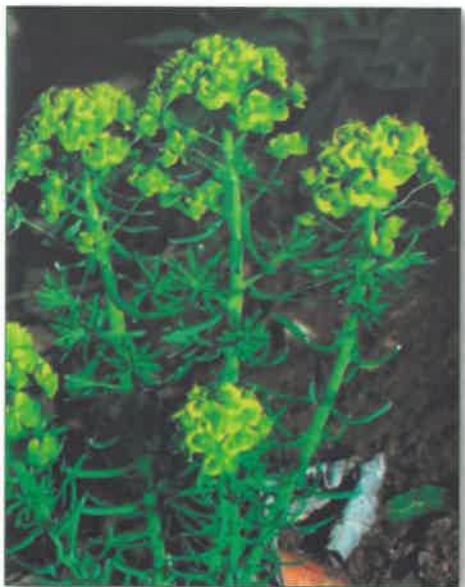
dwuschadźikowa rostlina

swójba:

drapalcowe rostliny

družina:

rólny hłowač

Sucha mlóčeň

Zypressenwolfsmilch
Euphorbia cyparissia

Hdže rosće sucha mlóčeň?

Rosće na suchich trawnikach, při pučach a na skłoninach.

Kotre přiznamjenja ma sucha mlóčeň?

Narosće hač na 30 cm vysoko. Je wjacelětna rostlina. Sucha mlóčeň ma wlečaty, mjasny pjenk. Jeje kćenja su zeleno-žošte. Kćenja tča w bónčkojnym přikrywku; maja wjacepruhojty wurličk. Symjenja tča w kapsli.

Łopjena sucheje mlóčeňe su měnjatostejne, wusko-linealiske.

Hdy sucha mlóčeň kćěje?

Kćěje wot apryla hač do julija.

Što wěš wo suchej mlóčeňi?

Jeje mlóčna brěčka škita rostlinu před zranjenjom a škita ju zdobom, zo ju zwěrjata nježeru.

Sucha mlóčeň je jědojta.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

mlóčeńcy

družina:

sucha mlóčeň

Wowča rutwica

Gemeine Schafgarbe
Achillea millefolium

Hdže rosće wowča rutwica?

Wowču rutwicu nańdžemy na suchich łukach, na pastwiščach a wosebje tež při pućach.

Jeje žiwjenski rum saha wot nižinow hač do wysokich horinow (1850 m).

Kotre přiznamjenja ma wowča rutwica?

Rostlina je wokoło 20 hač do 80 cm wysoka. Stołpik ma jara wjele łopjenow. Kćenja su wurličkojće w pozdatnych rozlatkach přirjadowane. Nakromne kćenja su běłe, zředka róžojte. Nutřka su kćenja šěroběle hač nažoľte.

Łopjena wowčeje rutwicy su naščěpane, linealisko-lancetojte.

Hdy wowča rutwica kćěje?

Kćěje měsacy doľho, wot junija hač do nowembra.

Što wěš wo wowčeje rutwicy?

Wowča rutwica je hojace zelo. Wužiwa so přećiwo wšelakim chorosćam. Wonja aromatisce.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

zestajenka

družina:

wowča rutwica

Wšědna dychnička

Gemeine Grasnelke
Armeria vulgaris

Hdže rosće wšědna dychnička?

Rosće na slónčnych městnach. Nańdžemy ju na pěskojtych, skalnych, běłohlinojtych, na wapno chudych, ale na selojtych pódach. Rosće potajkim na skłoninach a nawěwach, na ščerownikach. Jeje žiwjenski rum saha wot pobjohow hač do wjelhorinow. Husto wšak jedna so wo endemiske družiny, to su rostliny, kiž jenož na wěstych stejniščach rostu.

Kotre přiznamjenja ma wšědna dychnička?

Narosće wokoto 10 hač do 30 cm wysoko. Jeje kćenja su jednotliwe kćenička we hłójkach zjednočene. Kćenjowe hłóčki sedža na kóncu stołpika; maja róžojtu abo běłu barbu. Łopjena dychnički su wuske, mjasne a tworja rozetu a su módrozeleny.

Hdy wšědna dychnička kćěje?

Kćěje wot apryla hač do septembra.

Što wěš wo wšědnej dychničce?

Rosće předewšěm w sewjernejeje Europje. Dychnički su wohrožene. Insekty je popróšuja.

Wohrožena rostlina!

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

dychnička

družina:

wšědna dychnička

Wulka kopřiwa

Große Brennnessel

Urtica dioeca

Hdže rosće wulka kopřiwa?

Rostu při pućach a přirowach, na ladach, drjebiznowych nasypniščach a pustych přestrijenjach.

Kotre přiznamjenja ma wulka kopřiwa?

Wulke kopřiwy docpěja nahladnu wysokosć, je to mjez 30 a 150 cm.

Su wjacelětne rostliny. Rozeznawamy muske a žónske kopřiwy. Kopřiwy su dwudomne abo rozródne.

Wone tworja rozlatkowe kwětnistwo z njenapadnymi kćenjemi.

Łopjena wulkeje kopřiwy su podołhojte-wutrobojte, su jara piškate a maja žahate kosmički.

Hdy wulka kopřiwa kćěje?

Wulka kopřiwa kćěje wot junija hač do oktobra.

Što wěš wo wulkej kopřiwej?

Žahate kosmički škitaja rostliny, zo ju zwěrjata njebychu žrali, čłowjeka pak žahaja a zawinuja swjerbjenje a koža so samo sčerwjeni.

Kopřiwy wužiwaja so jako hojace zelo a jako zelenina.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

pólšicowe rostliny

družina:

wulka kopřiwa

Wulki pomocnik

Große Bibernelle
Pimpinella magna

Hdže rosće wulki pomocnik?

Nańdžemy jón na łukach, na kromach lěsow a pućow, rosće tež při kerčinje.

Wohladamy jón na čerstwych, hłubokosahacych hlinjanych pódach dobrych łukow.

Kotre přiznamjenja ma wulki pomocnik?

Wulki pomocnik je wokoło 50 hač do 100 cm wysoki. Je wutrajna, wjacelětna rostlina.

Kćenje wulkeho pomocnika ma formu wurlička.

Z wurlička wurosće wokoło 10 – 25 małych kćějatyh wurličkow, kiž su běže abo róžojte.

Jeho łopjena su jednorje pjerite a zubičkate.

Stołpik je hrjebičkaty a hač horje łopješkate.

Hdy wulki pomocnik kćěje?

Rostlina kćěje wot junija hač do septembra.

Što wěš wo wulkim pomocniku?

Wužiwa so jako hojace zelo; wosebje bjerje so přećiwo hłowobolenju a nóskrawjenju.

Mjez wurličkatymi rostlinami je wulka ličba hódnych hojacych zelow.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

wurličkata rostlina

družina:

wulki pomocnik

Postajenske karty

Na wšěch kontinentach

Trawa je po cyłej zemi rozšěrjena. Nańdžemy ju na wšitkich kontinentach. Mjez wšitkimi rostlinami pokrywa trawa najwjětši dźěl zemskeho powjercha, je wšudže tam, hdžež rostlinam žiwjenje zmóžnja.

Hdžežkuli so rozhladujemy – doma abo w dalokim swěće –, wohladamy ju na najwšelakorišich městnach. Zetkamy so z njej na łukach a pastwiščach, při pučach, na holinach a w chłódkojtych lěsach. Widźimy, zo wobrubja wodźizny a zo wožiwja mórske pobrjohi.

Słódka trawa wučinja w mnohich regionach hłowny podźěl wegetacijow. Tak je to na př. w stepowych trawnikowych kónčinach Europy a Azije, w preriji Sewjerneje Ameriki, w sawanach a pampach Južneje Ameriki a tež w sawanach Afriki.

„Wšitko mjaso je trawa“ (Jezaja)

Wuwice trawow před mnohimi milionami lět, za čas terciera, bě rozsudne wuměnjenje za eksistencu modernych cacakow; přetož wjele zwěrjatow, kotrež maja w stawiznach čłowjestwa wurjadny wuznam, žiwi so z trawu. Hižo profet Jezaja tole spózna.

Rólnistwo a skotarstwo, započatki čłowjeskeje kultury, zložujetej so na trawu. Žana druha rostlinska swójba nima w domjacnosći přirody a čłowjekow tajki wurjadny wuznam. Trawa twori zakład stepoweje a sawanoweje wegetacije, wona je zakład wegetacije łukow a pastwiščow. Tam je trawa wažna picna rostlina za džiwinu a domjacy skót. W mnohich kónčinach swěta služi trawa jako cyrobizna, bohata na wuhlikowe hydraty a bělk.

Něhdže 55% wšitkich cyrobiznow dźěła so ze žita, potajkim z kulturnych trawow. Su to rožka, pšeńca, ječmjeń a wows – wužitne kulturne trawy měrných klimowych pasmow. Do trawow liča so tež jahty, majs a rajs – wužitne kulturne trawy ćopłych klimowych pasmow. Do wulkeje swójby trawow sluša tež eksotiska trawa cokorowa sćina, najstarša eksportna kultura Łačonskeje Ameriki. A bambusowcy? Tež wone zarjaduja so do trawow; su we wšitkich tropiskich krajach rozšěrjene wjacelětne rostliny, kiž docpěja wysokosć hač do 30 metrow.

Lědma štó z nas džensa za jahtami požaduje, byrnjež „Swjaty Hurban nowe jahty na blido wobradža“. Jahty kupuja so jako pica za papagaje. Tuta žitowa rostlina sluša do swójby słódkich trawow. Ju plahuja wosebje w centralnej Aziji, w sewjerneje Chinje, Japanskeje, w Indiskeje a w južnej Europje. Jahty rostu a plahuja so we wjacorych družinach.

Wšelakore trawy

jednoschadźikowe rostliny

Po stawje kwětnistwa rozeznawamy tři wšelakore skupiny trawow: kłóskače, rozlatkowe kłóskače a lipnicy.

Kłóskače (Ährengräser)

myšacy ječmjenk
prawa pšeńca
rožka
wšědny pyr

Rozlatče (Rispengräser)

bambusnica
jahły
tučna lipnica
rólny wows

rozlatčene kłóskače (Ährenrispengräser)

tučny liščak
tučny pasnik
tučny sukač

Slědowace trawy so nam předstaja:

serbske mjeno

wšědny pyr
tučny liščak
myšacy ječmjeń
tučny sukač
tučna lipnica
tučny pasnik

němske mjeno

Gemeine Quecke
Wiesenfuchsschwanz
Mäusegerste
Wiesenknäuelgras
Wiesenrispengras
Wiesenslieschgras

łaćonske mjeno

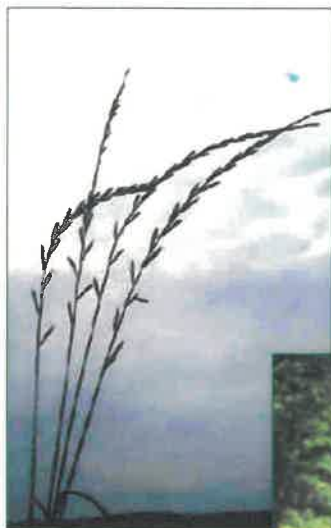
Agropyrum repens
Aloperucus pratensis
Hordeum marinum
Dactylis glomarata
Poa pratensis
Phleum pratense

swójba

słódka trawa
słódka trawa
słódka trawa
słódka trawa
słódka trawa
słódka trawa

Słódke trawy

Słódke trawy su rostlinska swójba, kotraž je po cyłym swěće rozšěrjena. Swójba słódkich trawow wopřimje wokoło 4500 družinow. Słódke trawy su jednoschadźikowe rostliny.

Wšědny pyr

Gemeine Quecke
Agropyrum repens

Hdže rosće wšědny pyr?

Nańdzemy jón na roli, na łukach a zahrodach; rosće na smjećiščach a suchich stejniščach.

Kotre přiznamjenja ma wšědny pyr?

Narosće wokolo 20 hač do 120 cm vysoko.

Jeho kćenje je prawa klóska, kiž leži cyle při stołpiku a ma něhdže 20 płonych klóskow. Krywne pluwy su kochtate z přěčneje brózdźičku.

Łopjena wšědneho pyra su sylne, čěmnozelene a na zwjeršnym boku hrube.

Hdy wšědny pyr kćěje?

Wšědny pyr kćěje wot junija hač do awgusta.

Što wěš wo wšědnym pyrje?

Tuta rostlina je njeluba njerodź. Ma dołhe podzemske wotnohi, kiž so daloko a šěroko rozšěrjeja. Wšědny pyr hodži so ćežko wutupić.

Tuta rostlina je hojace zelo.

Systematika

wotdźěl:

symjeńca

podwotdźěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

jednoschadźikowa rostlina

swójba:

słódka trawa

družina:

wšědny pyr

Łučny liščak

Wiesenfuchsschwanz
Aloperucis pratensis

Hdže rosće łučny liščak?

Rosće na čerstwych a na wutki bohatych łukach. Nańdžemy jón tež na pastwiščach a při přibrjohach jako wysoku trawu.

Kotre přiznamjenja ma łučny liščak?

Je wokolo 30 hač do 100 cm wysoka rostlina. Jeho kwětnistwo je walcojta pakłosa (pakłósna trawa). Kłóski steja runje horje a maja dołhe přikrywne pluwowe kochty. Łopjena łučneho liščaka su srěnošěroke abo šěroke a maja rěznu, wótru kromu.

Hdy łučny liščak kćěje?

Kćěje wot meje hač do junija.

Što wěš wo łučnym liščaku?

Mjeno liščak pokazuje na formu jeho kwětnistwa. Łučny liščak je dobra picna trawa.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

jednoschadźikowa rostlina

swójba:

slódkka trawa

družina:

łučny liščak

Myšacy ječmjeń

Mäusegerste
Hordeum murinum

Hdže rosće myšacy ječmjeń?

Rosće při pućach, na łukach a ladach.

Kotre přiznamjenja ma myšacy ječmjeń?

Je něhdže 40 cm wysoka rostlina. Je jedno- abo dwulětna, čecikojta trawa.

Jeho kćenja su wot 6 hač do 10 cm dołhe kwětnistwa, steja runje horje, maja prawe kłóski a pakłóski ze šiškami. Krywne pluwy maja dołhe kochty.

Łopjena myšaceho ječmjenja su rjepikojte z kóžkójnymi łopješkowymi rołkami.

Hdy myšacy ječmjeń kćěje?

Kćěje w času wot junija hač do septembra.

Što wěš wo myšacym ječmjenju?

Kłóski łamaja so na kuski. Kochty maja kótwički a wostanu kruće wisajo w zwěrjacych kosmach a tež w našej drasće. Na tute wašnje so symjo rozšěrja. Myšacy ječmjeń wužiwa so za suche kwěće.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

jednoschadźikowa rostlina

swójba:

słódka trawa

družina:

myšacy ječmjeń

Łučny sukač

Wiesenknäuelgras
Dactylis glomerata

Hdže rosće łučny sukač?

Rosće na łukach, kiž su na wutki bohate. Nańdžemy jón tež při pučach a w lěsach.

Kotre přiznamjenja ma łučny sukač?

Je wokolo 30 hač do 120 cm wysoka trawa.

Je wjacelětna rostlina.

Jeho kćenje je rozlatka z 3 hač do 5 srěnjowulkimi klóskatymi sučkami. Delnje rozlatkowe hałužki su dołhe a daloko wotstejate, hornje steja w hustych sučkach.

Łopjena łučneho sukača su šěroke a z jara załódźnej (gekielt) srjedźnej brózdny a z dwěmaj dwurěznymaj pakóžkomaj.

Hdy łučny sukač kćěje?

Kćěje wot meje hač do julija.

Što wěš wo łučnym sukaču?

Łučny sukač je dobra picna trawa. Je wysoka trawa na čerstwych łukach. Hnoja-li so pak łuki, poduša jón bórže druhe zela.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

jednoschadźikowa rostlina

swójba:

slódkka trawa

družina:

łučny sukač

Łučna lipnica

Wieserispengras

Poa pratensis

Hdže rosće łučna lipnica?

Rosće na čerstwych a dobrych łukach, tež při pućach; rosće na mnohich městnach.

Kotre přiznamjenja ma łučna lipnica?

Je wokoło 15 hač do 90 cm wysoka. Ma hłuboke podzemske wotnožki (hač do 60 cm dołhe). Jeje kćenje je wólna runa rozlatka z 3 hač do 5 kćějacyimi klóskami, nima pak žane kochty.

Łopjena łučneje lipnicy su podołhojte wuske z kapičkoytym kónčkom.

Hdy łučna lipnica kćěje?

Kćěje w měsacomaj meja a junij.

Što wěš wo łučnej lipnicy?

Łučna lipnica rozwiwa so derje na trawnik a je jedna z najlěpšich trawow trajnych pastwišćow. Na łukach je wažna niska trawa.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

jednoschadźikowa rostlina

swójba:

slódkka trawa

družina:

łučna lipnica

Łučny pasnik

Wiesensieschgras
Phleum pratense

Hdže rosće łučny pasnik?

Nańdzemy jón na łukach a pastwiščach. Rosće tež při pućach.

Kotre přiznamjenja ma łučny pasnik?

Je wokoło 30 hač do 100 cm wysoki. Je wutrajna a čeciki tworjaca rostlina. Jeje kćenje je walcojta, wokoło 10 cm dołha paktóska; kłóski su wotstejate a maja drobnuške kochty.

Łopjena łučneho pasnika su srěnošěroke a mjehke z dwěmaj wulkimaj zubičkatymaj kóžkomaj.

Hdy łučny pasnik kćěje?

Łučny pasnik kćěje wot junija hač do septembra.

Što wěš wo łučnym pasniku?

Je dobra picna trawa, plahuje pak so tohorunja jako pólna pica.

Systematika

wotdžěl:

symjeńca

podwotdžěl:

krytosymjeńca

rjadownja:

dwuschadźikowa rostlina

swójba:

słódka trawa

družina:

łučny pasnik

Postajenske karty

Nimale wšudže tam, hdžež wosebje w času wot nalěća hač do nazymy stupimy – wonka pod hołym njebjom abo doma w bydlenju –, zetkamy so z překasancami. Njesměrna je ličba tutych šěsćnohatych žiwochow. Skoro $\frac{3}{4}$ wšeje zwěriny su insekty. Entomologoj trochuja, zo mamy na zemi wjace hač 1 milion insektowych družinow. W srjedźnej Europje samej nańdžemy wokoło 40 000 družinow. Tónle triliony ličacy lud je nimale wšudže a přeco přítomny. Překasancy su knježa tuteje zemje a wo nich so praji, zo su „swětowa móc na šěsć nohach“.

Insekty wobydla zemju wot pradawnych časow. Hižo dlěje hač 300 milionow lět wobsydla wone powjerch našeje zemje.

Što su insekty?

Kóždy žiwoch, kiž so něhdže krosni, njeje insekt. Pawki, woški, swinjatka abo stonóžki njeslušaja do klasy insektow. Tute čłonkonohače maja wosom abo wjace nohow. Insekty maja šěsć nohow. Mjenujemy je tež šěsćnohače.

Twar jich čěła

Čěło wšitkich insektow je jenak twarjene. Rozeznawamy tři džěle čěła: hłowu, hrudź a zadni žiwot. Hłowa insektow je kompaktna kapsla. Na hłowje ma insekt swojej woči, swojej masačkaj a swoje kusadło.

Insektowa hrudź ma tři segmenty, kotrež widžimy derje jako přednju, srjedźnu a zadnju hrudź.

Kóždy segment ma dvě noze, a křidleškate insekty maja na druhim a třecim segmente dvě křidle.

Hłowa insekta ma kusadła a zdobom jeho zmysłowe organy. Insektowej najwažnišej zmysłowej organaj stej jeho masačkaj a jeho woči. Z masačkomaj insekt čucha a zaznawa prudženje powětra. Masačkaj stej po dołhosći a formje wšelakorej, matej wšelako wjele stawčkow.

Z wočemi zaznawaja swój wobsvět. Insekty, kiž spěšnje lětaja a kiž su rubježnje žiwe, trjebaja woči z kajkosću, zo jara spěšnje zaznawaja. Tohodla maja tute insekty woči, kiž zaběraja wulki džěl hłowy.

Jich t. mj. facetowej woči wobstejitej z jara wjele drobných jednotliwych wočow. Kóžde wóčko spóznawa džěl wobrazu (objekta). Druhe insekty, kiž žiwja so z rostlinami abo wotpadkami, maja zdžěla jara małej woči, kiž wobstejitej z mało jednotliwych wóčkow. Mnohe insekty maja nimo swojeju facetoweju wóčkow tež dypkojtej woči, kotrež stej na čole zaměstnjenej.

Insekty so ze wšelakej cyrobu žiwja. Zo bychu sej cyrobu požiwowomnu sčinili, maja kusadła.

Wosebitosće jich kusadłow zwisuja z jich wašnjom zežiwjenja. Insekty kusaja, srěbaja abo lizajo srěbaja. Někotre družiny ničo nježeru, wuńdu bjez cyroby. Jich kusadło je so redukowało.

Mjez insektami su tež rubježnje žiwe stworjenja. Prjedy hač swoju dobytwwu zežeru, sej swój

popad derje přihotuja. Hdyž so do wopora zakusnu, pušća do rubizny sliny, kiž wobsahuja sylnu požiwanu kapalinu. Po chwilce swój zežidčeny wopor wusrěbaja.

Wužitniki a škódniki

Naše sympatije jim napřečo wšak su wšelakore. Bože stónčka nas wozbožeja, pisanu rjanosć libelow a mjetelow wobdźiwamy, tola tchi a šmicy zajědojčimy, wosy a kuntwory zatřóčimy. Lědma žanu druhu zwěrjeću skupinu rozeznawamy tak rigoroznje po wužitnikach a škódnikach. Wuběrný přikład za wužitniki je pčočka. Hižo na wšě 7000 lět ma ju čłowjek jako domjace zwěrjo; wona džěta džě za njeho měd a popróša kćenjowe rostliny, wosebje sadowcy. Zawěrnjo, mnohe družiny rostlinow njebychu scyła byli, njebychu-li je insekty popróšeli. Tež wjele rubježnje žiwych čłonkonohačow su nam z wužitkom, dokelž žiwja so z družinami insektow, kotrež nam škoduja. Za škódniki mamy družiny insektow, kotrež žiwja so z kulturnymi rostlinami, kiž niča nam naše cyrobiznowe sklady a kiž krej cycaja a z tym wěsće tež chorosće přenošuja.

Wobdźiwajomne kmanosće

W běhu njesměrnje dołhich časow a pod najwšelakorišimi žiwjenskiimi wobstejnosćemi wuwiwachu insekty wobdźiwajomne kmanosće. Insekty:

- słyša a wusyłaťa ultrazwuki
- widža ultrawioletnu swěću
- zaznawaja najsnadniše rozdžěle temperatury a reguluja jara derje temperaturu w svojich hnězdach
- orientuja so po magnetizmje zemje
- słodža z nohami a słyša z kolenami
- trochuja eksaktnje časy dnja a wobliča na hodžiny běh stónca
- podawaja sej informacije wo zdalenosći, směrje a kwalice cyrobiznowych žórtow
- podadza so jara wěsće sta metrow abo samo kilometry daloko k městnam, hdžež wěsta wón wabi
- machnu w sekundze 1000 króc z křidłomaj abo křidłami a leća samo dale hač 1000 km bjez přestawki
- su žiwe w ćoplych žórtach nad 50 °C a wutruja w zemskim woliju
- zežiwjeja so ze suchim drjewom, ze starymi kosćemi abo panochtami
- bjez cyroby přetraja samo lěta dołho
- wožiwja samo, po tym zo su wuschnyli abo zamjerznyli
- produkuj wložnotu, hdžež je ekstremnje sucho
- nadžěťaja wobdźiwajomne twary
- organizuja a wobknježa zhromadnosće (staty) mnohich tysacow a samo milionow jednotliwych zwěrjatkow
- postajeja splah svojich potomnikow
- su žiwe džesać lět abo wjacore lětdžesatki.

Štó z nas tole wšo wo insektach wě?

Ćěto překasanca

rězarka	facetowej wóčce	přednjej noze
přednjej křidle	masačkaj	zadnjej noze
zadnjej křidle	čelesnje	srjedźnej noze
hłowa	čelesnowej tasačkaj	
hrudź		
zadni žiwot		

Wuwice insektow

Wšelake skupiny insektow wuwijaja so po formje dospołneje přetwórbje, druhe skupiny wuwijaja so po formje njedospołneje přetwórbje. Přetwórbu mjenujemy z fachowym wurazom *metamorfozu*.

Puč wuwica

- dospołna metamorfoza: jejko → wjacore stadije larwow → dudka
→ dorosćeny insekt
- njedospołna metamorfoza: jejko → wjacore stadije larwow
→ dorosćeny insekt

Na formje swojeho wuwica přeměnja so wuwijacy insekt; přeměnja so po swojej čělnej podobje a w swojim žiwjenskim wašnju. Wuwice započina so we wopłodženym jejku (embryonalne wuwice) a pokročuje, hdyž so wuwijacy žiwoch z jejka wulěze (postembryonalne wuwice), a traje, doniž njeje žiwoch swoju dospołnu podobu docpěť.

Po wašnju swojeho wuwica słušeja insekty, kotrež předstajeja so w postajenskich kartach, do slědowaceju formow wuwica:

dospołna metamorfoza

bruki

bože stónčko, mejski bruk,
měnliwy lisćowy bruk,
zlota marata, zornita marata

kožokřidłače

wosa, pčočka,
pólna čmjeťa, šeršeň

mjetele

admiral, jabłukowa sadnička,
łastojča wopuš, maťa liška,
pawownik, wulki zymski mróznik

njedospołna metamorfoza

skopčki

wšědny skopčk

šćóny

bruna šćana marata

wuchače

wšědny wuchač

Mjetele přezymuja we wšelakich wuwicowych stadijach:

w stadiju jejka	w stadiju dudki	w stadiju husańcy	w stadiju mjetele
pjerščency, mrózne pjedźaki, pućowanske přadniki	chójnowe frunčaki, łastojče wopuše	sowjace přadniki, brune mjedwjedže, lodaki	žarowniki, liški, pawowniki

Najwjace insektow přezymuje w zalodženym stadiju. Někotre překasancy přetraja zymski počas jako larwa w lodže; woda je džě jich trajny žiwjenski rum.

Alfabetiski zapis mjenow insektow, kotrež so w postajenskich kartach předstajeja:

serbske mjeno

němske mjeno

łaćonske mjeno

admiral (krejowka)	Admiral	Vanessa atalanta
Sydomdypkate bože slónčko	Siebenpunkt (Marienkäfer)	Coccinella septempunctata
bruna šćana marata	Braune Beerenwanze	Dolycoris baccarum
jablukowa sadnička	Apfelwickler	Carpocapsa pomonella
łastojča wopuš	Schwabenschwanz	Papilio machaon
mała liška	Kleiner Fuchs	Aglais urticae
mejski bruk	Maikäfer	Melolontha melolontha
měnlivy lisćowy bruk	Veränderlicher Blattkäfer	Olochrysa fastuosa
němska wosa	Deutsche Wespe	Paravespula germanica
pawownik	Tagpfauenauge	Inachis io
pčořka	Honigbiene	Apis mellifera
pólna čmjeřa	Erdhummel	Bombus terrestris
šeršeř	Hornisse	Vespa crabro
wšědny skopčk	Gemeiner Grashüpfer	Chorthippus parallelus
wšědny wuchač	Gemeiner Ohrwurm	Forficula auricularia
wulki zymski mrózak	Großer Frostspanner	Erannis defoliaria
złota marata	Goldlaufkäfer	Carabus auratus
zornita marata	Körniger Laufkäfer	Carabus granulatus

Systematika předstajenych insektow

mjeno insekta	splah	rjadownja	rjad	swójba	ród	družina
bože stónčko	člonko- nohače	insekty	<i>bruki</i>	chitinowe bruki	bože stónčko	
mejski bruk	"	"	"	"	mejski bruk	mejski bruk
měnlivy lisćowy bruk	"	"	"	"	lisćobruk	měnlivy lisćowy bruk
zlota marata	"	"	"	"	marata	zlota marata
zornita marata	"	"	"	"	marata	zornita marata
němska wosa	"	"	<i>kožo- křidłače</i>	fałdnička	wosy	němska wosa
pčołka	"	"	"	kałate wosy	pčołki	pčołka
pólna čmjeťa	"	"	"	pčołki	pčołki	pólna čmjeťa
šeršeń	"	"	"	fałdnička	čmjeťy	šeršeń
admiral	"	"	<i>mjetele</i>	dnjowniki, wosebniki		admiral
jabłukowa sadnička	"	"	"	wiječe		jabłukowa sadnička
łastojča wopuš	"	"	"	dnjowniki, wosebniki		łastojča wopuš
mała liška	"	"	"	dnjowniki, wosebniki		mała liška
pawownik	"	"	"	dnjowniki, wosebniki		pawownik
wulki zymski mrózak	"	"	"	dnjowniki, wosebniki pjedźak		wulki zymski mrózak
wšědny skopčk	"	"	<i>skopčki</i>	pólne skopčki		wšědny skopčk
bruna šćana marata	"	"	<i>šćóny</i>	tarčojte šćóny		bruna šćana marata
wšědny wuchač	"	"	<i>wuchače</i>	pólne skopčki		wšědny wuchač

Sydomdypkate bože słónčko

Siebenpunkt (Marienkäfer)
Coccinella septempunctata

Hdže je bože słónčko žiwe?

Jeho žiwjenski rum su zahrody, łuki, lěsy a wšitke zelojte rostliny.

Kajki je twar jeho ćěła?

Bože słónčko je 0,8 cm wulke. Prikrywnej křidlešce stej čerwjenej a matej 7 čornych dypkow. Larwa božeho słónčka je módrošěra z čerwjenožołtymi brodawkami.

Z čim žiwi so bože słónčko?

Žiwi so z larwami insektow a ze šmicami. Jedne bože słónčko wucyca wšědnje wokoło 50 šmicow.

Kak so rozmnoža?

W nalěću znjese žonka wjacore sta jejkow, znjese je na spódni bok łopjenow. Za tydzeń wulězu larwy a so po jednym měsacu zadudkuja. Džewjeć dnjow pozdžišo wulězu bruki. Druhdy zjewi so tež dalša, 2. generacija.

Što měli wo božim słónčku wosebje wědźeć?

Bože słónčka přezymuja zwjetša w mjeńšich črjódkach pod kamjenjemi abo w drjewowych hromadach.

Bože słónčka su jara wužitne.

Systematika

splah:

čłonkonohač

rjadownja:

insekt

rjad:

bruk

swójba:

bože słónčko

družina:

sydomdypkate bože słónčko

Mejski bruk

Maikäfer

Melolontha melolontha

Hdže je mejski bruk žiwy?

Mejski bruk je po cyłej srjedźnej Europje rozšěrjony. Žiwy je wón wosebje na lisćowych a sadowych štomach.

Kajki je twar jeho čěła?

Je wokoło 1,8 hač do 3 cm dołhi. Je šokoladobruny, hruď a głowa stej čornej, na zadnim čěle ma swojorazne běłe třiróžki. Žonka ma 6stawčkowe łopjenojte masački, muski bruk ma 7stawčkowe łopjenojte masački. Tute masački skutkuja jako nuchadła.

Z čim žiwi so mejski bruk?

Wodnjo, wosebje pak nawječor, lěta w drjewinje a žerje łopjena a wubitki dubow, bukow a sadowych štomow. Larwy žiwja so w zemi wot korjenjow.

Kak so rozmnožuje?

Po kwasu nanjese žonka 60 hač do 80 jejkow wokoło 30 cm hłuboko do zemje. Potom wona wotemrěje. Po 4 tydženjach wulězu larwy (kundrozy). Wone narostu w běhu 4 lět na 6 cm dołhe a so zadudkuja. Po 8 tydženjach wulězu bruki a w 5. lěće wulězu ze zemje.

Što měli wo mejskim bruku wosebje wědźeć?

Mejske bruki zjewja so w meji, z toho jich mjeno.

Systematika

splah:

čłonkonohač

rjadownja:

insekt

rjad:

bruki

swójba:

chitinowe bruki

ród:

mejski bruk

družina:

mejski bruk

Měnlivy lisčowy bruk

Veränderlicher Blattkäfer
Olochrysa fastuosa

Hdže je žiwy?

Nańdžemy jeho nimale wšudže, wosebje na janskim zelu.

Kajki je twar jeho čěta?

Je 1 cm dołhi. Jeho čěto je kulojte, błyščite a jara wariabelne w barbje. Chitinowy pancer frinkoli so w metaliskej módrej barbje, zelenej barbje, brunočerwjenej barbje, je wioletny a bronzobarbny.

Z čim žiwi so měnlivy lisčowy bruk?

Bruk a jeho larwy žiwja so z łopjenami.

Kak so rozmnoža?

Wot znjeseneho jejka hač k brukej traje 10 hač do 30 dnjow. Bruk ma wob lěto wjacore generacije. Tohodla nańdžemy bruka a jeho larwy husto na samsnym městnje.

Što měli wo nim wosebje wědźeć?

Z někotrymi družinami lisčowych brukow zaničuja so škódne rostliny (njerodź).

Systematika

splah:

čłonkonohač

rjadownja:

insekt

rjad:

bruki

swójba:

lisčowy bruk

družina:

měnlivy lisčowy bruk

Złota marata

Goldlaufkäfer
Carabus auronitens

Hdže je złota marata žiwa?

Jeje žiwjenski rum su łuki a pola. Nańdżemy ju tež na lěsnych kromach, nic pak w lěsach.

Kajki je twar jeje ćěla?

Je wokoło 2,7 cm dołha. Křidle ma jasne rjapikojtej, błyščitej so metalisko-zelenkojće; kroma křidłow pak je złoto-zelenkojta.

Z čim žiwi so złota marata?

Bruk je typiski dnjownik. Žiwi so rubježnje. Žerje žiwe a mortwe wački, šlinki, překasancy a druge drobne zwěrjatka. Tež jeho larwa je rubježnik.

Kak so rozmnoža?

Swoje jejka znjese do zemje. Wuwice na bruki traje 80 dnjow. Bruk zwjetša jenož jednu zymu přežiwi.

Što měli wo złotej maraće wosebje wědźeć?

Dokelž rostlinske škódniki žerje, je wona jara wužitny insekt.

Systematika

splah:
čłonkonohač

rjad:
insekt

rjad:
bruk

swójba:
marata

družina:
złota marata

Zornita marata

Körniger Laufkäfer
Carabus granulatus

Hdže je zornita marata žiwa?

Zornita marata je naša najčasćiša domjaca wulkomarata. Je žiwa na polach a łukach, tež w lěsach, samo na jara włóžnych městnach. Je žiwa w nižinach a tohorunja we wysokich horach.

Kajki je twar jeje čěła?

Nazelerń-bronzobarbny bruk je wokoło 1,4 hač do 2 cm dołhi. Jeho křidłowe krywki maja rječazkojty podobny muster. Jeho běhanske nohi su jara sylne.

Z čim žiwi so zornita marata?

Swoju cyrobu pyta sej wosebje w nocy, łóji wšelake małe zwěrjata. Marata zamóže tež łazyć. Žiwi so z insektami a jich larwami, łóji wački a šlinki. Wodnjo přebywa w mochu abo drjewje abo tež spody kamjenjow. Lětać njemóže.

Kak so rozmnoža?

Bruk a larwa žiwitej so rubježnje. Larwa je jara pohibliwa. Larwa slěka so kožu w běhu 4 tydženjow trójce, potom so zadudkuje.

Čas wuwica wot jejka hač na imago (k brukej) traje 80 dnjow. Młode bruki přezymuja w prochniwym drjewje abo spody mocha.

Što měli wo zornitej maraće wosebje wědzec?

Wona je wužitny bruk, je insektožračk. Muske bruki móža druhdy lětać.

Systematika

splah:
čłonkonohač

rjadownja:
insekt

rjad:
bruk

swójba:
marata

družina:
zornita marata

Němska wosa

Deutsche Wespe
Paravespula germanica

Hdže je němska wosa žiwa?

Nańdžemy ju w šěrokej krajinje, w rědkich lěsach. Widžimy ju husto tež w sydlišćach, parkach a na zahrodach.

Kajki je twar jeje ćěła?

Je wokoło 1,5 hač do 2 cm wulka. Chribjet ma žoły z čornymi smužkami. Přenja rynka zadnjeho žiwota je jara wuska (wosaca talja).

Z čim žiwi so němska wosa?

Žiwi so z nektarom, słódkimi mězami a płodami; žerje tež insekty, z kotrymiž wosebje swoje młodźata picuje.

Kak so rozmnoža?

Swoje hnězdo twari sej zwjetša pod zemju na polach, ale tež w twarjenjach. Lud w zymje wotemrěje; jenož mało wopłodzenych žonkow přežiwi zymu. W nalěću wutworja nowy lud, kiž liči wokoło 3000 wosow.

Što měli wo njej wosebje wědзец?

Lubuje ćopłotu a lěta jenož wodnjo, hdyž je ćopło. Wosy zamóža wjacekróć kałnyć. Jeje kaťačik nima kótwički; pčočka je ma.

Němska wosa sluša k ludy tworjacym insektam. Sluša do swójby socialnych wosow.

Systematika

splah:

čłonkonohač

rjadownja:

insekt

rjad:

kožokřidlač

swójba:

fałdnička

družina:

němska wosa

Pčotka

Honigbiene
Apis mellifera

Hdže su pčotki žiwe?

Pčotki nańdzemy po cyłym swěće. Wone trjebaja kulturne krajiny, hdžež je wjele kćenjowych rostlinow; su tež w holi a we wotměnjatych, měšanych lěsach žiwe.

Kajki je twar jeje čěła?

Dźěłaćerki su 1,4 cm dołhe; truty (muske pčoty) su 1,6 cm dołhe; matki (kralowne) su 2 cm hač do 2,5 cm dołhe a jara wuske.

Jeje čěło je brune a nimale po cyłym čěle kosmičkate. Křidlešce stej nimale brunkojtej a škleńcojtej. Na zadnimaj nóżkomaj su zběranske připrawy, z kotrymiž transportuje kćenjowy próšk.

Z čim žiwi so pčotka?

Pčotka žiwi so z nektarom a kćenjowym próškom.

Kak so rozmnožuje?

Larwy wuwijaja so w płastach, po tym zo je kralowna jejka nanjesła. Z njewopłodzenych jejkow wuwija so truty (muske pčotki), z wopłodzenych jejkow wuwija so dźěłaćerki, a z wosebitym picowanjom wuwije so kralowna.

Što měli wo pčotkach wosebje wědźeć?

Lud wobsteji z něhdže 40 000 do 70 000 zwěrjatow. W běhu swojeho žiwjenja ma kóžda pčotka rozdźělne nadawki spjelnić. Pčotki dorozumja so z informaciskimi rejemi.

Kaŕnje-li pčotka, wostanje kaŕač tčacy, dokelž ma kaŕač kótwičku! Pčotka wumrěje.

Systematika

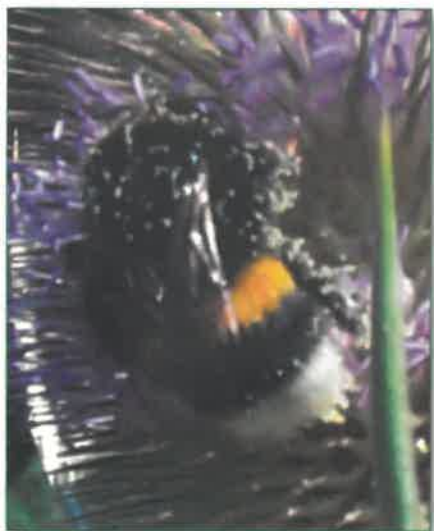
splah:
čłonkonohač

rjadownja:
insekt

rjad:
kožokřidlač

swójba:
pčotka

družina:
pčotka

Pólna čmjeła

Erdhummel

Bombus terrestris

Hdže je pólna čmjeła žiwa?

Je žiwa na šěrokich přestrjenjach, na łukach a polach a tež w lěsach. Po cyłej srjedźnej Europje je rozšěrjena.

Kajki je twar jeje čěła?

Je wokoło 1,8 hač do 2 cm dołha. Je tołsta. Na čěle ma somóćane čorne kosmički. Wokoło hrudže a druheho džěla (segmenta) zadnjeho čěła ma zwjetša žoły přěčný pas. Zadnje čěło je zwjetša běte.

Z čim so pólna čmjeła žiwi?

Hromadží nektar a kćenjowy próšk. Doroscěne čmjeły a larwy žiwja so z kćenjowym próškom a z mjedom.

Kak so rozmnožuje?

Pólna čmjeła twari swoje hnězdo w podzemskich twarach małych cycakow (myšow a knotow). Hnězdo je samo hač do 1,5 m hłuboko pod zemju. Wopłodžene žonki přežiwja zymu a založa w nalěću nowy lud (stat).

Što měli wo njej wosebje wědźeć?

Lud čmjełow wobsteji z něhdže 100 hač do 600 zwěrjatow. Maja wosebje dołhe rydło, tak móža wosebje dołhe kćenje popróšić, na př. čerwjeny džećel.

Čmjeły porědšo kałaja hač druge pčotki.

Systematika

splah:

čłonkonohač

rjadownja:

insekt

rjad:

kožokřidlač

swójba:

pčotka

družina:

pólna čmjeła

Šeršeň

Hornisse
Vespa crabro

Hdže je šeršeň žiwy?

Nańdzemy jeho wosebje w lisćowych a měšanych lěsach, w kerčinatych krajinach, tež w parkach a zahrodach. Je žiwy tež blisko twarjenjow.

Kajki je twar jeho ćěła?

Je wokoło 1,80 hač do 3,5 cm dołhi. Hłowa a hruď šeršenja stej čerwjeno-brunej, zadni žiwot je žołty a křidle stej škleńcojtej brunkej. Šeršeň je najwjetša domjaca wosowa družina.

Z čim žiwi so šeršeň?

Šeršeň žiwi so rubježnje, žerje druge insekty.

Kak so rozmnožuje?

Zymu přeživja jenož wopłodžene žonki. W nalěću znjesu jejka w nowym hnězdze. Šeršenje picuja swoje młodźata ze žałzowym sekretom, pozdžišo picuja je z insektami. Lud šeršenjow móže so powjetšić hač na 4000 zwěrjatow.

Što měli wo šeršenju wosebje wědźeć?

Šeršeň twari swoje hnězdo zwjetša w kołčných (dutyh) štomach, pod třěchami abo w zemi. Za to rozkusa prochniwe drjewo na papjerojtu masu. Šeršeň je poměrnje měrliwy insekt, kała jenož, hdyž čuje so wohroženy; jeho jěd njeje strašniši hač jěd wosow.

Systematika

splah:
čłonkonohač

rjadownja:
insekt

rjad:
kožokřidlač

swójba:
fałdnička

družina:
šeršeň

Admiral, krejowka

Admiral
Vanessa atalanta

Systematika

splah:

člonkonohač

rjadownja:

insekt

rjad:

mjetele

swójba:

blečkač

ród:

dnjownik

družina:

admiral

Hdže je admiral žiwy?

Jeho žiwjenski rum su zahrody, sadowe łuki, lěsy a lěsne kromy. Nańdžemy jeho tež při přibrjohach wodziznow.

Kajki je twar jeho ćěła?

Swojej křidle zamóže 5 do 6 cm rozpjeć. Na přednimaj křidłomaj su běłe blaki a čerwjena přčna smuha, na zadnimaj křidłomaj je brunožołta blečkata; to je škitna, tarnowanska naprawa.

Z čim žiwi so admiral?

Admiral žiwi so z nektarom, žerje přezrawjeny sad (wosebje slowki a krušwy) a wustupowacu štomowu mězu.

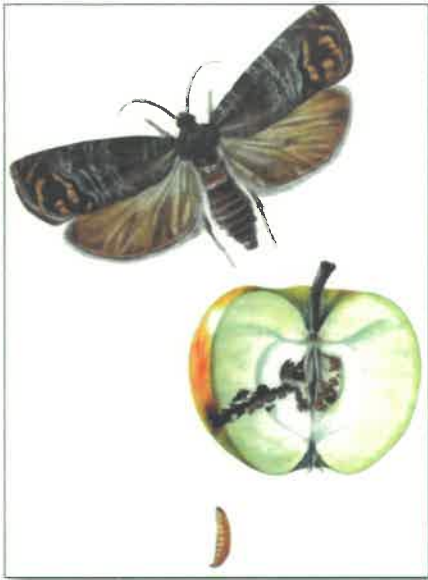
Kak so rozmnoža?

Žonka nanjese jejka na kopřiwu. Husańcy žiwja so w času wot junija hač do septembra wot wóstow a kopřiwow.

Što měli wo admiralu wosebje

wědзец?

Admiral je pućowacy (ćahaty) mjetel. W měsacomaj meja/junij wopuści wón srjedzomórski region a zasydli so w našich kónčinach. Potomnicy admirala wotleća nazymu do juha; na swoim pućowanju wjele mjetelow zahinje, wosebje potom, hdyž Alpy přeprěča.

Jabłukowa sadnička

Apfelwickler
Carpocapsa pomonella

Hdže je jabłukowa sadnička žiwa?

Jeje žiwjenski rum su sadowe zahrody a sadowe łuki.

Kajki je twar jeje ćęta?

Křidła su 2 do 2,5 cm rozpjate. Mała mjetel ma wołobjtyšćite křidła, na jich kónčkach je bruny blečk ze zlotobarbnymi linijemi. Zadnej křidle stej jednobarbnej brunkojtej.

Z čim so žiwi?

Husańcy jabłukoweje sadnički žiwja so předewšëm z jabłukami. Wone přetoča so hač do jadrownika (sadowy čerw).

Kak so rozmnoža?

Mjetel lęta w męsacomaj meja a junij. W awguscę wohladamy hdys a hdys druhu generaciju. Źonka nanjese jejka na młode płody. Po 10 hač do 14 dnjach wulahnu so husańcy a potom přetoča so hač k jadrownikej. Po něhdže 4 njedželach wulęzu z płodu a pušća so po pawčinowej nitce přez wutočenu dźęrkę a zalęzu do skorowych škałbow, hdžež so zakukla w kokonje a tam přezymuja.

Što měli wo jabłukowej sadničke wosebje wędzeć?

Jabłukowa sadnička je jedna z najhóršich škódnikow na sadowych zahrodach.

Systematika

splah:
čłonkonohač

rjad:
insekt

rjad:
mjetel

swójba:
wiječ

družina:
jabłukowa sadnička

Łastojča wopuś

Schwalbenschwanz
Papilio machaon

Hdže je łastojča wopuś žiwa?

Jeje žiwjenski rum su kćějate łuki, dźećelnišća a lěsne kromy. Přebywa wosebje we wotewrjenych krajinach.

Kajki je twar jeje ćěła?

Je něhdže 4,5 cm dołha. Swoje křidła rozpina hač na 8 cm. Jeje zakładna barba je žołta. Přednjej křidle stej wobrubjenej z čornymi smuhami, zadnjej křidle matej módry pask z čerwjnym dypkom. Zadnjej křidle stej podlěšenej jako wopuś (wupada kaž łastojča wopuś).

Z čim žiwi so łastojča wopuś?

Srěba nektar ze wšelakich kćenjow. Jeje husańcy žiwja so na wurličkatych rostlinach, wosebje sydaja na morchejowej naći a ju žeru.

Kak so rozmnoža?

Žonka znjese jejka jednotliwje na wšelake wurličkate rostliny. Ma dvě generaciji; w ćopłych lěćach je móžno, zo zjewi so w času wot septembra hač do oktobra samo třeća generacija.

Što měli wo łastojčej wopuši wosebje wědźeć?

Łastojča wopuś słuša k najrjeńšim mjetelam srjedźneje Europy. Je škitana družina.

Systematika

splah:

čłonkonohač

rjadownja:

insekt

rjad:

mjetel

swójba:

dnjownik, wosebnik

ze swójby ryčerjow

družina:

łastojča wopuś

Mała liška

Kleiner Fuchs
Aglais urticae

Systematika

splah:

čłonkonohač

rjadownja:

insekt

rjad:

mjetel

swójba:

dnjownik, wosebnik

ród:

blečkač

družina:

mała liška

Hdže je mała liška žiwa?

Jeje žiwjenski rum su zahrody, parki a lěsy. Nańdžemy ju we wotewrjenych krajinach. Tež w městach ju wohladamy.

Kajki je twar jeje ćěła?

Je 2,8 cm wulka. Rozpjeće jeje křidłow wučini 5,5 cm. Křidła su čerwjeno-brunkojte. Po křidłach čahnu so čěmne smuhi, kroma křidłow je módročorna. Přednej křidle stej čorno-běło-žoťej blečkatej. Rozpjeće křidłow mužika wučini wokoło 3 do 4 cm.

Z čim žiwi so mała liška?

Mjetel srěba nektar ze wšelakich kćenjow. Srěbajo syda tež na zraťych płodach. Towaršliwje žiwe husańcy žeru kopřiwu.

Kak so mała liška rozmnoža?

Žonka znjese swoje jejka na kopřiwu. Husańcy su na kopřiwach žiwe.

Što měli wo małej lišce wosebje

wědźeć?

Mała liška lěta wodnjo, je dnjownik. W našich šěrinach wohladamy dvě abo tři generacije wob lěto. Mała liška słuša k mało mjetelam, kotrež jako mjetel přezymuje. Nańdžemy ju w prózdnjeńcach, pincach a na łubjach.

Pawownik

Tagpfauenauge
Inachis io

Systematika

splah:

čłonkonohač

rjadownja:

insekt

rjad:

mjetel

swójba:

dnjownik, wosebnik

ród:

dnjownik

družina:

pawownik

Hdže je pawownik žiwy?

Jeho žiwjenski rum su łuki, zahrody, lésne kromy a wotewrjena krajina.

Kajki je twar jeho čěła?

Swoje křidła zamóže rozpjeć hač do 6,5 cm. Ma dwaj čerwjenobrunej poraj křidłow. Na křidłow su 4 wulke módre-žošto-čerwjene resp. čěmnomódre a wóčkojte blaki.

Spódnje boki křidłow su čornobrune.

Z čim žiwi so pawownik?

Husańcy pawownika žiwja so wosebje z kopřiwami. Mjetel pak žiwi so z nektarom wšelakich rostlinow. Husto widžimy ju na wóstach sedžeć.

Kak so rozmnoža?

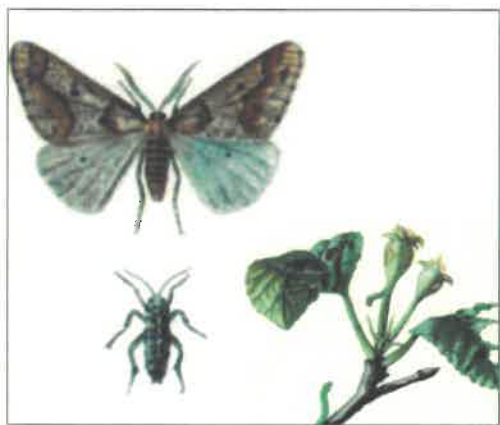
W meji znjese žonka jejka na kopřiwu. Kónc junija wulěze z dudki mjetel. Ličba generacijow wotwisuje wot wjedra. Husto ma dvě generaciji.

Što měli wo pawowniku wosebje wědžeć?

Husańcy pawownika su towaršliwje žiwe. Su žiwe w zapřadkach we wjeršnych łopjenach.

Pawownik přezymuje na łubjach, w pincach a tež druhdže.

W ćopłych chowankach zahinu; jich skład energije njedosaha, dokelž so w ćopłych rumnosćach pohibuja.

Wulki zymski mrózak

Großer Frostspanner
Erannis defoliaria

Hdže je žiwy?

Wot nazymy lěta w zahrodach, parkach a lěsach.

Kajki je twar jeho ćěła?

Rozpjeće křidłow mužika wučini wokoło 3 do 4 cm. Mužiki maja swětłobrunkojte křidła, přez nje čahnu so čmowe smuhi; jich křidła su blečkate. Žonki nimaja křidła, wone maja dołhe nohi a nitkojte masački. Žonki su swětłošěre z načornojtymi dypkami a su wokoło 1 hač do 1,5 cm dołhe.

Z čim žiwi so wulki zymski mrózak?

Jeho husańcy žeru wosebje sadowcowe łopjena, mjetele pak wuńdu bjez cyroby.

Kak so rozmnoža?

Žonki znjesu swoje jejka na štomowe zdónki. W nalěću so husańcy dowuwija, po tym so zadudkuja w zemi. Po přenim zmjerzku so mjetele wulahnu a so poruja.

Što mamy wo tutej mjeteli wosebje wědźeć?

Zymske mrózaki lětaja wot septembra hač do januara. Tuta mjetel načini na sadowych štomach wulke škody.

Systematika

splah:

čłonkonohač

rjadownja:

insekt

rjad:

mjetel

swójba:

pjedžak

družina:

wulki zymski mrózak

Wšědny skopčk

Gemeiner Grashüpfer
Chortippus biguttulus

Hdže je wšědny skopčk žiwy?

Jeho žiwjenski rum su łuki, domjace zahrody. Na włóžnych stejniščach jeho porědšo nańdžemy. Wosebje husto nańdžemy jeho na suchich trawnišćach, w holi a samo na 2000 m wysokich horach. Je wodnjo aktiwny.

Kajki je twar jeho ćěła?

Je něhdže 1,2 hač do 2,2 cm dołhi. Barba jeho ćěła je wariabelna; zwjetša je zeleny z brunymi blakami. Zadnej křidle stej škleńcojasnej. Žonka je wjetša hač mužik. Masačkaj stej krótszej hač jeho ćěło. Słůša do podrjadu krótkomasačkowych skopčkow.

Z čim so žiwi?

Žerje džěle rostlinow a žiwi so rubježnje wot druhich insektow.

Kak so rozmnoža?

Žonka znjese jejka do zemskich abo skorowych škałbow. Hakle w přichodnym léće wulězu larwy.

Što měli wo wšědnym skopčku

wosebje wědзец?

W léću wšědny skopčk mócnje cyrči. Jeho derje styšimy. Swoje zwuki twori z tym, zo swojej zadnej sčehnje na přednimaj křidłomaj rybuje.

Systematika

splah:

čłonkonohač

rjadownja:

insekt

rjad:

skakaty skopčk

podrjad:

krótkomasačkowj skopčk

swójba:

pólne skopčki

družina:

wšědny skopčk

Bruna šćana marata

Braune Beerenwanze
Dolycoris baccarum

Hdže je bruna šćana marata žiwa?

Tuta šćóna je žiwa na wšelakich zelach, štomach a jahodowcach.

Kajki je twar jeje ćęła?

Je něhdže 1,0 hač do 1,2 cm dołha. Je šěrobruna resp. blědobruna hač načorní ze swětlymi a ćemnymi blečkacymi kromami na zadnim žiwoće. Křidle ma zwjetša wioletnej a spody tarčik, kiž je na kónčku bęty. Masačkaj stej bętej seklojtej.

Z čim žiwi so tuta šćóna?

Bruna šćana marata žiwi so wot zrałych płodow, to su wišnjje a jahody (maleny). Srěba tež z džećeloweho symjenja. Žerje tež młode wubitki žitow a kała. Z tym načini na rostlinach škodu.

Bruna šćana marata wotedawa žałzowy sekret, kiž hroznje smjerdži.

Kak so rozmnoža?

Jako splažnje zrały insekt přezymuje. W nalěću znjese žonka jejka w hromadkach po 30 štuk. Znjese je na zwjeršny bok kerkowych abo zelowych łopjenow. W zymje chowa so w zemi, w nalěću lęta. Wohladamy ju wot apryla hač do oktobra.

Što měli wo tutej šćónje wosebje wědźeć?

Pytajo cyrobu łazy bruna šćana marata po rostlinach a zawostaji hrozny smjerd na płodach. Płody njehodža so hižo wužiwać.

Systematika

splah:

čłonkonohač

rjadownja:

insekt

rjad:

nakrajna šćóna

swójba:

tarčojta šćóna

družina:

bruna šćana marata

Wšědny wuchač

Gemeiner Ohrwurm
Forficula auricularia

Hdže je wuchač žiwy?

Jeho žiwjenski rum je wulki. Wohladamy jeho přez cyće lěto, wosebje w zahrodach.

Kajki je twar jeho čěła?

Je wokoło 1,6 cm dołhi. Je bruneje barby a ma dwoje wulke klěšće při zadnim žiwoće. Ze swojimi klěščemi hrabnje a transportuje swoju dobytņu. Z nimaj so zdobom wobara. Ma krótkej přédnej křidle a komplikowanje sfałdowanej zadnej křidle, kotrejž stej jeno mało widžeć.

Z čim žiwi so wšědny wuchač?

Wuchač je wšožračk. Wosebje žiwi so ze šmicami a z jejkami insektow, ale tež z rostlinskimi čwačkami (na př. džěle kćenjow, sad, moch).

Kak so rozmnoža?

Žonka znjese jekka do małych zemskich komorkow. Stara so wo swoje lehnidło. Woblizuje a wobroća jekka a larwy. Swoje lehnidło tež zakituje.

Što měli wo wšědnym wuchaču wosebje wědžeć?

Wuchače su nócne zwěrjata, swětła so pasu.

Wlóżnota jim tyje.

Wodnjo chowaja so rady w kwětkowcach, kiž su ze słomu abo z drjewjanej wołnu natykane a znak wisaja; lubuja wotpočnišća daloko nad zemju.

Wuchače su **jara wužitne**.

Systematika

splah:

čłonkonohač

rjadownja:

insekt

rjad:

wuchače

swójba:

prawy wuchač

družina:

wšědny wuchač

Postajenske karty

Rjany je to swět žiwochow. Ptački skutkuja na naše začuća a na naše myslenje. Su nam hdys a hdys jako posoljo z druheho swěta. Jendźelski moler a spisowaćel William Blake (1757-1827) pisa: „Hdy no by ty jenož zrozumił, zo je kóždy tež najmjeiši ptačk pod njebjom swět, kiž wostanje twojim pječ zmysłam na wěčnje zakryty.“

Su doma po cyłym swěće

Ptački su wysokowuwite žiwochi. Jich čělna kmanosće a jich wašnje zadžerženja zmóžnjeja jich jónkrótne žiwjenske wašnje. Wone su njewšědnje mobilne stworenja. Zdobychu sej po cyłym swěće najwšelakoriše žiwjenske rupy. Nańdžemy je w lodowych polarnych regionach a w horcych pusćinach, w dalinach oceanow a na najwšich horinach. Zetkamy so z nimi w našich zahrodach a lěsach. Jich pjerjo a kmanosć lětanja je jedyn z najwjetšich dźiwow, z kotrymiž so tu na zemi zetkawamy.

Najwjace družinow ptačkow na zemi zamóže lětać. Mało jich je, kotraž so jeno běhajo abo płuwajo pohibuja. Wšitke europske družiny dokonjeja lětać. Někotre družiny zhubichu swoju kmanosć lětanja, čím lěpje nětko płuwaja a běhaja.

Křidle, pysk a noze

Ewolucija wuskutkowa, zo su ptački wurjadnje pohibliwe a wuspěšne žiwochi. Jich organizm (nutřkowne a wonkowne džěle čěta) so wotpowědnje wuwijaše. Čělna kajkosće jim zaručeja, zo móža pod najwšelakorišimi wuměnjenjemi žiwe być. Zo w žiwjenju wobsteja, matej jich křidle wulki wuznam. Lětajó wučeknu rubježnym zwěrjatam, lětajó nałója sej cyrobu a nanoša sej twarščizny za hnězdo a z nošnymaj křidłomaj přeprěča njesměrne zdalenosće, hdyž čahnu do swujich zymskich kwartěrow a so wottam zaso k nam nawróća.

Wažnu rólu hraja jich pysk a jeju noze. Pysk je wysoko funkcionalny organ. Z pyskom přijimuju cyrobu, z nim so rjedža a z tutym organom twarja hnězdo. Ptače pyski rozeznawaja so jara po formje a wulkosći.

Tež ptačej noze spjelnitej rozdžělna nadawki, stej jara wšelakorej. Pta(č)k jej trjeba, hdyž steji, běha abo sedži, hdyž płuwa abo hdyž rubiznu hrabnje a ju džerži.

Wuwice ptačkow

Ptački wuwijawja so zwonka maćerneho žiwota. Jejko, z kotrehož so młody ptačk wuwije, wopłodzi so w maćernym čěle. Žonka znjese jedne abo wjacore jejka do swujeho hnězda. Znjese jedne po druhim w krótkim časowym wotstawku. Po tym sydatej žonka a mužik abo jenož jedyn z tuteju na jejkach wokoło 20 dnjow, doniž so młodžata njewulahnu.

Młodźata spěwaty ch ptačkow wulahn u so njedowuwite, su zwjetša nahe abo maja mało móškoweho pjerja a husto hišće njewidža. Staršej je picujetej. Po dwěmaj abo třoch tydženjach młodźata hnězdo wopušća a počnu so same zežiwjeć. Młodźata spěwaty ch ptačkow su hnězdaki. Kokošace ptački (kokoše, kurotwy, husy, ...) su njehnězdaki; wone wulahn u so dospołnje wuwite a wopušća hnězdo hnydom. Tute młodźata mjenujemy njehnězdaki.

Ćahanje ptačkow

„Hdyž Marije naroda – božemje praji łastojčka.“ W přenjej položcy nazymnika wuhladamy husćišo črjody ptačkow, kiž so na swoje dalo ke pućowanje přihotuja.

Dwaj geofyzikaliskej cyklusaj skutkujetej na wšitke zwěrjata. Stej to dnjowa a lětna periodika. Zwěrjata na nju reaguja – w lěću a w zymje, wodnjo a w nocy. Su aktiwne abo spja, žeru abo nježeru, pućuja abo wostanu čas žiwjenja w swojim přenjatnym žiwjenskim rumje. Njeje wjele družinow, kiž mjez nami trajnje wostanu. Tři štwórciny wšitkich domoródných ptačich družinow ćahaja, přebywaja tu jenož w lěčnym času; mjenujemy je tež „lěčne ptački“. Někotre družiny su přelětawe ptački, wone měnjeja swój rewěr a ćahaja same abo w skupinach dalo ke a šěroko po swojim rewěrje. Přebytn e ptački maja jenički žiwjenski rum, w kotrymž na přeco wostanu. Jednotliwe ptački, kotrež so nam w postajenskich kartach předstajeja, słušeja k tutym skupinam:

přebytn e ptački:

kós, kulišk, módrawka, pikotač,
pólny wrobl, pustawa, sknadž,
wulka čorna sykorka, zeleny
dypornak, zelena wopuška

přelětawe ptački:

pisany dypornak, šěra pliška,
šćihlica, zyba

ćahawe ptački:

čerwjena wopuška, hupak,
škórc, łastojčka, kokula

Postajenske přiznamjenja ptačka

čoło
pysk
broda
hrudź
brjuch

wjeršk
zadnja hłowa
tył
chribjet
pask křidła

kokač
wopuš
nózka

horni a delni pysk
pask křidła
přikrywne pjerja
móšk

Alfabetiski zapis mjenow předstajenych ptačkow

serbske mjeno	němske mjeno	łaćonske mjeno
1. čerwjena wopuška	Gartenrotschwanz	Phoenicurus phoenicurus
2. hupak	Wiedehopf	Upupa epops
3. kós	Amsel	Turdus merula
4. kulišk	Steinkauz	Athene noctua
5. módrawka	Blaumeise	Parus caeruleus
6. pikotač, lěpjer	Kleiber	Sitta europaea
7. pólny wrobl	Feldsperling	Passer montanus
8. pustawa, sokoł	Turmfalke	Falco tinnunculus
9. sknadź	Goldammer	Emberiza citrinella
10. šćihlica	Stieglitz	Carduelis carduelis
11. šěra pliška	Weißer Bachstelze	Motacilla alba
12. škórc	Star	Sturnus vulgaris
13. wulka čorna sykorka	Kohlmeise	Parus major
14. wulki pisany dypornak	Großer Buntspecht	Dendrocopos major
15. zelena wopuška	Grünfink	Carduelis chloris
16. zeleny dypornak	Grünspecht	Picus viridis
17. zyba	Buchfink	Fringilla coelebs

Systematika předstajenych ptačkow

rjadownja	podrjadownja	swójba	ród	družina
<i>wroblace ptački</i>	<i>spěwate ptački</i>	<i>drózny</i>	kós čerwjena wopuška	kós (čorna drózna) čerwjena wopuška
To je rjadownja małych a srěnjowulkich ptačkow. Su po cyłym swěće rozšěrjene a su žiwe we wšěch biotopach a regionach. To je najwobšěrniša rjadownja ptačkow; wona wopřijmje wjace hač połojcu wšitkich ptačich družinow. Wroblace ptački su chodźaki. Swoju srjedźnu pazorku maja dozady zloženu. Hlójčku drapaja sej „wot zady“. Su hnězdaki. Su zwjetša insektožrački.	Su najwobšěrniša podrjadownja wroblacych ptačkow. Maja jara derje wuwite hlós. Najwažniše swójby wroblacych ptačkow su: škórcy, zyby, škowrončki, čowpaki, pikotače, sykorki, drózny, łastojčki, wróny atd.	<i>pikotače</i>		pikotač (lěpjer)
		<i>sykorki</i>		módrawka wulka čorna sykorka
		<i>škórcy</i>		(wšědny) škórc
		<i>pliški</i>		šěra pliška
		<i>tkalče ptački</i>	wrobl	pólny wrobl
		<i>zyby</i>	sknadź šćihlica zelena wopuška zyba	

rjadownja	swójba	družina
<i>dypornakojte ptački</i> Snowaja so po drjewinje. Žiwja so wosebje z insektami, z jahodami a ze symjenjemi. Hnězdzišćo sej wudypaja.	<i>dypornaki</i>	wulki pisany dypornak zeleny dypornak
sowy Lětaja wosebje při wječornych směrkach abo w nocy. Maja wulkej woči a słyša derje. Jich pysk je sylny. Žiwja so wosebje z mjasnej rubiznu.	sowy	kulišk
<i>rakacojte ptački</i> Rakajcy su pisane ptački, kiž su na štomach a na zemi žiwe. Tukrajne rakajcy su jara porědk (módra wróna). K rakacojnym ptačkam słyša brjohačk (rybačk).	<i>hupaki</i>	hupak
<i>pazoraki</i> Pazoraki su hořbwulke abo jara wulke. Lětaja wuběrnje. Hnězdza na štomach, w skalnych scěnach a w rohodži. Su mjasožrački; jich rubizna su žiwe a mortwe zwěnjata.	<i>sokoły</i>	pustawa

Čerwjena wopuška

Gartenrotschwanz
Phoenicurus phoenicurus

Hdže je čerwjena wopuška žiwa?

Nańdžemy ju w lěsach a na lěsnych kromach, w parkach a na zahrodach ze starymi sadowymi štomami, ale tež na pohrjebniščach ju wohladamy.

Kajki je twar jeje ćěła?

Čerwjena wopuška je wot hłowy hač k wopušce 14 cm dołha. Žonka a mužik so w barbje pjerja rozeznawatej: Mužik ma čorne mjezwočo a čorny kyrk, čoło je běłe a zwjeršny bok je šćěpjelšěry, hruď a bokaj stej zezawočerwjenej, brjuch je běły. Wopuška je zezawočerwjena. Žonka ma bruny tył, swětły spóдни bok z čerwjenej wopušku.

Z čim žiwi so čerwjena wopuška?

Ptačk je předewšěm insektožračk, łapa lětace a łazate překasancy. Žiwi pak so tež z jahodami abo ze symješkami.

Kak so rozmnoža?

Žonka twari hnězdo sama a lehnje sama. Hnězdo twari sej we wšelakich prózdnjeńcach. Ma lětnje dvě lehnidle: w meji je přenje lehnidło, w juniju/juliju ma swoje druhe lehnidło. Ma 4 hač do 6 młodźatow; po dwěmaj tydženjomaj młode čerwjene wopuški hnězdo wopušća a same lětaja.

Što měli wo čerwjenej wopušce wosebje wědźeć?

Čerwjena wopuška je ćahawy ptačk. W septembrje leći do tropiskeje Afriki a nawróci so w aprylu.

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

ptačk

podrjadownja:

wroblacy ptačk

swójba:

drózna

družina:

čerwjena wopuška

Hupak

Wiedehopf
Upupa epops

Hdže je hupak žiwy?

Je žiwy w zahrodach, sadowych zahrodach a w swětłych lěsach.

Kajki je twar jeho čěła?

Je wokoło 28 cm wulki. Napadna je jeho różojto-bruna, wulka kapička. Hupak móže swoju kapičku sproscić a położyć. Jeho chribjet a wopuš stej čornobělej bančikatej. Typiski je jeho mjeteloty pjerchotacy lět.

Z čim žiwi so hupak?

Hupak ma dołhi pysk, z nim zamóže w zemi pytać a łapać wulke insekty a insektowe larwy.

Kak so rozmnoža?

Žonka znjese 5 hač do 7 jejkow do štomoweje prózdniency, do skalneje škałoby abo tež do škałobow w muri. Po něhdže 18 dnjach so jejka wulahnu. Po 3 tydženjach młodźata lětaja.

Što měli wo hupaku wosebje wědзец?

Europske hupaki čahaja přez Saharu do Afriki do zymskich přebytnišćow.

Młode hupaki škitaja so w hnězdze před njepřećelemi na wosebite wašnje: Wuprózdnja swoje črjewo a sekret swojeje kokačoweje žatzy.

Polu nas w Sakskej je hupak wohrožený.

„Kóždy ptak sej bydlenčko rjedzi, tež hupak.“
(Serbske přisłowo)

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

ptačk

podrjadownja:

rakajca, módra wróna

swójba:

hupak, rak

družina:

hupak

Kós

(Čorna drózna)

Amsel

Turdus merula

Hdže je kós žiwy?

Nańdžemy jeho wosebje w zahrodach a sydlišćach. Něhdy bě kós rzy lěsny ptačk. Džensa je wón najznaćiši měščanski ptačk.

Twar jeho ćěła

Kós je 25 cm wulki. Mužik ma čorne pjerjo, oranžožoły pysk a wóčne rynki samsneje barby; žonka ma čěmnobrune pjerjo, swětły kyrk (trochu blečkaty) a bruny pysk.

Z čim so kós žiwi?

Kós žiwi so z insektami a płodami (sad a jahody), žerje pak tež wački, drobne zwěrjatka a wudženki.

Kak so rozmnoža?

Hnězdo twaritej ptačkaj w štomach a kerčinje. Ma tři lehnidła. Lehnje w času wot apryla hač do julija. Lehnidło ma 3 hač do 5 młodźatow; po 13 dnjach lětaja. Kosowe jejka su zelenkojteje barby z čerwjenobrunymi blečkami.

Što wěš wo kosu?

Kosy spěwaja rano a wječor na wysokich městnach (na wjerškach štomow a na ponoškach). Kosy su přelětawe ptački, wosebje młode ptački a žonki.

Kós liči so do najwobdarjenišich a do najbóle spěwacych srjedźoeuropskich ptačkow. Ma melodiski pišćalkowy spěw. Jeho hłósny aparat je derje wuwity.

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

ptačk

podrjadownja:

spěwaty ptačk

swójba:

drózn

družina:

kós

Kulišk, skalna wiwka

Steinkauz
Athene noctua

Hdže je žiwy?

Kulišk je žiwy na kromach wjeskow ze sadowymi zahrodami. Nańdzemy jeho tež na polach a w lěsach. Jeho žiwjenski rum je wotewrjena krajina.

Kajki je twar jeho ćěła?

Je něhdže 21 hač do 23 cm wulki. Ma kuluškojty napohlad. Na chribjeće ma brune dypkowane pjerjo. Brjuch je swětły a smužkowany. Noze stej poměrnje dothej.

Z čim žiwi so kulišk?

Lěta w nocy na hońtwu abo łóji swoju cyrobu při směrkanju lětajó abo tež při zemi. Kulišk žerje insekty, wački a małe cycaki, wosebje myše.

Njepožiwajomne cyrobiznowe čwaki (kosće, zuby, kosminu) dawa wot so (bluwanki).

Kak so kulišk rozmnoža?

Swoje hnězdo ma w štomowych prózdneńcach a starych twarjenjach. Hnězdzi tež w podothojtych kukawach.

Lehnje w měsacomaj měrc a apryl. Ma 2 hač do 5 młodych. Po nimale štyrjoch tydženjach so młode wulahnu. Po dalších třoch tydženjach młode lětaja.

Što měli wo kulišku wosebje wědźeć?

Kulišk słuša do jedneje z najmjeńšich sowowych družinow. Je wohrožený. Tohodla ma so škitać.

Systematika

splah:
rjapnik

rjadownja:
ptačk

podrjadownja:
sowa

swójba:
sowka

družina:
kulišk

Módrawka

Blaumeise
Parus caeruleus

Hdže je žiwa?

Módrawka je žiwa w kerčinje, na zahrodach a w pólnjej drjewinje.

Twar jeje ćěła

Je wokoło 12 cm dołha. Nałtowa, wopuška a křidle su módre, spóдни bok – hruď a brjuch – je žoły. Nad běłym ličkom ćehnje so čorna smuha. Chribjet je zelenkojty.

Z čim so módrawka žiwi?

Žiwi so z insektami, z insektowymi jejkami, larwami a symješkami wšěch družinow. W zymje wohladamy ju husto w ptačej chěžce.

Kak so rozmnoža?

Módrawka nanjese w aprylu abo meji wokoło 7 hač do 9, druhdy tež 14 jejkow. Jenož žonka lehnje. Po něhdže dvěmaj tydženjomaj wulehnje so 6 hač do 12 młodych. Picujetej wobaj staršej – žonka a mužik. Ma zwjetša dvě lehnidle.

Što měli wo módrawce wosebje wědźeć?

Lehnje w štomowych prózdneńcach abo w kukawje. Módrawka je wustojna akrobatka. Jeje lehnidło rubja wrony, sroki, škrěkawy a wjewjerčki. Dokelž pak je jara płódna, wurunaja so straty.

Módrawka přezymuje pola nas, wostanje cyłe lěto w swojej lehnjenскеj kónčinje.

Systematika

splah:
rjapnik

rjadownja:
ptačk

podrjadownja:
wroblacy ptačk

swójba:
sykorka

družina:
módrawka

Pikotač, lěpjer

Kleiber
Sitta europaea

Hdže je pikotač žiwy?

Pikotač ma swój žiwjenski rum w lěsach, parkach a zahrodach ze starymi štomami. Žiwy je w lisćowych a měšanych lěsach, w kotrychž je wosebje wjele dubow.

Kajki je twar jeho čěta?

Je wokoło 14 cm wulki. Jeho zwjeršna strona je módrošěra, spódnja zerzawobarbna; wón ma čorne wóčne rynki a krótku wopuš.

Z čim žiwi so pikotač?

Pikotač žiwi so w lěću z insektami, kotrež wudypa sej ze skorowych škałobkow; w zymje žiwi so ze symješkami a worješkami, kotrež zaprěje do skalnych škałobow, tam je rozpači kaž dypornak.

Kak so rozmnoža?

Pikotač rady w dypornakowych prózdnjeńcach hnězdzi. Přewulke zachody wón z hlinu a ze slinami zalěpi. Tak njemóža žane druhe ptački do jeho bydła. Pikotač tohodla tež „lěpjer“ rěka. Młodžata wulahnu so po dwěmaj tydženjomaj, je jich 6 do 8.

Što měli wo pikotaču wosebje wědźeć?

Pikotač je jenički ptačk našeje domizny, kiž dokonja, zo po zdónkach z hłowu dele łazy.

Wón je přebytny ptačk.

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

ptačk

podrjadownja:

wroblacy ptačk

swójba:

pikotač

družina:

pikotač

Pólny wrobl

Feldsperling
Passer montanus

Hdže je pólny wrobl žiwy?

Nańdzemy jeho na wšelakich městnach. Wón je žiwy w pólnych drjewinach a sadowych plantažach, na zahrodach a lěsnych kromach. Wohladamy jeho jara husto blisko čłowječich sydlišćow.

Twar jeho ćěła

Pólny wrobl je něhdže 14 cm dołhi. Ma čěmnobrunu hłójčku, čmowy blečk na bětymaj licomaj, čorny lac a na šiji bětu rynku, kiž njeje cyle zawrjena.

Z čim so wón žiwi?

Je wšožračk. Žiwi so z insektami a symješkami a ze zornjatkami kaž tež z kćenjowymi pupkami.

Kak so rozmnoža?

Swoje hnězdo twari w štomowych prózdnjeńcach, w skalnych škałobach a tež w kukawach. Wob lěto ma 2 abo 3 lehnidła; znjese 4 hač do 6 jejkow; jejka su brunoblečkate, šěre. Wobaj wroblikaj – žonka a mužik – twaritej hnězdo a sydatej na jejkach; po něhdže dwěmaj tydženjomaj wulahnu so młodźata.

Što měli wo pólnym wroblu wosebje wědźeć?

Pólne wroble přebywaja w črjódach. Wone su přebytna a přečahawe ptački.

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

ptačk

podrjadownja:

wroblacy ptačk

swójba:

wroblík

družina:

pólny wrobl

Pustawa

Turmfalke
Falco tinnunculus

Hdže je pustawa žiwa?

Jeje žiwjenski rum je wobšěrny. Pustawa je žiwa w skałatej krajinje, na lěsnych kromach, w štomowych skupinach, tež we wotewrjenych krajinach a samo w městach. Nańdžemy ju w holi a při pobrjohach. Je najznaćiši sokoł w Europje.

Kajki je twar jeje ćěla?

Je něhdže 32 cm wulka. Mužik ma kastanijowy chribjet z čornymi blečkami, šěromódru hłowu a wopuš. Žonka je bruna smuhata. Ma kónčkojtej křidle. Husto nad swojej dobytwu přelětuje, prjedy hač so na nju wali.

Z čim žiwi so pustawa?

Pustawa łóji wosebje myše a druge małe cycaki. W padacym lěće hrabnje swoju dobytwu. Pustawa žerje tež młode ptački, žiwi so tež z reptilijemi a je sćerbožračk.

Kak rozmnoža so pustawa?

Lehnje w času wot srjedz meje hač do spočatka junija. Swoje hnězdo ma na skałach, wěžach, zahnězdzi so tež w hnězdach wrónow a srokow. Lehnje wokoło 25 dnjow, ma 4 hač do 6 młodych, kiž po 32 dnjach hnězdo wopušća.

Što měli wo pustawje wosebje wědźeć?

Za nju je typiske, zo w powětře stejo lěta (steji na městnje), zwotkelž rozhladuje so za dobytwu, a hdyž ju wuhlada, potom pušći so na nju dele. Łóji pak tež sedžo na ľakańcy so rozhladujo za rubiznu. Je husto přebytny ptak. Pustawa je pazorak, kiž spěšnje lěta a swoju cyrobu wodnjo łóji.

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

ptačk

podrjadownja:

pazorak

swójba:

sokoł

družina:

pustawa

Sknadž, sknadžik

Goldammer
Emberiza citrinella

Hdže je sknadž žiwy?

Sknadžika nańdzemy we wotewrjonych krajinach: na polach a łukach, hdžež jednotliwe štomowe skupiny rostu; žiwy je tež w parkach a na sadowych łukach z podrostom a w kerčinach.

Kajki je twar jeho ćěła?

Ptačk je wokoto 16 cm wulki. Hłowa a hruď stej jasnej žołtej. Kokačk je kastanijobruny. Wopuś je dołha a na kóncu widłojta.

Z čim žiwi so sknadž?

Je insektožračk a zornožračk. Tež z jahodami so žiwi.

Kak so rozmnoža?

Swoje hnězdo njetwari jenož při zemi we wužłobku, twari je tež w hustej kerčinje abo w niskich jehlinowcach.

Žonka nanjese započatk apryla 3 hač do 5 jejkow. Po dvěmaj tydženjomaj so młodźata wulahnu. A zaso po dvěmaj tydženjomaj počnu lětać. Wo lehnidło staratej so wobaj: žonka a mužik.

Sknadž lehnje dwójce.

Što maš wo sknadžu wědžeć?

Mužik derje a wjele spěwa. Sknadž přezymuje pola nas; jeho žiwjenski rum a lehnišćo stej samsnej.

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

ptačk

podrjadownja:

wroblacy ptačk

swójba:

zyba

družina:

sknadž

Šćihlica

Stieglitz
Carduelis carduelis

Hdže je žiwa?

Jeje žiwjenski rum su wotewrjene štomate, lěsate a płone krajiny. Žiwa je w parkach a sadowych zahrodach. W zymje přebywa na ladach.

Kajki je twar jeje ćěła?

Šćihlica je 12 cm wulka. Je mjeńša hač wroblík. Jeje nadpadne přiznamjo stej jeje čornožołtej křidle, běła hłowa a čerwjene mjezwočo. Šćihlica je pyšna mała zyba.

Z čim žiwi so šćihlica?

Žiwi so z insektami, wosebje ze šmicami. Tež symjenja su jeje cyroba; syda husto na wóstach a žerje jeje symjenja (ně. Distelfink).

Kak rozmnoža so šćihlica?

Šćihlica lehnje w měsacomaj meja a junij. Swoje wumětske hnězdo natwari sej wysoko w štomach při dróze abo na zahrodže. Twari je we widlicach abo na kóncach hałuzow. Žonka znjese 4 hač do 10 jejkow, kiž sama wulehnje. Tola wobaj staršej ptačkaj, žonka a mužik, picujetej swoje młodźata. Po 13 dnjach młodźata lětaja. Šćihlica zwjetša dwójce wob lěto lehnje.

Što měł wo šćihlicy wědзец?

Šćihlica je přebytny ptačk. Tójšto šćihlicow ćehnje w nazymje k Srjedźnemu morju, druhe přezymuja pola nas a zjednoća so ze zybami w črjódach.

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

ptačk

podrjadownja:

wroblacy ptačk

swójba:

zybacy ptačk

družina:

šćihlica

Šěra pliška

Weiße Bachstelze
Motacilla alba

Hdže je žiwa?

Je blisko wodźiznow žiwa. Wohladamy ju při jězorach, hatach, rěkach a we włóžnych kónčinach. Nańdzemy ju tež bjezposřednje blisko wjeskow. Spěwa njenapadnje swoje „tsi-sik“.

Twar jeje ćěta

Je wokoto 18 cm dołha. Ma jasnje spóznajomne pjerjo: kyrk a podhrudź stej čornej, chribjet je swětłošěry, wobě poťojcy hłowy, čoto a brjuch su běłe. Dołha wopuška ma běłe wonkowne pjera.

Z čim žiwi so?

Žiwi so z brukami, wuchačemi a skopčkami, łapa je wosebje při zemi.

Kak so rozmnoža?

Žonka twari hnězdo sama; twari je na wšelakich městnach: w murjowych škatobach, pod mostami, we wjerbach a walčinje. Twari je ze stwjelcow, koruškow, mocha a zwjadłych łopjenow. Wukładže swoje hnězdo z pjerkami a zwěrjećimi kosmami. Šěra pliška znjese srjedź apryla 5 abo 6 jejkow; jejka su módrjenkojtoběte, z čornymi dypkami a smužkami. Lehnje dwójce wob lěto.

Što měli wo šěrej pliške wosebje wědzec?

Běha drypotajo a z wopušku čumpotajo. Šěra pliška je čahawy ptačk, wotleći w oktobrje a nawróći so w měrcu. Přezymuje w južnej Europje abo w Africe.

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

ptačk

podrjadownja:

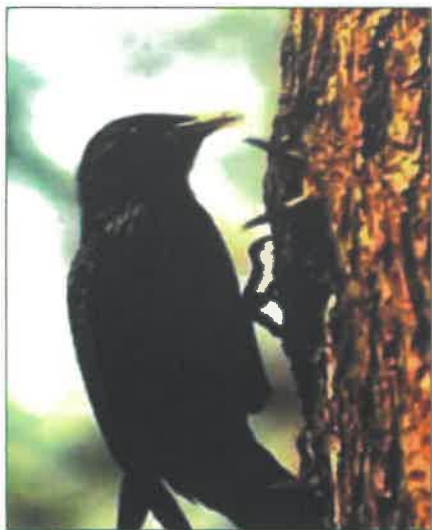
brodžak, štabrač

swójba:

pliška

družina:

šěra pliška

Škórc

Star
Sturnus vulgaris

Hdže je škórc žiwy?

Nańdžemy jeho w šěrokich krajinach, w štomatej kulturnej krajinje. Je žiwy na zahrodach, w parkach a lěsach a tež w pólnej drjewinje.

Kajki je twar jeho ćěła?

Je 22 cm wulki. Ma krótku wopuš, sylny dołhi a kónčkojty pysk. Jeho pjerjo je čorne a bronzozelenkojte. W nazymje ma w pjerju běte dyпки.

Z čim žiwi so škórc?

Łóji drobne zwěrjatka (wački, bručki), kotrež při zemi pyta. Hódž su jemu wišnje a tež jahody.

Kak so rozmnoža?

Je prózdnjeńcowy hnězdak. Žonka nanjese zwjetša 4 hač do 6 jejkow. Žonka a mužik sydatej wobaj na jejkach. Po dwěmaj tydženjomaj wulahnu so młodźata. Wo swoje lehnidło staratej so wobaj škórcaj něhdže 3 tydženje dołho.

Što měli wo škórcu wosebje wědźeć?

Škórc je čahawy ptačk. W oktobrje poda so na swoje dołhe pućowanje, leći do srjedźneje a južneje Francoskeje, do hornjeje Italskeje, Španiskeje a zdžěla do sewjerneje Afriki. Hižo w februaru so k nam nawróci. Zjewi so husto we wulkich črjódach. Škórc je wulkotny napodobnjowar ptačich hłosow: Widluje kaž łastojčka, spěwa kaž zyba abo sykorka, woła kaž čichimichał. Pohibuje so kročo porno kosej, kiž skakota.

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

ptačk

podrjadownja:

wroblacy ptačk

swójba:

škórc

družina:

škórc

Wulka čorna sykorka

Kohlmeise
Parus major

Hdže je wulka čorna sykorka žiwa?

Ju nańdžemy husto w lésach, na zahrodach a w parkach. Přebywa rady w niskej kerčinje.

Kajki je twar jeje čěła?

Wot hłójčki hač k wopušce je wokoło 14 hač do 16 cm dołha. Ma čornu hłowu, bělej ličce, žoły spódni bok z podothojtymi čornymi smuhami. Jeje chribjet wodžěwa zelenkojte pjerjo.

Z čim žiwi so wulka čorna sykorka?

Žiwi so z insektami, insektowymi jejkami a larwami. W zymje ju husto w ptačej chěžce widžimy, žiwi so ze symješkami.

Kak so rozmnoža?

W aprylu abo meji nanjese jejka. Po něhdže dvěmaj tydženjomaj so młode wulahnu; ma wokoło 6 hač do 12 młodych.

Što měli wo wulkej čornej sykorce wosebje wědзец?

Wulka čorna sykorka a módrawka stej najčasćišej sykorce w našej kónčinje. Stej jara wobrotnej.

Wulka čorna sykorka je w našej kónčinje přebytny ptačk; w sewjernych kónčinach su wulke sykorki čahawe ptački.

Wulka čorna sykorka je prózdnećowcy lehnjak.

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

ptačk

podrjadownja:

wroblacy ptačk

swójba:

sykorka

družina:

wulka čorna sykorka

Wulki pisany dypornak

Großer Buntspecht
Dendrocopos major

Hdže je wulki pisany dypornak žiwy?

Je žiwy předewšëm w lěsach (wosebje w jehlinowych lěsach), w parkach a na sadowych łukach. Je najčasćiši pisany dypornak w našej kónčinje.

Kajki je twar jeho ćěła?

Je wokoło 23 cm wulki. Ma čornoběte pjerjo; licy stej bětej z čornymi smuhami na brodže a wuchomaj. Na tyle ma čerwjeny blečk. Čerwjena je tež spódnja strona wopuše.

Z čim žiwi so wulki pisany dypornak?

Ptačk pyta a namaka swoju cyrobu na zdónku štomow, z rozpjatej wopušu so zeprěwa. Dypornak dypa ze skory insekty a pawki. Žiwi pak so tež ze zrałym sadom a z jahodami; w zymje žiwi so z tym, zo z hablow symješka dypa a zo worjechi pači.

Kak so rozmnoža?

Swoje hnězdo twari wón w štomowych prózdnjeńcach, kotrež sej sam wudypa (kulojta zastupna džěra). Wobaj dypornakaj, žonka a mužik, lehnjetaj. Po 10 do 13 dnjach wulahnu so młodźata, je jich 4 hač do 7 młodźatow. Po jednym měsacu same lětaja.

Što měli wo wulkim pisanym dypornaku wosebje wědźeć?

Hable styka dypornak do hałuzowych widlicow (rozsochow) a tam dypa sej z nich symješka. Prózdne hable leža po stach pod jeho „kowarnju“.

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

ptačk

podrjadownja:

dypornakowy ptačk

swójba:

dypornak

družina:

pisany dypornak

Zelena wopuška

Grünfink, Grünling
Carduelis chloris

Hdže je zelena wopuška žiwa?

Jeje žiwjenski rum je wotewrjena štomata a kerčinata krajina. Tež w městach ju husto nańdzemy.

Kajki je twar jeje čěła?

Zelena wopuška je 15 cm wulka, je na wroblika podobna. Ma sylny pysk za rozpačenje symjenjow. Mužik ma zelene pjerjo a zelenobrunej křidle. Napadne stej jeho žoťej křidłowej wobkromje. Žonka ma blědše pjerjo, jeje chribjet a křidle su smuhate.

Z čim žiwi so zelena wopuška?

Je zornožračk; žerje wšelake symješka a zornjatka; swoje młodźata picuje z insektami.

Kak so rozmnoža?

Ma wulke hnězdo w kerčinje, kiž je derje schowane, je pak poměrnje njerodnje twarjene. Lehnje dwaj tydzenej, ma 4 hač do 6 młodych. Młodźata lětaja po dwěmaj tydzenjomaj. Zelena wopuška lehnje w kolonijach wob lěto dwójce.

Što měli wo zelenej wopušce wosebje wědзец?

Zelena wopuška je přebytny ptačk. W zymje wohladamy ju w ptačich chěžkach, z druhimi ptačkami so rady wadži. Wot septembra čaha z pólnymi wroblíkami, čecerjemi a sknadžikami po krajnje daleko a šěroko a po přenim sněhu přilětuje do ptačeje chěžki. Je w swójbje zybow najwjetši ptačk.

Systematika

splah:
rjapnik

rjadownja:
ptačk

podrjadownja:
wroblacy ptačk

swójba:
zyba

družina:
zelena wopuška

Zeleny dypornak

Grünspecht

Picus viridis

Hdže je zeleny dypornak žiwy?

Žiwjenski rum zeleneho dypornaka je předewšěm měšany lěs; nańdžemy jeho tež w pólnych kerkach, w parkach a na sadowych zahrodach. Přebywa tež na bujnych alejach. W hustych jehlinowych lěsach jeho njenjańdžemy.

Kajki je twar jeho ćěła?

Je 32 cm wulki. Ma čěmnozeleny chribjet, spódni bok je swětłošěry a nazelení, kokač je žołty, hłowa a tył stej čerwjenej. Wón ma kónčkojty, mócny, dołhi pysk. Muski dypornak ma čerwjene brodowe smuhi.

Z čim žiwi so zeleny dypornak?

Je wosebje insektožračk, niči z tym škódniki. W zymskim času žiwi so z chójnowymi a jehlinowymi symjenjemi. Ze swojim dołhim lěpjatym jazykom čaha insekty z jich chowankow. Na zdónkach łóji mrowje a jich larwy; su jeho woblubowana cyroba. Swoju cyrobu pyta hłownje na zemi. Mjenujemy jeho tež přizemskeho dypornaka.

Kak so rozmnoža?

Swoje hnězdo twari w jamce na štomach, kotrež tam namaka abo kotruž sej sam wudypa. Wobaj dypornakaj, žonka a mužik, lehnjetej. Po něhdže 15 hač do 17 dnjach wudypa so 5 hač do 8 młodych. Po třoch tydženjach same lětaja ale wostanu hišće 3 - 7 tydženjow hromadže.

Što měli wo zelenym dypornaku

wosebje wědзец?

Wón je bojazliwy, samotarski ptačk. Dypa porědšo hač druge dypornaki. Zeleny dypornak je přebytny abo přečahawy ptačk. Je najčasćiši dypornak w našich kónčinach.

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

ptačk

podrjadownja:

dypornakojty ptačk

swójba:

dypornak

družina:

zeleny dypornak

Zyba

Buchfink
Fringilla coelebs

Hdže je zyba žiwa?

Nańdzemy ju w lěsach, parkach, zahrodach, sadowych zahrodach a pólnych drjewinach. Zwonka lehnjenskeho časa přebywa w črjódach na polach.

Twar jeje ćěta

Je wokoło 15 cm wulka. Nahtowa a tył stej šćěpjelomódrej, chribjet je kastanijobruny, kokačk zeleny, hrudź je nabruńróžojta, na ramjenčkomaj ma běłe blečki a křidłowej paskaj.

Žonka je oliwobruna; ma samsne barby na křidłomaj kaž mužik.

Z čim so žiwi?

Žiwi so z insektami a wolijojtymi symjenjemi.

Kak so rozmnoža?

Lehnje w času wot apryla hač do junija. Swoje hnězdo twari na štomach; hnězdo je derje džěłane a hłuboke. Ma 4 abo 5 młodych; po dwěmaj tydženjomaj móža lětać, ale su hišće tři tydženje na staršeju pokazane.

Što měli wo zybje wosebje wědźeć?

Starše mužiki pola nas přezymuja, žonki a młode ptački ćahnu do juha. Zyba derje spěwa, tohodla ju něhdy w klětkach dźeržachu.

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

ptačk

podrjadownja:

wroblacy ptačk

swójba:

zyba

družina:

zyba

Postajenske karty

Najwyše wuwite zwěrjata

Cycaki su najwyše wuwite zwěrjata na zemi; wone su zdobom najwyše wuwita a najmłódša klasa rjapnikow.

Po družinach njejsu cycaki žana wulka zwěrinska skupina. Znajemy wokoło 6000 družinow. Porno rybam (wokoło 18 000 družinow), ptačkam (8600 družinow), wlečakam (5500 družinow) a insektam (800 000 družinow) tworja cycaki na družiny skromnu klasu zwěrjatow.

Su wobdźiwajomne žiwochi. W běhu mnohich milionow lět připodobnichu so najwšelakorišim wobswětowym a žiwjenskim wobstejnosćam. Jich žiwjenje nas puta. Njewšědna wšelakorosc cycakow zbudža naš zajim. We wulkosći jewja so njesměrne rozdžěle: Najmjenši cycak, etruskiski trosk, waži wokoło 2 g; najwjetši cycak, módra wjelryba, docpěje wjace hač 150 tonow.

Jich typiske přiznamjenja

Cycaki žiwja swoje młódzata z maćernym mlókom. Wot tuteje wosebitosće wotwodźuje so pomjenowanje „cycaki“. Młódzata wuwijawa so w maćernym žiwocie a narodža so žiwe. Čěto cycakow je z kosmami pokryte. Kaťače jěžow a jěžowcow su warianty kosmow. Cycaki maja 4 stawy (ruce, noze, pjerica). Dychaja z płucami a su ćopłokrejniky.

Organy dalepohibowanja

We wšěch žiwjenskich rumach a na wšěch kontinentach nańdžemy cycaki. Wšelako so dale pohibuja. Forma a funkcija jich dalepohibowanskich organow jim zmóžnja, zo so na kraju, w powětrje a we wodźe dale pohibuja: chodža, běhaja, skakaja, łaža, so krosnja, lětaja abo płuwaja. Jenički rjad mjez cycakami su pjerchotače (Flattertiere), kiž lětaja a tohodla tež žiwjenski rum powětra wobknježa. Najlěpje wuwite dalepohibowanske organy maja te družiny cycakow, kiž jako spěšnoběharjo swoju rubiznu dosćahnu abo nawopak, kiž svojim přesćěhowarjam wučeknu. Tole dokonja wjele rubježnych zwěrjatow a wjele kopytačow; tež zajacy a kenguruhy to zamóža.

Dnjowy a počasowy program cycakow

Wjetšina cycakow zřaduje aktiwny džěl swójeho dnjoweho programa pócmje, w nocy. Zwěrjata so pohibuja, pytaja cyrobu, čisća so, twarja swój schow abo bydło; wone so rozmnožuja, markěruja swój teritorij a jón škitaja. Tajke žiwjenske wašnje ma swoje lěpšiny. Před njepräcelemi so lěpje škitaja a swój čuch w nócnych hodžinach lěpje zwužitkuja.

Do **nócnych cycakow** liča so předewšěm małe a wosebje wohrožene cycaki. To su hrymzaki, insektožrački a zajacy. Na nóc je wosebje žiwjenske wašnje wšitkich pjerchotačow přiměrjene. Je jich wokoło 750 družinow. Tež přesćěhowarjo małych cycakow hłownje pócmje po swójim rewěrje

dundaja. Du hakle potom ze svojich přebytkow, hdyž je čma kaž w pjecy. Tuž čahnu na hońtwu. Su pak tež cycaki, kiž podadža so na puć při wječornych směrkach a při rańšim switanju. Tute cycaki mjenujemy **směrkowe zwěřjata**.

Poprawnych **dnjowych cacakow** je mjez tutej zwěřinskej klasu mało. To su na př. z rjadu hrymzakow wjewjerčki, dalše dnjowe cycaki su kopytače (jednokopytače a dwukopytače) a wšitke wyše primaty (najwyše wuwity rjad cacakow: poťwopicy, koboldmakisy a wopicy; tež čłowječe wopicy a čłowjekajo). Jedna so wo tajke cycaki, kotrež njetrjebaja so svojich přećiwnikow bojeć, kotrež su sylni a wulke dosć, zo móža so wobarać. Hłownej zmysłowej organaj dnjowych cacakow stej wóčce a wuši. Pola někotrych cacakowych rjadow njezwisuje jich aktiwita ze změnu mjez swětłom a čmu. Rjaduju swój dnjowy program wodnjo a w nocy. Trosk (insektožračk) swoju cyrobu spěšnje předžěta, tohodla wob džeń wjacekróć žerje, njewotwisnje wot swětła a čmy.

Tute rjadowanje cacakow po wašnju jich aktiwitow wodnjo abo w nocy njeje doskónčne; přetož rytmus hibićiwosće njeje pola wšitkich indiwiduumow jedneje a teje sameje družiny jenaki; rytmus hibićiwosće měnja so tež po počasach. Mnohe troski a małe cycaki su w lěcu wosebje w nocy aktiwne; wone změnja swoju hibićiwosć potom, hdyž wonkowne temperatury spaduja a dny króće bywaja. Žiwjenski rytmus připodobnja so wšelakorym faktoram wobswěta.

Zymski spar

Zymne zymy a horce lěća wohrožuja žiwjenje mnohich zwěřjatow. Wjele zwěřjatow wostanje w měrných a zymných klimowych wobkruhach tež w zymje w swoim žiwjenskim rumje. Zwěřjata nječahaja a nječěkaja před zymu. Maja džě swój přirodny škit, zo zymne měsacy přežiwja. Jich přirodny škit je zymski spar.

Tak ruče kaž so nazymske wjedro ze svojimi njepřihódnyimi zjawami bliži, čahnu zymske spancy do svojich přebytkow. To su skalne škałoby, štomowe prózdnjeńcy abo schowy, kotrež sej wohrožene zwěřjata same přihotuja a wuhotuja. Zwěřjata přihotuja so instinktiwnje na swój zymski spar.

Typiske zymske spancy mjez cacakami su jěže, njetopyrje, bobaki, spančki, sedmispancy a žurki. Někotre zwěřjata spja same, druhe spja w skupinach a zaso druhe přezymuja samo po stach a tysacach (njetopyrje).

Hdyž temperatura spaduje a kritisku mjezu docpěje, zwěřjeće čěto na to reaguje: W svojich přebytkach so zwěřjata zakula, jich wutroba bije pomaššo a dychaja pomaššo a słabšo. Tež zmysłowe organy słabšo reaguja. Počinaja-li temperatury hišće dale spadować, so spjace zwěřjo wobarać počnje, wutroba a płuca zaso sylnišo džěłaja, zwěřjo so pohibuje a druhdy něšto póžrje z toho, štož bě sej nanosyło.

Zymski spar traje wšelako dołho. Žurk spi 2 hač do poľštwórta měsaca, jěže spja 3 abo 4 měsacy, njetopyrje a bobaki spja wokoło 5 abo 6 měsacow.

Zymski spar njeje typiski jeničce za cycaki. Tež pola ćopłokrejnych zwěřjatow jewi so zymski spar. Ameriska nócna łastojčka spaše hižo nimale tři měsacy.

Mnoho měnjatoćopłych zwěřjatow kaž na př. žaby a ješčelcy reaguja tohorunja na njepřihódne žiwjenske wuměńjenja w zymskich měsacach. Wone namakaja sej wotpowědny schow a tam přezymuja na swoje wašnje, wone sprostnu.

Wšelake zwěrjata, tež cycaki, přetraja zymu bjez kóždeježkuli pomocy. Jim narosće huscíša kosmina abo pjerina pola ptačkow.

Bydło cacakow

Porno domjacemu skotej su dźiwje zwěrjata pod hołym njebjom žiwe. Su tam trajnje we wšěch počasach. Žiwjenje dźiwich zwěrjatow njeje sama swoboda, jich žiwjenje je bój wo byće. Přeco zaso připodobnjeja so wobstejnosćam swojeho wobswěta. Wutworjeja sej swoje bydła, su hłódne a lačne a pytaja sej cyrobu a wodu, strachuja so před swojimi njeřečelemi a čekaja před nimi, bédža so z chorosćemi a z hroznym wjedrom.

Kóžda družina cacakow ma wěsty biotop. To je na př. měšany lěs, stepa abo łuka. Kóžde jednotliwe dźiwje zwěrjo, kóždy porik abo kóžda skupina abo črjóda wobydli wěstu wotmjezowanu přestrjeń, kotruž mjenujemy rewěr, individualny wobwod abo teritorij.

Teritorij je mała přestrjeń, kiž njehodži so bjezkónčnje rozšěrić abo powjetšić. Tohodla ju kóždy individuuum aktiwne zakituje. Na teritoriju wotměwaja so wšitke aktiwity jednotliwego zwěrjeća abo cyłjeje skupiny, tu pytaja a nadeńdu cyrobu a piće, tu so pohibuja a tu wotpočuja, tu so poruja a porodža a na tutej přestrjeni wjedu swoje młodzata do žiwjenja. Kóžde jednotliwe zwěrjo znaje swój blečk a swoju wokolinu, znaje poskitk žratwy a wody a znaje najkrótsi puć k źórłam cyroby a napojiščam. Wjele cacakow twori sej aktiwne swój wobwod, wutepta sej šćežki a přesmyki.

Najwjace cacakow ma drje dobry teritorialny instinkt. Při wšěm pak njestara so zaměrnje, spóznajomnje wo twar schowow abo hnězdow. Jich najčasćiši schow su podzemske twary. Wšelake cycaki maja je za trajne přebytki, druhe w nich nachwilnje přebywaja.

Najkomplikowaniše syče podzemskich twarow, hnězdow a składžiščow maja prawe podzemske cycaki kaž knoty a měchawicy (šćury). Někotre cycaki njenatwarja sej same žane schowy, ale přewozmu hižo hotowe podzemske přebytki druhich cacakow.

Zaso druhe zwěrjata měnjeja swój schow huscíšo po wašnju nomadow: džensa tu a jutře tam.

Zadomja so w přebytkach, kotrež na swojich přečahowanjach nadeńdu. Tute nomadiske zwěrjata nječahaja kaž čahawe ptački, kotrychž počasowa periodika wobwliwuje. Tajkich cacakow je jara mało.

We wšěch kónčinach zemje

Cycaki zadomichu so poněčim na wšěch twjerdžach a we wšěch wodžiznach našeje zemje.

Najwjace najwšelakorišich cacakow nańdžemy w tropach. Tola zasydlichu so tež druhdže.

Namakachu swoju trajnu domiznu w puscínach, we wjelhorinach a w najzdalenišich kónčinach sewjera. Wobydla samo oceaniske kupy, kiž su tysacy kilometrow wot susodneje twjerdže zdalene. Tute žiwjenske rummy maja zdžěla skromnu ličbu cacakowych družinow. Su to zwjetša pjerchotače a hrymzaki.

Někotre skupiny cacakow abo družiny rozeńdžechu so daloko a šěroko a wobsydlichu njesměrne kónčiny, zo rozměry samo mjezy kontinentow přesahaja. Tak stej na př. dvě swójbjje pjerchotačow po cyłej zemi rozšěrjenej. A na wšitkich zemjedžělach nańdžemy zajacy, žurki, wjewjerčki, psy, kohlicy a kóčki. Kontinent Awstralija je wuwzaće. Awstralski region ma najswojorazniše zwěrjata a rostliny. Tu su wosebje mnohe formy měchawcow žiwe a tež někotre formy kloakowcow so tu trajnje zadomichu.

Džensa je zemja na coogeografiske pasma rozjadowana. To je pjeć wulkich wobwodow, a kóžde coogeografiske pasmo ma swoje typiske zwěrjata. K tomu bě dóšlo w běhu dołheho a husto jara komplikowaneho wuwica. Miliony lět wony proces traješe.

Žiwjenske rupy zwěrjatow so přeměnjeja, njejsu doskónčne a njezměnjomne.

Zwěrjata a rostliny synchronizuja swoje žiwjenske wašnja ze slědom počasow. Cyłe žiwjenske zhromadženstwo přeměnja swoju fyziognomiju a tež swoju strukturu w běhu dnjoweje rytmiki a tež w běhu počasoweje rytmiki.

Alfabetiski zapis cacakow, kotrež so w postajenskich kartach předstajeja

serbske mjeno	němske mjeno	łaćonske mjeno
bruny dołhowuchač	Braunes Langohr	Plecotus auritus
bruny jěž	Braunbrust- oder Westigel	Erinacaeus europaeus
europski knot	Europäischer Maulwurf	Talpa europaea
pólna myš	Feldmaus	Microtus arvalis
sedmispanc	Siebenschläfer	Glis glis
skalna kuna	Steinmarder	Martes foina
tchór	Iltis	Mustela putorius

Systematiske zarjadowanje tutych cacakow

mjeno cacka -družina-	splah	rjadownja	rjad	swójba
bruny dołhowuchač	rjapnik	cycak	njetopyr	pódkowcy
bruny jěž	rjapnik	cycak	insektožračk	jěže
europski knot	rjapnik	cycak	insektožračk	knoty
pólna myš	rjapnik	cycak	hrymzak	rywače
sedmispanc	rjapnik	cycak	hrymzak	bilchi
skalna kuna	rjapnik	cycak	rubježne zwěrjo, mjasožračk	kuny
tchór	rjapnik	cycak	rubježne zwěrjo, mjasožračk	kuny

Bruny dołhowuchač

Braunes Langohr
Plecotus auritus

Hdže je bruny dołhowuchač žiwy?

Tónle njetopyr je žiwy w lěcu a w zymje na rozdźělnymaj městnomaj. W lěcu přebywa w štomowych prózdnjeńcach a twarjenjach, w lěsach, na łukach, w parkach a na zahrodach. W zymje ma swój žiwjenski rum w pincach a podkopakach, tam, hdžež njemjerzje.

Kajki je twar jeho čěła?

Wot hlowy hač k hrudzi je 4 hač do 5 cm wulki, wopuš je 5 cm dołha. Swojej křidle rozpřestrěwa hač na 24 cm. Ma wulkej wuši (hač na 3,8 cm dołhej). Přěčne fałdy we wušomaj jemu zmóžnja, zo wuši zakłapnje, hdyž wotpočiwa abo spi.

Z čim žiwi so bruny dołhowuchač?

Je insektožračk; žerje bruki, kuntwory, muchi a druge překasancy; łóji wosebje w nocy. Dokonja w powětrje stejiny insekty łójić, kiž sydaja na łopjenach. Njetopyr złóji w lěcu wokoło 500 hač do 1000 g insektow.

Kak so rozmnoža?

Žonki porodza wob lěto jónu, a to w juniju jedne nahe młodžo, kiž hišće njewidzi. Młodžo cyca 8 tydženjow dołho, po tym je sebi same přewostajene.

Što měli wo brunych dołhowuchačach wosebje wědźeć?

Z ultrazwukom lokalizuja w swojej cyłej wokolinje rubiznu. Su wužitne.

Bruny dołhowuchač přecahuje, mjenja swój žiwjenski rum. Steji pod škitom přirody.

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

cycak

rjad:

insektožračk, njetopyr

swójba:

hładkonosač

družina:

bruny dołhowuchač

Bruny jěž

Braunbrust- oder Westigel,
Gemeiner Igel
Erinaceus europaeus

Hdže je žiwý?

Jeho žiwjenski rum su zahrody, kerčiny a žiwe płoty. Přebywa pak tež w lisćowych a měšanych lěsach.

Kajki je twar jeho ćěla?

Bruny jěž je wokoło 22 hač do 30 cm wulki. Jeho chribjet je porosćeny z kałačemi (je jich něhdže 16 000 kałačow). Hrozy-li jemu strach, zawije so.

Z čim žiwi so bruny jěž?

Jěž je insektožračk, žerje pinčne swinjatka, šlinki, wudženki, žaby a młode myše. Žerje tež sad a jahody.

Kak so bruny jěž rozmnoža?

Ma wob lěto jónu abo dwójce młode. Je jich wot 2 hač do 10 młodych jěžikow.

Što měli wo brunym jěžu wosebje wědźeć?

Bruny jěž běha při směrkach a w nocy a je w tutym času jara aktiwny. W zymje spi, je zymski spanc. Na dróhach je jara wohroženy, dokelž so poměrnje pomału pohibuje; awta wjele jěžow přejědu. Młode jěže, kiž su přelochke, trjebaja pomoc, hewak zymski čas njepřežiwja. W nalěću měli je zaso wusadźeć. Bruny jěž steji **pod škitom přirody**.

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

cycak

rjad:

insektožračk

swójba:

jěže

družina:

bruny jěž

Europski knot

Europäischer Maulwurf
Talpa europaea

Hdže je knot žiwy?

Jeho žiwjenski rum su wosebje łuki a zahrody. Knot njerodži mokrotu a jara suche pėskejte pody.

Kajki je twar jeho čěła?

Je wokoło 12,5 hač do 15 cm wulki, jeho wopuš je hač do 4 cm dołha. Jeho čěło je žiwjenju pod zemju připodobnjene: ma walcojte čěło z čornym, somočanym kožuchom.

Ma wulkej přednej noze, kiž stej stworjenej jako hrjebanskej noze a matej dołhe pazory. Jeho klama je rydłojta. Knot ma móličkej wóčce; wuchowej mušli nima.

Z čim žiwi so knot?

W podzemskich chódbach łóji insektowe larwy a druhu drobnu zwěrinu: wudženki, stonózki a šlinki. Knot nahromadži sej zymske sklady: wudženki, kotrež wón nakusnje a z tym lemi. Knot nježerje žane rostliny.

Kak so rozmnoža?

Poruje so w februaru. Swoje hnězdo natwari sej ze sucheho lisća a mocha. Wob lěto žonka dwójce porodži, ma wokoło 2 hač do 6 młodych. Młode knoty su po pjeć tydženjach samostatnje žiwe.

Što měli wo knoće wosebje wědзец?

Knot derje čucha; kosmički a čuchanske sensory při nosu jemu pomhaja so orientować. Wuhrjebuje chódbu a wustorkuje pjeršč, kotraž jewi so jako knotwiščo.

Knota mamy cyłe lěto škitać.

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

cycak

rjad:

insektožračk

swójba:

knot

družina:

europski knot

Pólna myš

Feldmaus

Microtus arvalis

Hdže je pólna myš žiwa?

Je wosebje we wotewrjenych přestrjenjach žiwa, na polach a lukach, na zahrodach a na brjóžkach a skloninach. W zymje přebywa tež w bróžnjach.

Kajki je twar jeje ćěła?

Pólna myš je něhdže 8 hač do 12 cm wulka, jeje wopuš je jenož 2,5 do 4 cm dołha. Ma mjechku, krótku, čerwjeno-brunu kosminu, na brjuše je jeje kosmina husto swětliša a žoľtošěra. Jeje wušy stej jara maľej a kosmatej.

Z čim žiwi so pólna myš?

Žiwi so ze zornom a z trawami, ze symjenjemi a pólnymi pľodami, na př. z řěpu. Žerje tež kuruški.

Kak so rozmnoža?

Pólne myše rozmnožuja so bujnje. Žonka porodzi wob lěto tři hač do šěsc razow, ma při kóždym porodze 4 hač do 13 mľodych, kiž narodza so nahe a slepe. Po třoch tydzenjach su mľode myše samostatne, zežiwjeja so same.

Što měli wo pólnych myšach wosebje wědзец?

Pólne myše su sobu najhórše škódniki ratarstwa. Přirodni njepřećeljo (přescěhowarjo) pólnych myšow su rubježne zwěřjata (liški), pazoraki a sowy. Tež baćony myše łoja.

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

cycak

rjad:

hrymzak

swójba:

toćak

družina:

pólna myš

Sedmispanc, drěmotka

Siebenschläfer
Glis glis

Hdže je sedmispanc žiwy?

Sedmispancowy žiwjenski rum su sadowe zahrody a lěsy. Twari sej w štomowych džěrach, kukawach a tež mjez hałzami swoje kulojte hnězdo.

Kajki je twar jeho čěta?

Sedmispanc je něhdže 13 hač 18 cm dołhi. Jeho hustokosmata wopuš je wokoło 10 hač do 15 cm dołha.

Jeho kožuch ma módrošěry zwjerch a šěrobrunu wopuš. Wóčnej rynce stej čěmnej.

Z čim žiwi so sedmispanc?

Jeho cyroba měnja so w běhu lěta. Žerje łopjena, pupki, skoru, žołdže, bukwicy, worjechi, jahody, sad, ale tež insekty. Młode ptački a ptače jejka su jemu tohorunja hódž. Ma potajkim wulki wuběr cyroby.

Kak so rozmnoža?

Žonka natwari sej hnězdo w štomowych pródnjeńcach a kukawach. Porodži wob lěto jónu a ma wokoło 3 hač do 6 młodych.

Što měli wo sedmispancu wosebje wědžec?

Jeho mjeno zložuje so na jeho dołhi zymski spar, kiž traje sydom měsacow (wot oktobra hač do apryla). Sedmispanc ma tež přirodneju njepřećelow: lěsnu wiwku a lěsnu kunu.

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

cycak

rjad:

hrymzak

swójba:

bilch, spančk

družina:

sedmispanc

Skalna kuna

Steinmarder
Martes foina

Hdže je kuna žiwa?

Jeje žiwjenski rum je wulki. Kunu nańdźemy na kromach lěsow, w měšanych lěsach, we wotewrjenych krajinach, na zahrodach a husto tež w čłowječich sydlišćach. Něhdy bě žiwa w skalnych regionach.

Kajki je twar jeje cěła?

Jeje dołhosć wot hłowy hač k tyłowej wučini wokoto 40 do 50 cm. Jeje wopuš je mjez 24 a 28 cm dołha. Kuniny kožuch je šěrobruny a ma na kyrku běty widłojty blak.

Jeje cěło je šwižne z hustej kosmatej wopušu.

Z čim žiwi so kuna?

Kuna je předewšěm mjasožračk: žiwi so z małymi cycakami kaž su to šćury, wjewjerčki, małe ptački, wurubja tež ptače hnězda. Žerje jeja, tež sad, jahody a jědźne wotpadki.

Kak so rozmnoža?

Kunica porodzi lětnje jenož jónu, ma 3 hač do 5 młodźatow. Młodźata cycja wokoto 8 tydženjow dołho. Po třoch měsacach su młodźata samostatne. Po dwěmaj lětomaj su kuny spležnje wuwite.

Što měli wo kunje wosebje wědźeć?

Kuna je w nocy aktiwna, honi pak tež wodnjo. W sydlišćach načini škody, dokelž překusa kable a zatłuski we wotstajenych awtach (mjenuje so tež „awtowa kuna“, Automarder).

Jeje mjeno skalna kuna pokazuje na jeje něhdyši žiwjenski rum (skalne regiony).

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

cycak

rjad:

rubježne zwěrjo,

mjasožračk

swójba:

kuna

družina:

skalna kuna

Tchór

Iltis
Mustela putorius

Hdže je tchór žiwy?

Žiwjenski rum tchóra su lěsy a łuki, wosebje włóžne městnosće. Nańdžemy jeho tež blisko čłowječich sydlišćow.

Kajki je twar jeho ćěła?

Wot hlowy hač k tyłowej wučini jeho dołhosć wokoto 35 hač do 44 cm, jeho wopuš je mjez 11 a 19 cm dołha. Tchórowy kožuch ma dvě barbje; spódnje kosmy su cremežolte, zwjeršne su čěmnobrune abo čorne, kosmy su dołhe.

Z čim žiwi so tchór?

Tchór je mjasožračk; žerje małe cycaki (šćury, swišće), žaby, ryby a ptački. Žerje wuwzaćnje tež druhdy płody.

Kak so rozmnoža?

Wob lěto ma žonka 4 hač do 6 młodych. Porodži je w zemskich prózdneńcach a w jamach druhich zwěrjatow.

Što měli wo tchórje wosebje wědźeć?

Chodži při směrkach a w nocy na hońtwu. Je při zemi žiwy. Łazy lědma, derje pak płuwa. Přećiwo svojim njepräcelam wobara so ze sekretom swojeje smjerdoweje žały. Tohodla mjenuja jeho tež „smjerdak/škerjedźak“.

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

cycak

rjad:

rubježne zwěrjo

swójba:

kuna

družina:

tchór

Postajenske karty

Wulka a z pŕotom wobdata pŕestrjeŕ, wosebite mĕstno, ŕiwjenski rum – to je sadowa ŕuka. Kŕdzy wobsydnyk tajkeje ŕuki pŕeje sej trajne wjeselo nade wŕĕm, ŕtoŕ na ŕuce rosce a so pohibuje. Na nej zetkawa so ze ŕiwjenjom wodnjo a w nocy a we wŕĕch počasach. To je swĕt trajnych pŕekwapjenjow. Na tajkej ŕuce maja swoju domiznu kulturne rostliny a njerodŕ, tam su zwĕrjata trajnje ŕiwe abo jako hosco, jako wuŕitniki abo ŕkŕdnyki. W ŕiwjenskim rumje sadowa ŕuka nadeŕdŕeŕ najwŕĕlakoriŕich zastupjerjow naŕich domjacych ŕiwochow.

Wodnjo a w nocy – cyrobne rječazy

Wotwisnje wot swĕtŕa a cmy so na sadowej ŕuce mjez zwĕrjatami pŕeco nĕŕto stawa.

Wodnjo maja runokŕidŕače nuzne. Wone pŕetworjeja rostlinsku substancu zelow do zwĕrinskeje maćizny. Z rostlinoŕačkami, runokŕidŕačkami, pak ŕiwja so pawki, pŕlne krokawy a pŕtne jeŕcelcy. Pustawy pŕescĕhuja zaso jeŕcelcy, wone je tŕja a ŕeru. W nocy, hdyŕ jeŕcelcy a pustawy spja, potom cahnŕ pŕlne krokawy, mĕnjawe krokawy a trawne ŕaby na hoŕtwu a pytaja sej swoju ŕratwu: insekty kaŕ liŕcŕwe bruki, pyskate bruki a ŕcane hany abo teŕ ŕlinki, to su w nocy aktiwne zwĕrjata. Nĕkotre cyrobne rječazy su wodnjo aktiwne, druhe w nocy. Pŕtne jeŕcelcy su wodnjo aktiwne.

W lĕsatych krajinach maja teŕ jeŕcelcy cylički dŕeŕn swojich pŕescĕhowarjow. Wodnjo je hŕadke wuŕe tŕja, w nocy je zmijicy pŕescĕhuja a ŕeru. Jĕŕe pak jako smĕrkŕwe zwĕrjata podadŕa so pozdŕe na hoŕtwu a popadnu hdys a hdys zmijicu. Potajkim: Teŕ na sadowych ŕukach wobsteja cyrobne rječazy – wotwisnosce, kiŕ rozsudŕeja nad ŕiwjenjom a smjercu jednotlivych ŕiwochow. W cyrobnych rječazach pokazuja so cyrobne wotwisnosce mjez najwŕĕlakoriŕimi organizmami. W cyrobny m rječaju mamy producentow, konsumentow a reducentow. Rostliny su producenca; wone zamŕŕa njeŕiwe (anorganiske) maćizny do ŕiwych (organiskich) substancow pŕetwŕiŕ. Cŕinja to fotosyntetisce abo chemosyntetisce.

Zwĕrjata su konsumentenca; wone ŕeru maćizny, kotreŕ producenta tworja. Jako mjasoŕački, rubjeŕne zwĕrjata, parazića, hownoŕački abo ŕcerboŕački ŕiwja so z organiskimi substancami.

Reducenta (pŕedewŕĕm bakterije) roztworjeja organiske maćizny a pŕetworjeja je na jednorie wobstatki. Z tutymi maćiznami ŕiwja so potom awtotrofne organizmy.

Cyrobne rječazy maja swojorazny natwar: Rozeznawamy zakŕadny schodŕenk, wyŕi schodŕenk a kŕnĕny schodŕenk.

Zakŕadny schodŕenk tworja cĕlnje maŕe zwĕrjata, wot kotrychŕ je tŕjŕto druŕinow w njesmĕrjne wulkich liĕbach jednotlivych zwĕrjatkow. Tute drobne zwĕrjata so nimo toho jara spĕŕnje rozmnoŕuja. K zwĕrjatam zakŕadneho schodŕenka ŕluŕeja prazwĕrjatka, kulowački, maŕoraki, roztoce (Milbe), mnohe insekty a teŕ hrymzaki. Wŕitke tute zwĕrjatka naŕdŕeje na kŕdŕej sadowej ŕuce.

Wyši schodženk cyrobneho rječaza wobsteji ze zwěrjatow, kiž su čělnje wjetše, ale ličba zwěrjatow jednotliwych družinow je wjele snadniša.

Kónčny schodženk resp. konsumowace zwěrjata tutoho schodženka su čělnje najwjetše a najwobrotniwe a maja zdobom čělnje kmanosće, zo so najdale a najšěršo po wokolinje pohibuja. W cyrobnych rječazach, kiž wočiwidnje tohorunja na sadowych łukach eksistuja, zwěsćamy kedźbyhódny zjaw: Po zdaću zaznawamy tam chaos. Žiwochi přescěhujaja so w tutym žiwjenskim rumje njesmilnje, wojuja mjez sobu wo žiwjenski rum a wo cyrobu. Kóždy žiwoch, kóžde zwěrjo wojuje pod zasadu „žrać abo so zežrać dać“. Kóžde zwěrinske stworjenje je same za so žiwe a tež wumrěje. A tola je mjez žiwochami tež porjad, runowaha. Kołoběhi organiskeje maćizny wuskutkuja, zo wobsteja mjez wšěmi žiwochami na łuce krute zwiski: dawa so a bjerje so. Maćizna nawróci so do wuchadneho stawa, po tym zo bě přešla mnohe etapy přetworjenja.

Dwojožiwcy a wlečaki

Něhdy: zwěrjata wobsydleja kraj

Před něhdže 400 milionami lět bě sucha zemja kontinentow pusta. Na njej njerosćechu hišće žane rostliny. Poněčim pak poča so pusta zemja zelenić. Přenje rostliny na kraju běchu mokricy. Wone zasydlowachu so w swojim nowym žiwjenskim rumje, w słódkej wodze rěkow abo podłu mórskich pobrjohow. Zwučichu so pak tež pomału zwonka wodžiznow na kraj a docpěchu jón wěsće najprjedy při wotliwje. Mjez dalšimi přenimi nakrajnymi rostlinami běchu počasu mochi, hriby a lišawy.

Snadž 40 milionow lět pozdžišo zdobychu sej přenje zwěrjata suchu zemju kontinentow. Tehdy spłodži zemja zwěrinske stworjenja, kiž zamóchu być žiwe we wodžiznach a na kraju. Tute žiwochi z dwójnym žiwjenskim rumom mjenujemy dwojožiwcy (amfibije). Amfibije běchu přenje nakrajne rjapniki. Někotre tehdyšich dwojožiwcow buchu předchadnicy wlečakow a buchu zdobom bjezposrědni předchadnicy dalšich nakrajnych žiwochow.

Amfibije

Dwojožiwcy zwjazuja dwaj žiwjenskej rumaj – wodžizny a kraj. Amfibije wuwijawaja so přez larwowy stadij ze žabrami; larwy přebywaja we wodze a skónča swoje wuwice zdžěla na kraju. Tuto wuwice mjenujemy metamorfozu. Někotre družiny dwojožiwcow su stajnje we wodze žiwe, druge družiny pak du jenož potom na kraj, hdyž so poruja a rozmnožuja. Amfibije su po cyłej zemi rozšěrjene. Wopušate dwojožiwcy su hłownje na sewjernej połkuli žiwe; slepotočaki maja w tropach swój žiwjenski rum. Někotre amfibije nańdžemy w njewšědných žiwjenskich rumach, we wjelhorinach a při polarnym kruhu; mała amfibijow namakamy w slonej, mórskiej wodze.

Dwojožiwcy maja něhdže 3300 družinow a 3 rjady (slepotočaki; wopušate dwojožiwcy: salamandry a mološe; žabjace dwojožiwcy: žaby, krokawy a zelene žabki). Koža amfibijow je naha a žažojta. Tohodla móža wone jenož na wložnych městnach žiwe być.

Wlečaki

Wlečaki připodobnichu so wjele lěpje na suchi kraj hač dwojožiwcy. Před něhdže 300 milionami lět so zjewichu. Nastachu poměrnje spěšnje rozdžělnje formy: ješčelcy, dinosawrije a nopawy. To sta so w běhu zemskeho srjedžowěka, w mezocoikumje, před něhdže 200 milionami lět.

W jich žiwjenju wujewi so něšto cyle nowe, rewolucionarne, bě to jich jejowa skorpizna. Porno jich předchadnikam, amfibijam, njetrjebachu swoje jeja wjac do wody skłasc; njeběchu hižo na wodu pokazane.

Pokryw jich čěła wotpowěduje wobstejnosćam noweho žiwjenskeho ruma.

Jich koža je sucha, ma mało žažow a je zwjetša z kosćojtymi šupiznami pokryta. Tajki čělno pokryw zaruča, zo wupari so z čěła mało wložnoty.

Tuchwilu je na zemi wokoło 6000 wlečakowych družinow z rozdžělnymi formami; mjez nimi nańdžemy ješčelcy, hady, nopawy a mostowe ješčerje (Brückenechsen).

Wlečaki su wosebje w ćoplych krajach rozšěrjene; mnohe družiny pak připodobnichu so žiwjenskim wobstejnosćam zymnych klimowych pasmow; žiworodžace družiny zwaža so samo hač blisko polarnemu kruhej.

Po wulkosci so jara rozeznawaja. Ješčelcy su přerěžnje 30 cm dołhe, hady 1 m, krokodile 3 m a nopawy 25 cm. Ekstremnu dołhosć docpěchu syćojte pytony, su 10 m dołhe.

Wlečaki su přenje rjapniki, kiž wuńdžechu bjez žiwjenskeho ruma wody. Młode, nowe žiwjenje wlečakow wuwija so w jeju, kiž je ze swojej wodnatej substancu přećiwo suchoće škitane.

Swoje jeja njesu žonki do prózdneńcow, do hnězdow abo na zemju. Jeja žiworodžacych wlečakow wostanu w maćernym žiwocie, a to hač do embryonalneho wuwica. Narodžiwi so su młode wlečaki samostatne a runaja so dorosćenym zwěrjatam.

Něšto wosebite jewi so pola wlečakow, wone slěkaja sej swoju kožu. Zwjeršna rohowa woršta so pušća, to stanje so pravidłownje. Hady sleku so cyłu swoju staru kožu; pola ješčelcow pušćeja so w běhu wjacorych dnjow čwaki kože. Někotre družiny kaž na př. leguany, zežeru swoju zwotpadanu kožu. Pola krokodilow a nopawow je to hinak, jich zwjeršna koža pušća so a wobnowja so běžnje.

<i>splah</i>						
CHORDATY rjapniki						
<i>rjadownja</i> dwojoživcy amfibije			wlečaki reptilije			
<i>rjad</i>						
sljepotočaki	wopušate dwojoživcy	žabjace dwojoživcy	nopawy	ješćelcy	hady	krokodile
<i>družiny</i>						
wokoło 75 družinow	wokoło 300 družinow	wokoło 2600 družinow	wokoło 200 družinow	wokoło 3000 družinow	wokoło 2800 družinow	21 družinow
<i>swójby</i>						
3 swójby	8 swójbow	20 swójbow	jara jednotny rjad	20 swójbow	10 swójbow	3 swójby
<i>žiwjenski rum</i>						
Su žiwe we wšěch tropiskich kónčinach zemje; wone trjebaja włóžne tropiske a subtropiske krajiny. Njejsu na Madagas- karu, na Antillach, na Nowej Guineji a w Awstraliji.	Najwjace družinow je w Sewjerneje Americe a w sewjjerneje Aziji. Na sewjerneje počkuli nańdžemy je w Euraziji, w Americe a sewjero- zapadneje Africe.	Su njewšědnje daloko a šěroko rozšěrjene. Su žiwe při mórskich pobrojach a w do 4000 m wysokich horinach. W Nowosee- landskej a na wjetšinje Pacifiskich kupow je lědma nańdžemy.	Su žiwe w nimale wšěch čóptych regionach swěta, wosebje w Americe, Africe a juhowucho- dneje Aziji. Někotre družiny su w sćodko- wódných wodžiznach južneje hemisfery žiwe.	Su po cyłej zemi rozšěrjene, we wšěch čóptych, tropiskich a subtropiskich regionach. Někotre družiny su žiwe w měrnych pasmach, druhe po cyłej zemi, zaso druhe jenož na jeničkim kontinenće: w Americe.	Su žiwe we wšěch čóptych a měrnych pasmach; připodob- nja so rozdžělnym žiwjenskim rumam: nańdžemy je při morjach a we wjel- horinach (4660 m).	Nańdžemy je wosebje w Americe (aligatory a kajmany); prawe krokodile su žiwe w Africe, Aziji a Awstraliji. Někotre su žiwe při wulko- rěkach Indiskeje a Pakistana.

zežiwjenje Su rubježne zwěrjata. Žeru waki, šlinki a druge małe zwěrjata.	Larwy dwojožiwcow žiwja so wosebje z insektami a jich larwami. Dorosćene zwěrjata žeru waki, wački, mjechkuše a čłonkonohače.	Wšitke dorosćene žabjace dwojožiwcy su mjasožrački. Žeru hłownje insekty, pawki, stonóžki, skoruše a mjechkuše. Jedna družina krokawow žerje samo małe cycaki.	Jedne žeru jenož rostliny, druge zaso jenož mjaso. Najwjace nopawow pak je wšožračk.	Žeru insekty. Srěnjowulke ješčelcy su wšožrački. Wulke ješčelcy kaž warany žeru ptački, reptilije a cycaki.	Hady su mjasožrački. Honja swój wopor abo na njón łakaja. Zadaja swój wopor kaž bowy a pytony. Zajědojća je kaž to wipery a kobry činja. Zmijicy swoju rubiznu žiwu spóžeraja.	Su wulke rubježne zwěrjata. Wone žeru rostlino- a mjasožrački. Młode krokodile žeru insekty, skoruše, mjechkuše, amfibije a małe ryby. Dorosćene krokodile žeru ryby, wlečaki, ptački a cycaki kaž wósliki, howjada a cebry.

Přehlad wo wosebitosćach rjapnikow

rjadownja rjapnikow	ryby	dwojožiwcy - amfibije	wlečaki - reptilije	ptački	cycaki
wšelakorosc čělnych formow					
žiwjenski rum	woda	woda a kraj	kraj, woda	powětr, kraj, woda	kraj, woda, powětr
pokryće čěta	ze šlimom pokryta koža z kosćowymi šupiznami	šlimojta, žažzójta naha koža	hornja woršta kože z rohowych šupiznow	zrohojćena koža z pjerjom	zrohojćena koža z włosami/ kosmami
čělna temperatura	měnjatoćopła	měnjatoćopła	měnjatoćopła	stajnoćopła	stajnoćopła
dychanske organy	žabra	larwy: žabra; dorosćene zwěrjata: płuca	płuca	płuca	płuca
krejny wobtok	jednory	dwojny krejny wobtok bjez mjezysćěny wutroby	dwójny krejny wobtok z njedospołnej mjezysćěnu wutroby	dwójny krejny wobtok z dospołnej mjezysćěnu wutroby	dwójny krejny wobtok z dospołnej mjezysćěnu
rozplódźowanje	splažne	splažne	splažne	splažne	splažne

po: Biologija plus / gymnazij lětnikaj 5/6 / Ludowe nakładnistwo Domowina / Budyšin 2001, str. 174

Pawki

„Pawki, njeznaty swět wokoło nas?“ Što wo pawkach wěmy? Wučbniowy tekst wo nich praji: „Pawki spóznajemy na 4 porach segmentowanych nohow. Jich čěto so rozdźěluje na hłowohrudź a zadni žiwot. Jako zmysłowe organy maja dypkowe wóčka. Masački nimaja. Pawki dychaja z trachejemi a maja wotewrjeny krejny wobtok. Njesu jejka. Młode pawki su w swojim twarje staršimaj jara podobne.“

Žórło: Biologija plus, / gymnazij lětnikaj 5/6 / Ludowe nakładnistwo Domowina / Budyšin 2001, str. 160

System pawkowych zwěrjatow

Zwěrinska klasa

Pawkowe zwěrjata tworja zwěrinsku klasu a słušeja do zwěrinskeho splaha čłonkonohačow. K pawkowym zwěrjatam liča so na př. skorpiony, pawki, piskate tkalcy, roztoče a šipojte wopuše.

W zemskim starowěku

Pawkowe zwěrjata pochadžeja z dawnych dobow zemskeho stawiznow. Tehdy bě wjace rjadow pawkowych zwěrjatow žiwe hač džensa. Najskerje bě to 14 rjadow. Džensa eksistuje hišće 9 rjadow pawkowych zwěrjatow. Tola hižo w paleocoikumje wotemrě 5 rjadow.

Do klasy pawkowych zwěrjatow słuša 11 rjadow. W srjedźnej Europje su jeničce 4 rjady zastupjene.

W srjedźnej Europje zastupjene rjady pawkowych zwěrjatow

mjeno rjada	twar čěła	žiwjenski rum a cyroba	ličba družinow
lěsne šćipački Afterscorpione Pseudoscorpiones	Lěsne šćipački su małe, lědma 5 mm dołhe, płone pawkowe zwěrjata. Přednje čěło njeje čłonkowane, zadni žiwot je widžomnje čłonkowany.	Su žiwe w mochu a tľajacym lisću, spody kamjenjow, na štomach a kerkach, w ptačich hnězdach, hródźach a twarjenjach. Žeru knižne wóše a prochowóše.	Su podrjadowane na wjacore swójby. Pola nas je wokoło 25 družinow. Po cyłym swěće liči so z 1300 družinami.
roztoče a klěšće Milben und Zecken Acari	Maja jejkojtu, měškojtu abo wačkojtu formu. Přednje a zadnje čěło stej zjednočenej. Maja kusate, cystate abo kaľate kusadło.	Su žiwe na rostlinach, zwěrjatach a ludźoch. Nimale wšitke roztoče a klěšće su parazitarnje žiwe.	Liči so na swěće z 10 000 družinami.
piskate tkalcy Weberknechte Opiliones	Jich čěło je zasadźite a wysoko wjelbowane. Čěło njeje jasnje čłonkowane. Maja dołhe běhanske nózki.	Su po cyłym swěće rozšěrjene a zadomichu so we wšěch žiwjenskich rumach. Su wosebje při zemi žiwe. Žeru rostlinsku a tež zwěrinsku maćiznu.	Na swěće je wokoło 3200 družinow. W srjedźnej Europje namakamy wokoło 35 družinow w 4 swójbach.
pawki Spinnen Araneae	Porno druhim pawkowym zwěrjatam je jich čěło jasnje do dweju džělow rozrjadowane.	Su předewšěm na kraju žiwe, zadomichu so pak skoro we wšěch žiwjenskich rumach zemje. Wšitke družiny su rubježnje žiwe. Žeru zwjetša insekty.	Su na družiny najbohatša skupina pawkowych zwěrjatow. Liči so z 20 000 družinami.

Pawki njejsu insekty

Pawki a insekty rozeznawaja so morfologisce (po twarje swojeho čěła). Čěło insektow ma tři džěle. Čěło pawkow wobsteji jenož z dweju džělow abo wotrězkow; wone maja předni a zadni žiwot. Insekty maja 6 nohow, pawki pak maja 8 nohow.

„System pawkowych zwěrjatow“ nam wuwědomja, zo coologoj to tež dołhonohate piskate tkalcy,

roztoče a skorpiony do pawkowych zwěrjatow liča. A wědźec bychmy měli, zo słušeja klěšće k pawkowym zwěrjatam.

Najwjace pawkow kaž tež skorpionow wužiwa ja jěd, z kotrymž rubiznu morja abo hdyž so zakituja. Tohodla drje so ludžo tutech zwěrjatow boja. Mjez domjacymi pawkowymi družinami njeje žana družina, kiž by nam chutnje zeškodźec móhła.

Našej strowoće zeškodźec móža někotre roztoče, předewšěm klěšće. Hdyž nas klěšć kaŕnje, hrozja strach, zo chutnje schorimy. Klěšće přenošuja rozbudźaki chorosćow. W podlěću zawinuja hroznu chorosć meningo-encefalitis (FSME) abo lyme-boreliozu.

Cyroba pawkow

Wšitke formy pawkowych zwěrjatow su rubježne zwěrjata. Jich hłowna cyroba su insekty. Popadnu swój wopór direktnje z čelesnowymaj pazorkomaj abo dosahnu jón w pawčinje.

Serbske přisłowo praji:

„Na tym so njestaj pawčiny wotmjesc, zabij tež pawki!“

Porno tomu pisa wučenc Otto Kleinschmidt (1870-1954), zložuju so na słowa němskeho basnika Christopharta Martina Wielanda (1733-1813), kiž daše za sebje rěčec grjekskeho filozofa Demokrita: „... Mysluj sej, přjedy hač wo kosmogonijach a kosmologijach sonimy, so posydnjemy a wobkedźbujemy na př. pochad pawčiny a činimy to tak dołho, doniž njejsmy z toho telko spózнали, kaž zamóže to pjeć čłowječich zmysłow, wosebje z rozumom, wotkryć ... Nazhoniće, zo tuta jenička pawčina wam wjace wupraji wo wulkim systemje w přirodže a wam da čestniše zapřijeća wo jeje twórcu, hač wšitke te rjane swětowe systemy, na kotrež myslíte wodnjo a w nocy.“

Šlinki

Wosebje dobri jim njejsmy. Zahradnicy maja z nimi swoju lubu haru. Druzy pak, předewšěm lubowarjo delikatesow, za nimi sliny póžěraja.

Šlinki su samostatna zwěrinska klasa **mječkušow**. Słušeja do splaha **bjezrjapnikow**. Čłonkonohače (na př. insekty, pawki, stonóžki) a mječkuše (šlinki, muše, hłowonohače) stej najwjetšej splahaj zwěrinstwa. Mječkuše su najwyše wuwita a po družinach najwjetša klasa splaha bjezrjapnikow. Džiwamy so: Mječkuše maja 100 000 družinow. To je swětowy wobstatk, w Europje nańdžemy něhdže 2000 družinow nakrajnych šlinkow.

Wšitke šlinki běchu něhdy wobydlerjo morjow. Poněčim wopušćichu wodžizny a podachu so na kraj a zadomichu so w najwšelakorišich žiwjenskich rumach našeje zemje. Po wulkim rozmachu žiwjenja na započatku zemskeho starowěka dóńdže poněčim k wulkim změnam w organizmje mórskich zwěrjatow kaž čłonkonohačow a mječkušow. Tehdy nastachu běžnje nowe formy, druhe so ze swěta zminychu.

Chěžkate šlinki a nahe šlinki

Mjez nakrajnymi šlinkami nańdžemy chěžkate šlinki a nahe šlinki. Najwjace škódných šlinkow srjedźneje Europy je mjez nakrajnymi šlinkami.

Nahe šlinki nimaja žanu chěžku, su bjez njeje. Redukowanu škitnu skorpiznu nańdžemy pola nich pod kožu.

Nahe šlinki su žiwe na wložnych městnach a žiwja so wosebje z rostlinami.

Něhdže 80 % šlinkoweho čěła wobsteji z wody. Jeho koža je přepušćita a tuž šlinka před wuparjenjom nješkita. Bjez stajneje wložnoty njewurdu. Tež šlimowy sekret, kotryž žažka twori,

škita mało před wuparjenjom. Wón słuži wosebje za dalepohibowanje. Nahe šlinki přebywaja wodnjo pod wložnymi zelemi, pod lisćom a mochom a tež blisko komposta, hdžež je chłodno a wložno.

Nakrajne šlinki su zwjetšeho džěla škódniki, su rostlinožrački; rózne šlinki, pućne šlinki a kwaklate šlinki načinja w kulturach našich wužitnych rostlinow škody. Škitajmy tohodla krokawy na zahrodach, łukach a polach, dokelž wone nahe šlinki žeru. Šlinki su tohorunja nachwilni hosćiceljo trematodow (srěbatych wakow). Su za skót a čłowjekow strašne.

Alfabetiski zapis zwěrjatow, kotrež so w postajenskich kartach předstajeja

serbske mjeno	němske mjeno	łaćonske mjeno
baldachinowy pawk	Baldachinspinne	Linyphia spec.
čerwjeny pućny šlink	Rote Wegschnecke	Arion rufus
lěsny chěžkaty šlink	Hainschnirkelschnecke	Cepaea nemoralis
płótna ješčelca	Zauneidechse	Lacerta agilis
pólna krokawa	Erdkröte	Bufo bufo
rubježny pawk	Raubspinne	Pisaura mirabilis
trawna žaba	Grasfrosch	Rana temporaria
winicowy šlink	Weinbergschnecke	Helix pomatia
wrjećeńca	Blindschleiche	Anguis fragilis
zahrodny křižny pawk	Gartenkreuzspinne	Araneus diadematus

Systematiske zarjadowanje tutych zwěrjatow

mjeno zwěrjeća - družina -	splah	rjadownja	rjad	swójba
baldachinowy pawk	bjezrjapnik	čłonkonohač	pawk	baldachinowe pawki
čerwjeny pućny šlink	bjezrjapnik	mjechkuš	šlink	pućne šlinki
lěsny chěžkaty šlink	bjezrjapnik	mjechkuš	šlink	chěžkate šlinki
płótna ješčelca	rjapnik	wlečak	ješčelca	
pólna krokawa	rjapnik	dwojožiwc	žabjacy dwojožiwc	krokawy
rubježny pawk	bjezrjapnik	čłonkonohač	pawk	rubježne pawki
trawna žaba	rjapnik	dwojožiwc	žabjacy dwojožiwc	prawe žaby
winicowy šlink	bjezrjapnik	mjechkuš	šlink	chěžkate šlinki
wrjećeńca	rjapnik	wlečak	ješčelca	
zahrodny křižny pawk	bjezrjapnik	čłonkonohač	pawk	kołowe pawki

Baldachinowy pawk

Baldachinspinne
Linyphia spec.

Hdže je baldachinowy pawk žiwy?

W podnazymje a nazymje wohladamy w rańšej rosy wodorune pawčiny cyle nad zemju. Pawčiny su wosebje napadne.

Kajki je twar jeho čěła?

Pawkowe čěło je wokoło 0,7 cm dołhe. Je owalne a čmowe. Jeho wosom nohow a jeho hłowa su swětle.

Kak žiwi so baldachinowy pawk?

Žiwi so z insektami. Pawk sčehnje sej swój wopor, kiž w pawčinje wisa, přez sak a jón zežerje. Pawk sam wisa pod pawčinu z brjuchom k sakej přiwobročeny.

Kak rozmnoža so baldachinowy pawk?

Hdyž je žonka jejka znjesła, zapředže je. Hnydom po tym, zo su młode pawki samostatne, wotsala so wot městna, hdžež su so narodžili. Młode pawki napřadu sej nitku a z wětřikom dadža so wotnjesc. Wosebje napadne je to na slónčnych nazymskich dnjach („bablyčco“).

Što měli wo baldachinowym pawku wosebje wědзец?

Baldachinowy pawk je jedyn z tych pawkow, kotrež najhusćišo nańdžemy.

Systematika

splah:

čłonkonohač

rjadownja:

čłonkonohač

rjad:

pawk

swójba:

baldachinowe pawki

družina:

baldachinowy pawk

Čerwjeny pučný šlink

Rote Wegschnecke
Arion rufus

Hdže je čerwjeny pučný šlink žiwy?

Wón je jara daloko a šěroko rozšěrjeny šlink. Nańdžemy jeho w lěsach, kerčinach a w žiwych płotach. Je tež na łukach a na zahrodach žiwy. Wosebje po dešču wohladamy jeho na pučach.

Kajki je twar jeho ćěła?

Šlink je 15 cm dołhi a 2 cm šěroki. Ćělna barba so měnja: wot cyheločerwjeneje do kofejbruneje abo čorneje. Pódušowa wobkroma je nimale přeco čerwjena. Tak rozeznawa so jasnje wot přeco čorneho šlinka (*Arion ater*). Čerwjeny pučný šlink nima žanu chěžku, tohodla ličimy jeho do nahich šlinkow. Na prawej stronje ma šlink wulku dychansku wotwěru. Na kónčku masačkow ma swojey woči.

Z čim so žiwi?

Čerwjeny pučný šlink je wšožračk. Žerje zhnite rostliny, hriby a sčerbinu (sčerbožračk).

Kak so rozmnoža?

Čerwjeny pučný šlink je dwusplažnik. W zemskich prózdnjeńcach nanjese wokoto 500 jejkow. Někotre tydženje pozdžišo wulězu młode šlinki.

Što měli wo tutym šlinku wosebje wědzec?

Na póduši wuměsuje wón šlimowy film. Na tutym šlimje so žołmojće pohibuje. Ze swojim šlimom přenošuje wačkace jejka na zeleninu.

Systematika

splah:

bjezrjapnik

rjadownja:

mječkuš

rjad:

nahi šlink

swójba:

pučne šlinki

družina:

čerwjeny pučný šlink

Lěсны chěžkaty šlink

Hainschnirkelschnecke
Cepaea nemoralis

Hdže je žiwy?

Jeho nańdzemy w parkach, lěsach a na zahrodach. Porědšo nańdzemy jeho w pólnych drjewinach a žiwych płotach.

Jeho hłowny žiwjenski rum su kulturne krajiny.

Kajki je twar jeho ćěła?

Je wokoło 2,3 cm dołhi a 2 cm wysoki. Jeho chěžka je žołta a ma čěmne smuhi. Słůša do chěžkatych šlinkow.

Z čim so žiwi?

Jeho hłowna cyroba su zelene rostliny.

Kak so lěсны chěžkaty šlink rozmnoža?

Je wobojnik a wopłodža so z cuzowopłodženjom. Z wopłodženych jejkow wulězu po někotrych tydženjach młode šlinki.

Što měli wo tutym šlinku wosebje wědzec?

Hornjej masačkaj matej wóčce, delnjej krótkej masačkaj matej čuchanskej organaj.

Systematika

splah:

bjezrjapnik

rjadownja:

mjechkuš

rjad:

šlink

swójba:

chěžkate šlinki

družina:

lěсны chěžkaty šlink

Płótna ješčelca

Zauneidechse
Lacerta agilis

Hdže je žiwa?

Płótna ješčelca je wosebje žiwa na slónčnych, suchich a ćoplych městnach. Jeje žiwjenski rum su skłoniny, haje a kerčiny. Nadeńdzemy ju tež na lěsnych kromach.

Kajki je twar jeje ćěla?

Je něhdže 24 cm dołha. Jeje ćělna barba je swětłobruna; na chribjeće ma ćemne smuhi. Mužik ma w porowanskim času na bokomaj so frinkolacu zelenkojtu barbu.

Z čim žiwi so płótna ješčelca?

Žiwi so z drobnymi zwěrjatami: z insektami, wačkami a pawkami.

Kak so rozmnoža?

Žonka znjese 5 hač do 14 jejkow. Jejka maja mjechku skorpiznu. Nanjese je do zemje, kiž ma być derje přehřeta a nic přesucha. Po 8 tydźenjach wulahnu so młodźata.

Što měli wo płótnej ješčelcy wosebje wědzec?

Je měnjatoćopłe zwěrjo. W nazymje sprostnje. Sleče so swoju kožu. Hdyž jej strach hrozy, zamóže swoju wopuš wotćisnyć. Wopuš pak zaso narosće (so regeneruje). **Ješčelca steji pod přirodoškitom.**

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

wlečak

rjad:

ješčelca

družina:

płótna ješčelca

Pólna krokawa

Erdkröte
Bufo bufo

Hdže je pólna krokawa žiwa?

Nańdžemy ju we wšelakich žiwjenskich rumach: na polach, na łukach a zahrodach a w žiwym płoće, samo w pincach. Wona přezymuje w zemskich prózdnjeńcach, pod korjenjemi a kamjenjemi a w drjewowych hromadach.

Kajki je twar jeje ćěła?

Wona je naša najwjetša domjaca krokawa, je něhdže 8 hač do 13 cm dołha. Zwjeršny bok je bruny z brodawkowitej a na žatzy bohatej kožu. Muske pólne krokawy su mjeńše.

Z čim so žiwi?

Swoju cyrobu łóji sej w nocy. Žerje čłonkonohače (wudženki, panóžki, wački, pawki, šlinki, insekty).

Kak so rozmnoža?

Žonka nanjese něhdže 6000 jejkow w njerkowych šnórach na wódne rostliny. Z jejkow wuwija so tupihłójkowite larwy a w běhu 3 abo 4 měsacow wuwija so na krokawy.

Što měli wo pólnych krokawach wosebje wědзец?

Pólne krokawy pućuja w nalěću k svojim njerkaniščam. Pućujo přepřećuja na wobchad bohate puće z wulkim nadróžnym wobchadom. Zo bychu krokawy wěsće puće přepřećić móhli, připrawjeja so škitne płoty. Pólne krokawy su **jara wužitne**. Tohodla steja **pod škitom přirody**.

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

dwojožiwc

rjad:

žabjacy dwojožiwc

swójba:

krokawy

družina:

pólna krokawa

Rubježny pawk

Raubspinne
Pisaura mirabilis

Hdže je rubježny pawk žiwy?

Nańdžemy jeho na lěsnych kromach, w žiwych płotach a w hustej přizemskej rostlinskej woršće.

Kajki je twar jeho čěta?

Je něhdže 1,1 do 1,5 cm dołhi. Jeho čěto je brune hač na šěre a na chribjeće ma zubičkate znamjo. Přřednej poraj nohow ležitej jara wusko porno sebi.

Z čim žiwi so rubježny pawk?

Žerje wosebje insekty. Zakusa je. Njenapředže žanu pawčinu, w kotrejž wopory tóji.

Kak so rozmnoža?

Wón poruje so w meji a nosy swoje jejka w kokonje ze sobu. Prjedy hač so młode pawki wulahnu, zapředže je žonka z baldachinom a powěsnje kokon pod baldachin. Žonka wobstražuje młode pawki.

Što měli wo rubježnym pawku

wosebje wědзец?

Muski pawk přinjese wuzwolenej žonce njewjesćínski dar (muchu), prjedy hač so porujetej.

Systematika

splah:

bjezrjapnik

rjadownja:

čłonkonohač

rjad:

pawk

swójba:

rubježne pawki

družina:

rubježny pawk

Trawna žaba

Grasfrosch

Rana temporaria

Hdže je trawna žaba žiwa?

Ma rozdžělně žiwjenske rummy, kiž su jara zdalene wot wodźiznow. Je žiwa na włóžnych lěsnych kromach, na zahrodach a łukach a w sćinje.

Kajki je twar jeje ćěła?

Je wokoło 10 cm wulka. Jeje ćělna barba so přeměnja wot nažołć hač k brunočornej a je čěmno blečkata. Ma zasadžitu hłowu, na spanjomaj ma napadnje wjetši čěmny blečk.

Z čim so žiwi?

Žiwi so z insektami, wačkami a ze šlinkami.

Kak so rozmnoža?

W porowanskim času – to je w měsacomaj februar a měrc – pućuje k swojemu njerkanišću, k wodźiznje. Žonka znjese w njerkowej kuli wokoło 2000 hač do 4000 jejkow do niłkeje wody. Žaba ma swoje wuwice, kiž wjedže wot njerka přez larwu (tupihłójčka) hač k žabje. Wuwice traje něhdže 12 tydženjow. Tónle puć wuwica mjenuje so metamorfoza.

Što měli wo trawnej žabje wosebje wědźeć?

Trawna žaba přezymuje w zemi abo w jile na dnje wodźiznow. W nalěću je wona přeni žabjacy dwojožiwcy při njerkanišću. Nastanu masowe nahromadženja. Trawna žaba steji **pod škitom přirody**.

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

dwojožiwcy

rjad:

žabjacy dwojožiwcy

swójba:

prawe žaby

družina:

trawna žaba

Winicowy šlink

Weinbergsschnecke

Helix pomatia

Hdže je žiwy?

Něhdy bě wón wosebje we winicach žiwy. Džensa nańdžemy jeho bóle w kerčinje, w swětłych lěsach, w zahrodach a parkach.

Kajki je twar jeho čěła?

Je hač do 5 cm dołhi. Winicowy šlink je najwjetši domjacy chěžkaty šlink. Nosy brunkojtu, kulowatu chěžku z 5 zawitkami.

Z čim so žiwi?

Žiwi so hłownje ze wšelakimi zelemi, rodźi tež druhe rostliny.

Kak so rozmnoža?

Je dwusplažnik z mjezsobnym cuzowopłodženjom. W měsacach wot meje hač do awgusta so poruja. Žonka nanjese wokoło 40 hač do 60 jejkow do zemskich prózdnjeńcow, kotrež sej sama twari. Po někotrych tydženjach wulězu młode šlinki.

Što měli wo winicowym šlinku

wosebje wědźeć?

Je žiwy wokoło 5 hač do 8 lět. Hdyž je sucho, začini wón swoju chěžku ze šlimowej kóžku a w zymje začini ju z tołstym wapnowym wěkom. Winicowy šlink derje słodži (je chłóšćenka).

Systematika

splah:

bjezrjapnik

rjadownja:

mjechkuš

rjad:

šlink

swójba:

najkrajne chěžkate šlinki

družina:

winicowy šlink

Wrjećeńca

Blindschleiche
Anguis fragilis

Hdže je wrjećeńca žiwa?

Wrjećeńca je wlečak, kiž je žiwa na łukach, na kromach lěsow, w kerčinje a na skłoninach. Přebywa předewšěm na włóžnych městnach.

Kajki je twar jeje ćěła?

Je něhdže 45 hač do 50 cm dołha. Jeje koža je šěro-bruna, metalisce so błyščaca, hladkošupznata. Wrjećeńca ma na koži wjacore móličke podołhojte smuhi. Žonka je něšto swětliša.

Z čim žiwi so wrjećeńca?

Honi swoju cyrobu hłownje w rańšich hodžinach, hdyž swita. Je pak tež wječor po puću abo po dešču. Łóji insekty, pawki, swinjatka, šlinki a wački.

Kak so rozmnoža?

W aprylu so mužik a žonka porujetej. Po 12 tydženjach porodži žonka žiwe młode. Je jich samo 10 do 25 młodźatow. Młodźata su hnydom po porodze samostatne.

Što měli wo wrjećeńcy wosebje wědźeć?

Jeje žiwjenski rum je trajny. Wona přezymuje wot oktobra hač do nalěća w zemskich prózdnjeńcach, w štomowych zdónkach abo w druhich chowankach. Přeco přezymuja wjacore zwěrjata na samsnym městnje. Wrjećeńca njeje žadyn had, ale ješčel. Jeje wóčkowej wěčce so začínjatej; ma krute twjerde ćěło, njemóže so zawić abo so wlec; pohibuje so we wobłukojtych pohibach. Pod kóždej šupiznu ma wrjećeńca kosćowu platku, tuž je ćěło krute a mało zhibujomne. Docpěje wokoło 50 lět. Wrjećeńca steji **pod škitom přirody**.

Systematika

splah:

rjapnik

rjadownja:

wlečak

rjad:

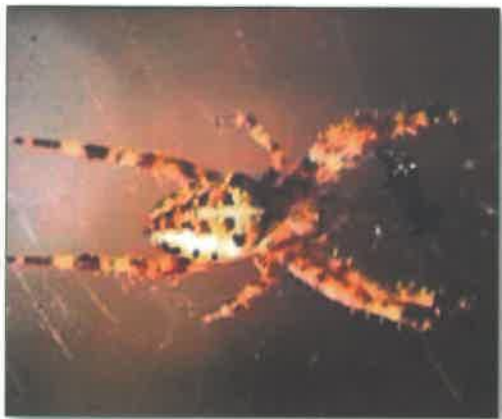
ješčelca

swójba:

wrjećeńcojte (ješčelcy)

družina:

wrjećeńca

Zahrodny křižny pawk

Gartenkreuzspinne
Araneus diadematus

Hdže je zahrodny křižny pawk žiwy?

Nańdžemy jeho na štomach, kerkach a na twarjenjach. Tež jeho kulojte pawčiny tam nańdžemy.

Kajki je twar jeho čěła?

Žonka je něhdže 1,7 cm wulka. Jeje čělna barba so přeměnja. Na jeje zadnim žiwoće widžimy na křiž podobne běte znamjo.

Z čim so žiwi?

Pawk sedži srjedz swojeho saka a tam łaka na swój wopor; to su insekty. Pawk kusnje do swojeho wopora a pryskne do njeho jěd a lemi jón. Prjedy hač pawk swój wopor zežerje, zapředže jón a něhdže jón schowa. Jěd wopor roztwori a roztworjeny wopor pawk zežerje.

Kak so rozmnoža?

Žonka znjese zwjetša w septembrje jejka do kokonow, po tym wona wumřěje. W meji wulahnu so młode pawki a podadza so w nazymje na nitkach do nowych žiwjenskich rumow. Lěto pozdžišo móža so rozmnožować.

Što měli wo tutym pawku wosebje wědźeć?

Jěd tutoho domjaceho pawka čłowjekej njezeškodži.

Systematika

splah:

bjezrjapnik

rjadownja:

čłonkonohač

rjad:

pawk

swójba:

prawe pawki

družina:

zahrodny křižny pawk

4.2.

Pěstowarnja (wumolowanske łopjena)

- Jabłuko/wišėń	158
- Slowka/krušwa	159
- Mjeteli	160
- Łučnej kwětce	161
- Sykorce při ptačej chěžce	162

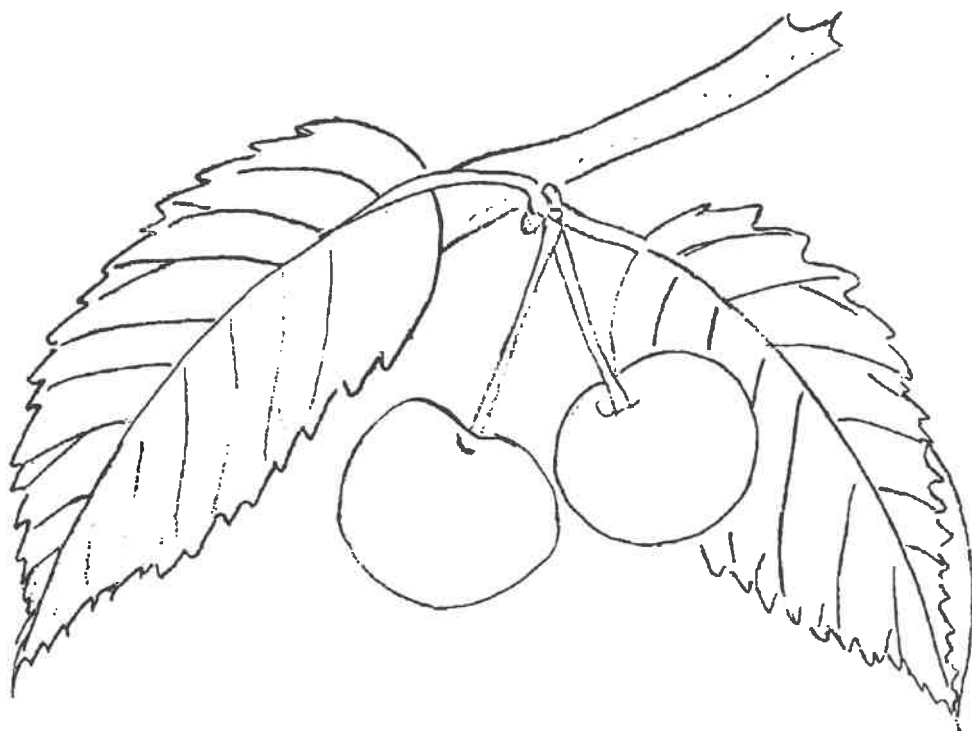
Zakładna šula

- Sadžamy sadowy štom	163
- Lisćowcy	164
- Što wo jabłuku wěmy?	165
- Štom ma wjele stawow	166
- Sykorce při ptačej chěžce (z tekstom)	167

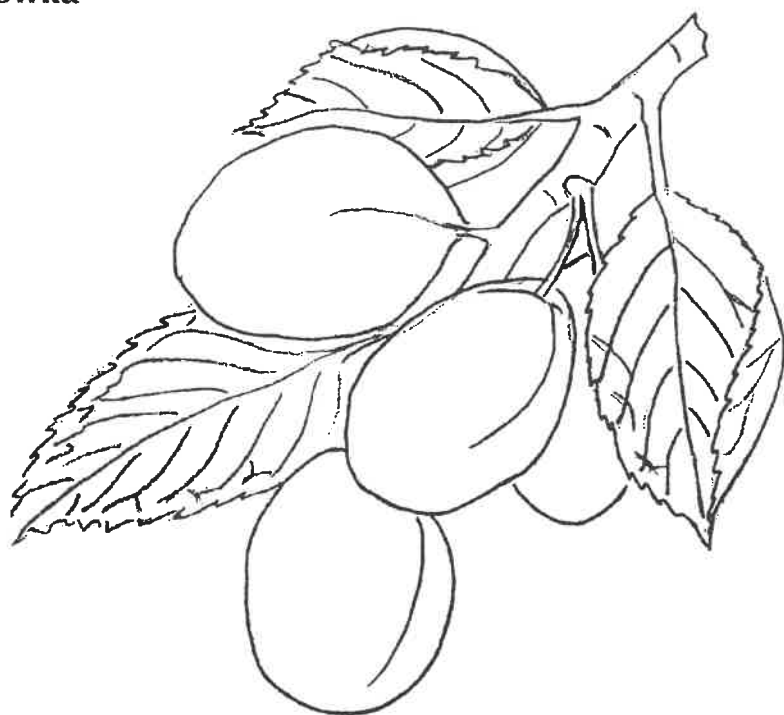
jabluko

wišeň

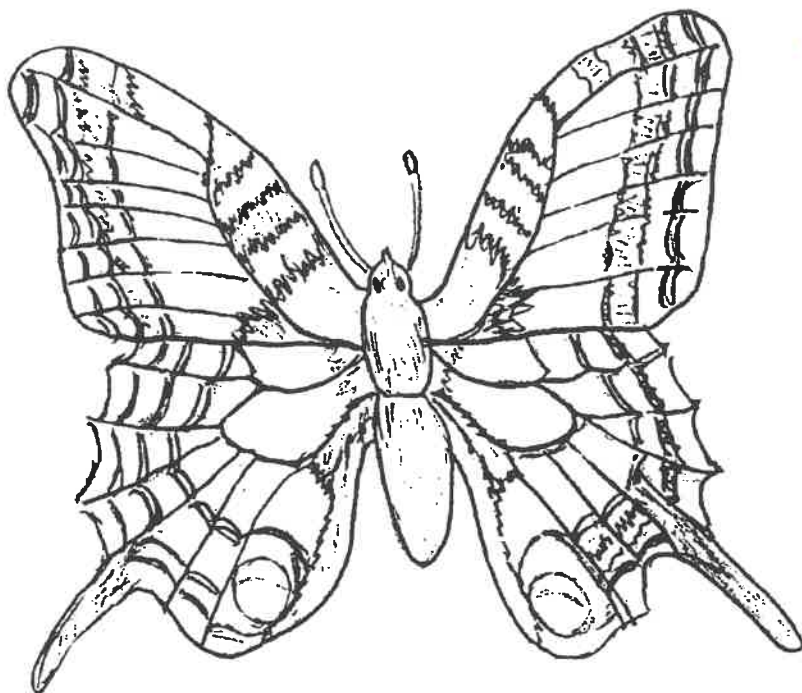
slowka

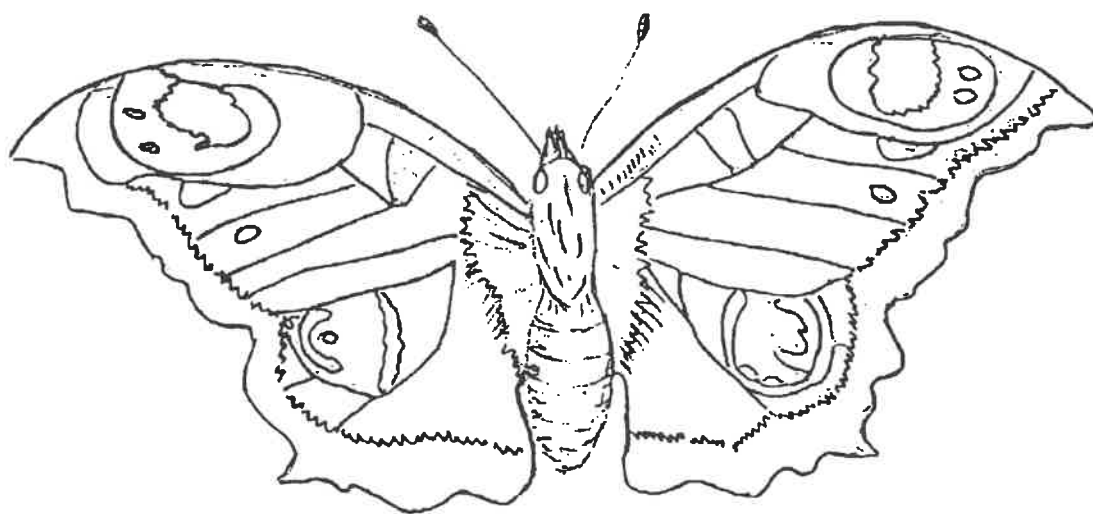
krušwa

łastojka wopusz

pawownik

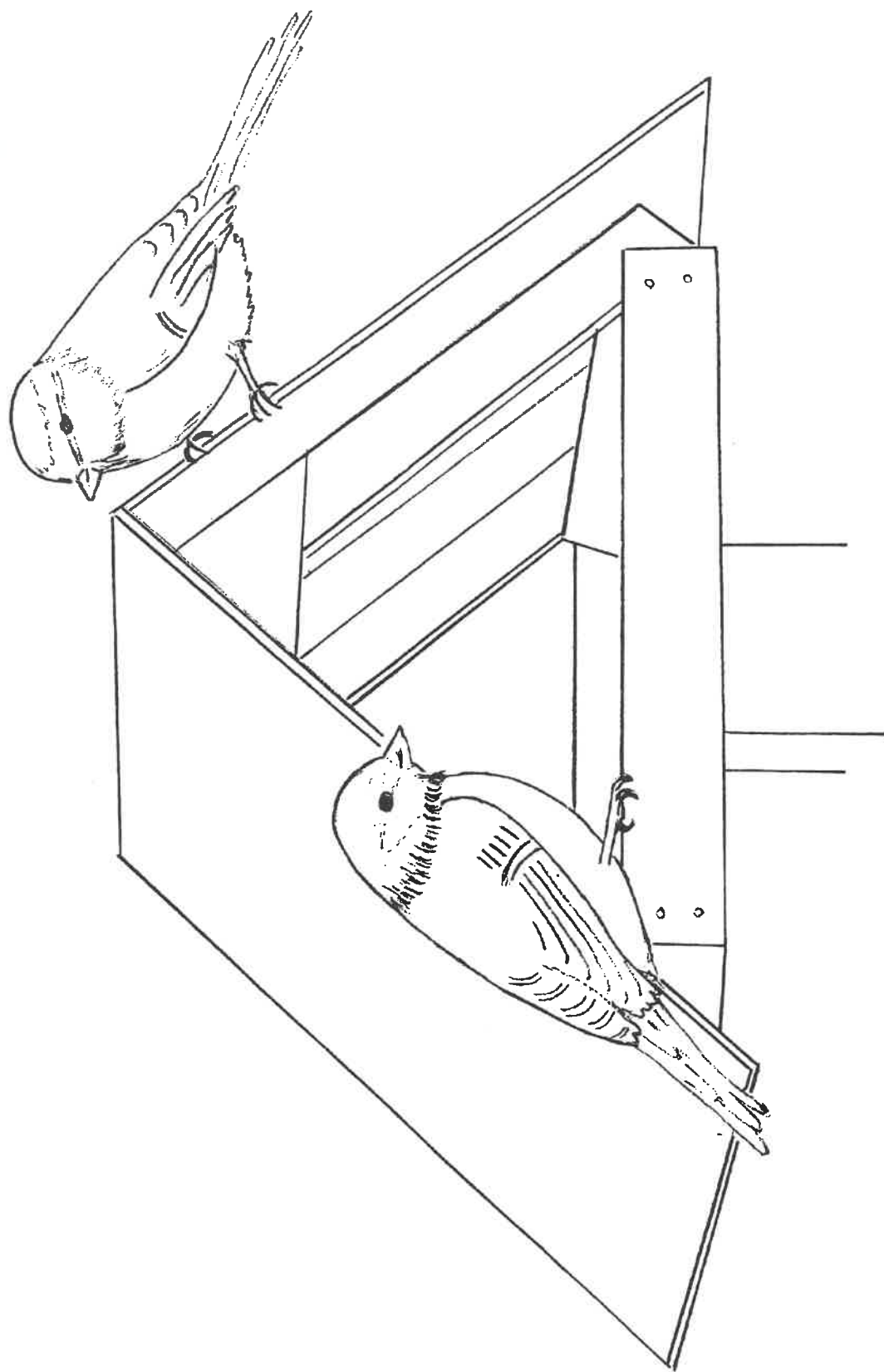
mały zióńček

mlóč

wulka sykorka a módrawka při ptačej chěžce

Sadzamy sadowy štom

Nowy sadowy štom (wysokozdónkaty štom, kiž je wokoło 1,60 hač do 1,80 m dołhi) kupimy sej za našu sadowu łuku w štomowni. Předewšëm kupimy sej jabłučinowe, krušwinowe, wišninowe a slowčinowe sorty, kotrež su robustne (sylne) a krute napřečo chorosćam.

Najpřihódniši čas za sadženje je wot nowembra hač do měrca.

Wažne je, zo zemja zmjerznjena njeje.

Za sadženje trjebamy łopač, kolik, štomowy wopas a krjepjau.

Najprjedy wuryjemy na našej sadowej łuce wulku sadžensku džěru. Přeměr by měła měc znajmjeńša 75 cm a hłuboka by dyrbjała byc 40 hač do 50 cm. Potom stajimy tołsty kolik, něhdže 2,30 hač do 2,50 metra dołhi. Po tym sadžimy štom do wuryteje džěry. Ščěpjenske městno by dyrbjało dłón nad zemju wučinić. Hdyž džěru zamjetamy, mamy na to džiwać, zo mjez korjenjemi žane prózdne městna njewostanu.

Takle postupujemy:

- Sadžensku džěru nasypamy z pjeršću połpołnu.
- Štomik zlochka potřasemy.
- Přilijemy wodu (wokoło 10 litrow = 1 krjepjau połnu).
- Zbytnu pjeršč zesypamy do džěry.
- Zemju kruće steptamy.
- Štomikej hišće raz přilijemy (wokoło 7 litrow wody).

Na kóncu našeho džěła sadowy štomik derje přiwjazamy.

Narysuj wobraz, na kotrymž jednotliwe sadženske etapy předstajiš. (Snano za kóždy čin jedyn wobraz narysuješ. Nastanje potajkim wobrazowy slěd.)

Lisćowcy

W nazymje so lisćo pisani. Tutón zjaw nam pokazuje, zo štom dale a mjenje **chlorofyla** (łopjenoweje zelenje) twori a jón do wutkow přetwori. Štom swoje wutki w drjewje a w korjenjach za přichodne lěto składowuje. Lisćo bórže wotpada. Zwotpadane łopjena njesu zmolom hišće bjez wužitka. **Lisćowa woršta** poněčim zemju pokrywa a z tym rostliny před zmjerzkom škita. Lisćo wukonja dwójnu funkciju: wone zemju **wohrěwa** a zaruča jej **włóžnotu**.

Hač do nalěća lisćo rozpadnje. Móličke žiwochi, hriby a wězo tež **wudženki** łopjena roztworja. Tute žiwochi w swoim čěle lisćo přetworja a zwostanje čerstwy čorný **humus (zemja)**. To je nowa **pjeršč!** Korjenje štomow na nju hižo čakaja. Lońše lisćo je cyle předžětane. W přetłatym a přetworjenym lisću chowaja so wažne maćizny, kotrež štomy jako **cyrobu** trjebaja.

Wudospoľń sady z podatymi słowami abo wurazami!

Lisćo so přetworja

Nazymu lisćowcy njetworja.

Lisćo wotpada a w zymje zemju wodžěwa.

Pod lisćom wostanje zemja cyłu zymu ćopła a

Móličke žiwochi a tež w zymje lisćo roztworjeja.

Z lisća nastanje nowa maćizna. To je

Humus je nowa

Štomy a tež druge rostliny trjebaja humus jako

Tohodla sej spomjatkujemy:

Nazymu lisćo do smjećoweje tony njemjetamy.

Tež ma lisćowa woršta zemju pod štomami wodžěwać.

w zymje • chlorofyl • cyrobu • humus • zemja • lisćowa woršta • wudženki • włóžna

Što wo jabłuku wěmy?

Dźiwja forma našich džensnišich jabłukow mjenuje so płónčk („drjewjane jabłuko“).
Z wonje dźiwjeje formy wuplahowachu sadarjo wokoło 20 000 jabłukowych družinow.

Zajědojćene jabłuko měješe Sněholinku morić. Tola wona njewumrě, ale wosta žiwa.

Něhdy mějachu jabłuka ze złota. Mjenowachu je „mócnarske jabłuko“.
Tute jabłuka běchu jónu za kralow znamjo jich swětneje mocy.

Jabłuka su čím słódše, čím dlěje slónco na nje na štomje swěći.

Jabłuko wobsteji z 85 procentami z wody.

Z 15 jabłukow wuprasuje so cyła bleša jabłukoweje brěčki.

Prěnje jabłuka z domjacych zahrodow předawaja so hižo srjedz julija
na našich wikach. To su pšeńčnaki.

Polu nas so jabłuka hač do kónca oktobra zeščípaja. Jabłukowa stódkosć, płodowy cokor, je za nas
a za naše zuby wjele strowši dyžli běty kristalowy cokor.

Jabłuka su jara dobry slódnny sad a su zdobom jara strowa cyrobizna, dokelž maja wjele witaminow,
mineralnych maćiznow a mikroelementow.

Žórto (změnjene): Wir und unsere Obstwiesen
Sächsische Landesstiftung Natur und Umwelt

Narysuj jabłuko – jedne cyłe a jedne rozpočćene, tak zo jadrownik widžiš!

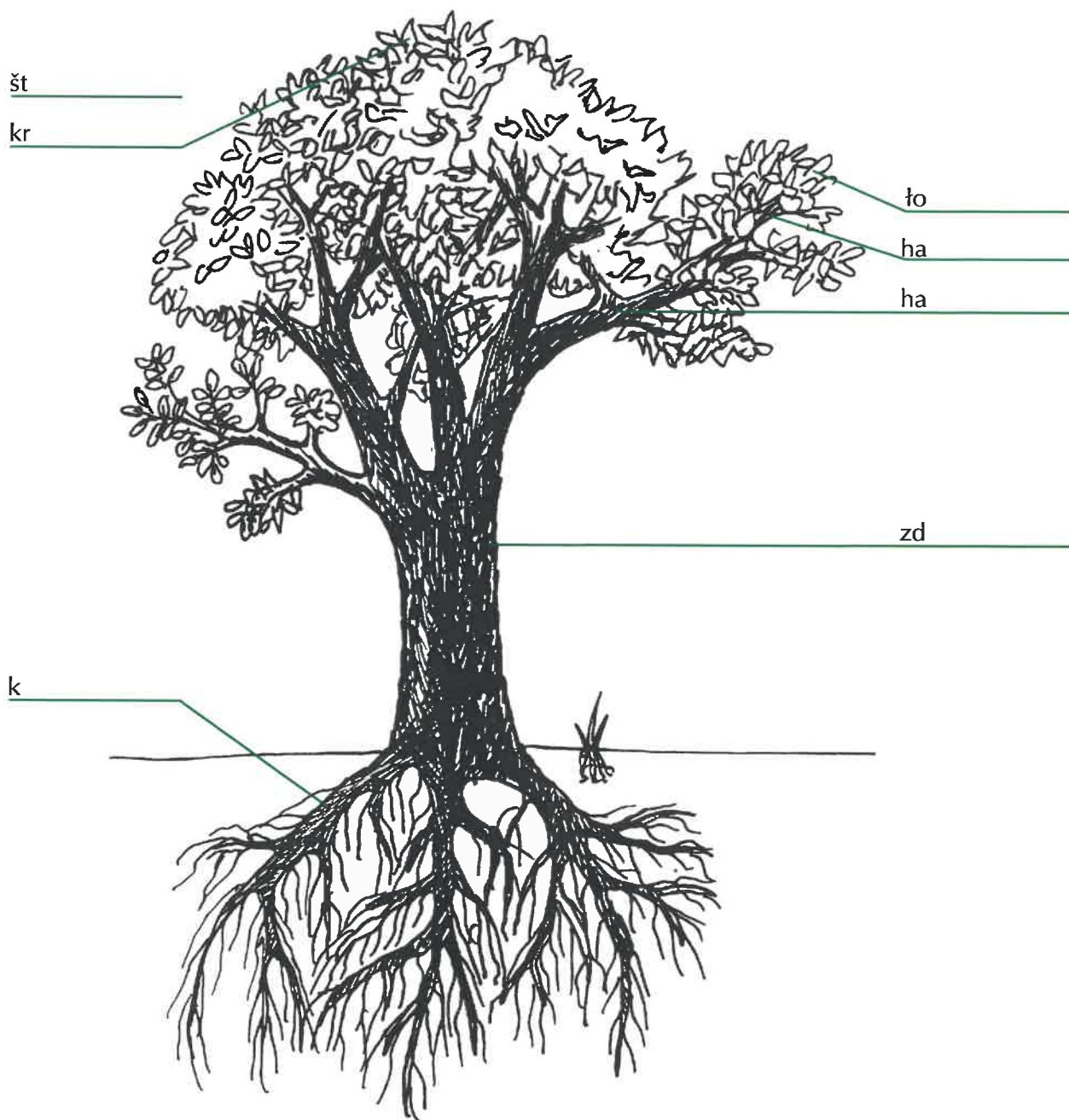
Štom ma wjele stawow

Koždy štom ma **zdónk** z twjerdej skoru, kotraž jón škita.

Wón ma tołste **hałzy** a ćeńke **hažki**. Na hažkach rostu **łopjena**.

Pod zemju su móčne **korjenje**, kiž štom kruće dđerža a ze zemje wodu z wutkami srěbaja.

Hałzy, hažki a łopjena tworja hromadže **štomowu krónu**.

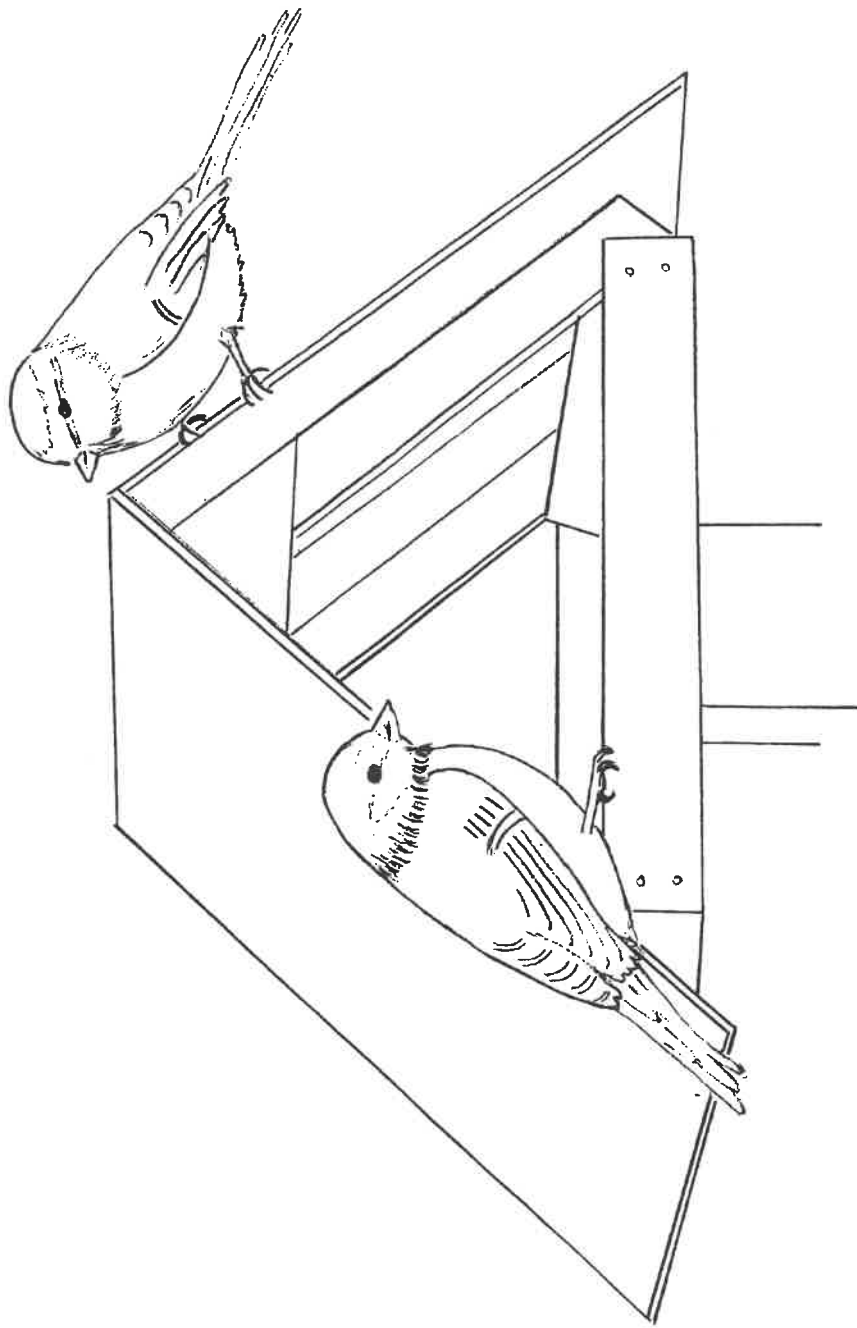
Módrawka a wulka sykorka při ptačej chěžce

Swójba sykorkow

Swójba sykorkow njeje přewulka. Do swójby sykorkow stušatej m a w s.
Módrawka je ž m hač čorna sykorka.

Nahtowa, wopuš a křidle módrawki su m. Překi ličkowej přez b blečkaj čehnje so č smuha. Spódnja strona je ž a zwjeršna strona je z.

Wulka sykorka ma břýšcatu č hřowu. Na ličkomaj ma tež wona b blečkaj. Jeje spódnju stronu dzěli č podořhojta smuha. Wobě sykorce matej na chribjeće z pjerjo.

4.3.

Pěstowarnja

- Memory 169
- Kładźenska hra „Sadowa łuka“ 176

Zakładna šula

- Memory 184
- Kóstkowanska hra „Sadowa łuka“ 193

Memory (pěstowarnja)

1. jabłuko
2. krušwa
3. wišeń
4. slowka
5. škórc
6. wulki pisany dypornak
7. módrawka
8. wulka čorna sykorka
9. jěž
10. pólna krokawa
11. čerwjeny pučný šlink
12. pawownik
13. pólna čmjeła
14. pčočka
15. sydomydkate bože słónčko
16. łučny zwónčk
17. łučna margerita
18. mlóč

jabluko
wobr. 31

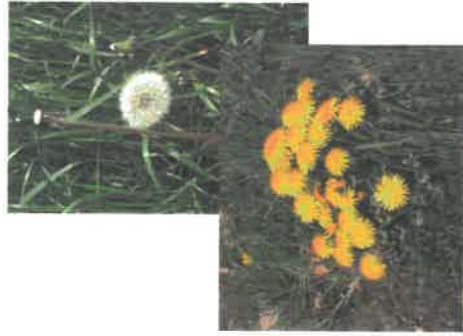
krušwa
wobr. 32

słowka
wobr. 33

wišeń
wobr. 34

mlóč
wobr. 60 a/b

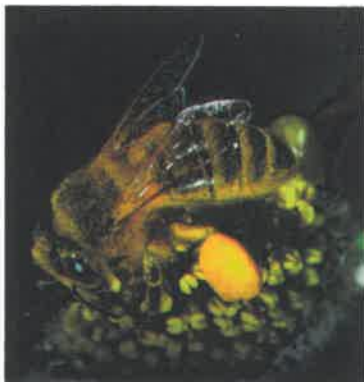
jěž
wobr. 129

sydomdypkate
bože stónčko
wobr. 87

pólna čmjeťa
wobr. 85

pčoařka
wobr. 84

módrawka
wobr. 108

wulka řorna sykorka
wobr. 116

řkórc
wobr. 117

pawownik
wobr. 96

wulki pisany dypornak
wobr. 110

pólna krokawa
wobr. 146

řerwjeny pučný řlink
wobr. 151

tučný zvonček
wobr. 56

tučna margerita
wobr. 59

Wutřihajće memoryjowe karty na předpodatych linijach!

jabluko

krušwa

wišeń

jěž

**sydomdypkate
bože stónčko**

mlóč

pólna čmjeťa

škórc

čerwjeny pučný šlink

wulka čorna
sykorka

pólna krokawa

módrawka

wulki pisany
dypornak

pčořka

pawownik

ľúčny zvonček

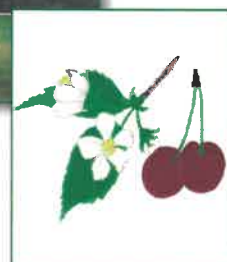

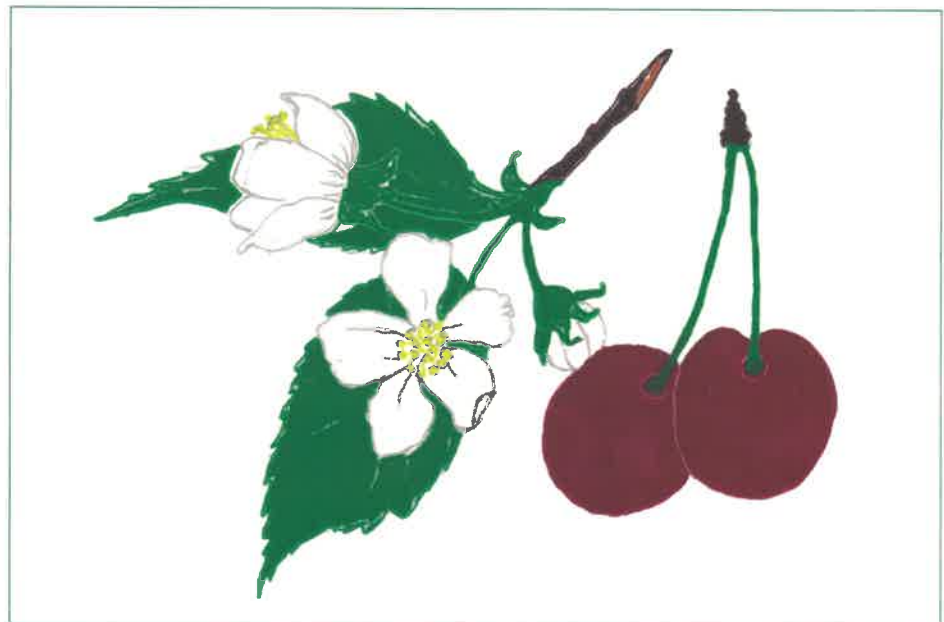
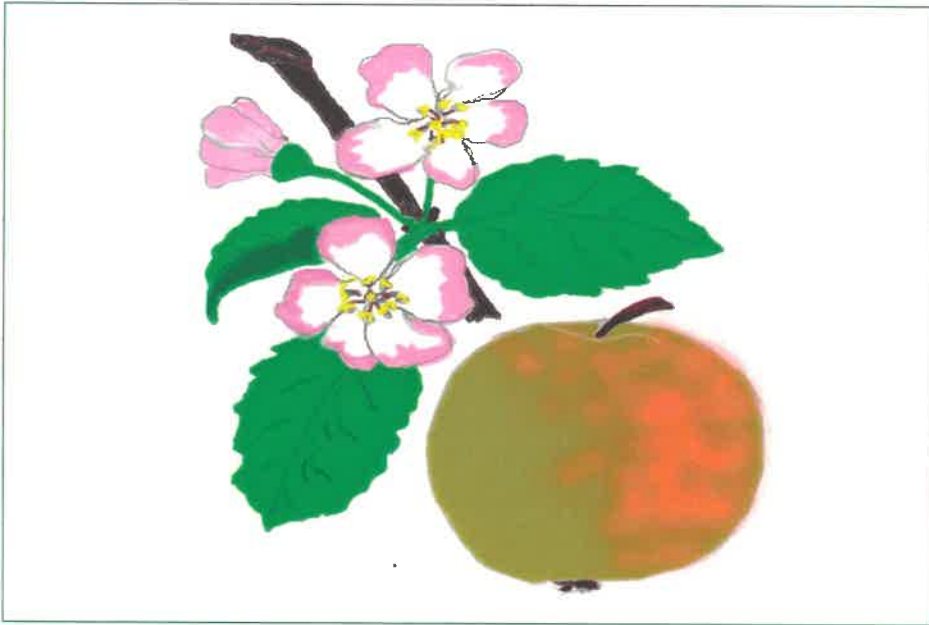
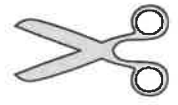
ľučna margerita

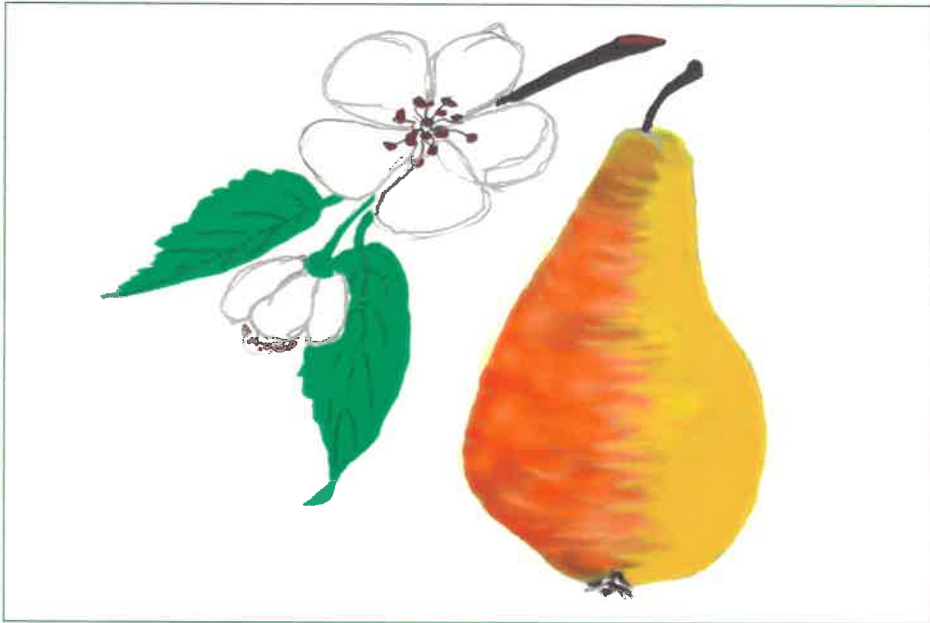
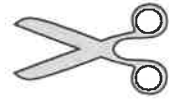

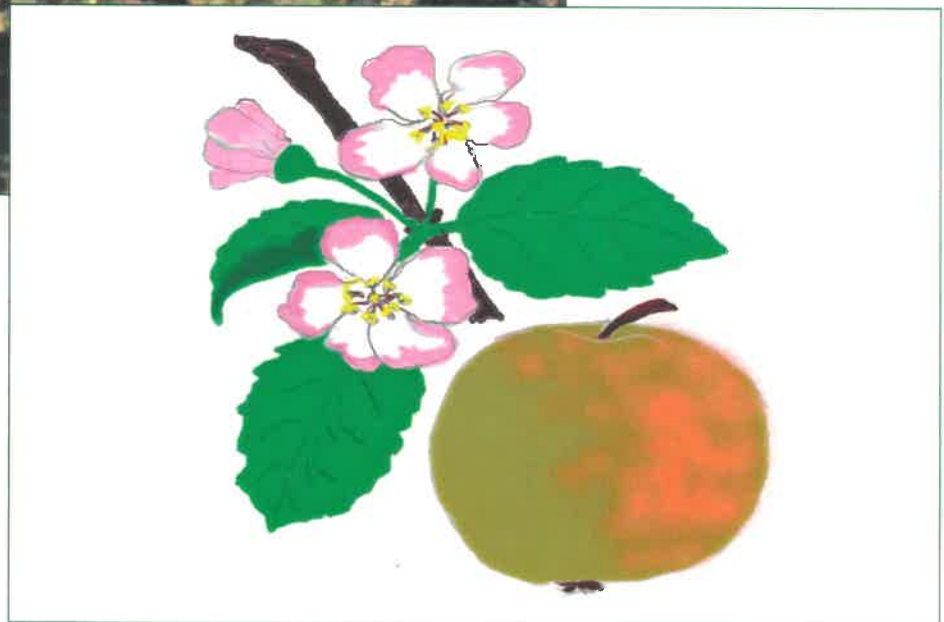
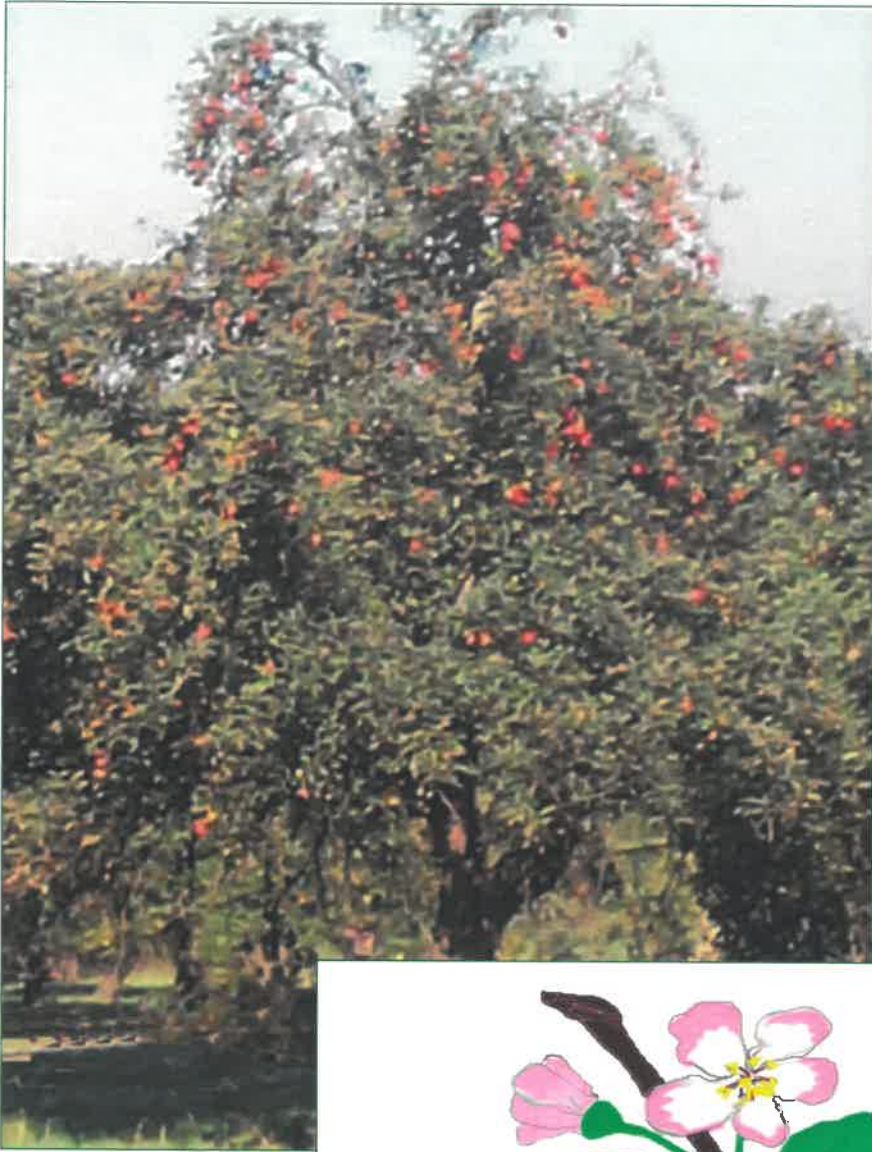
Hrajny nawod za kładžensku hru „Sadowa łuka“

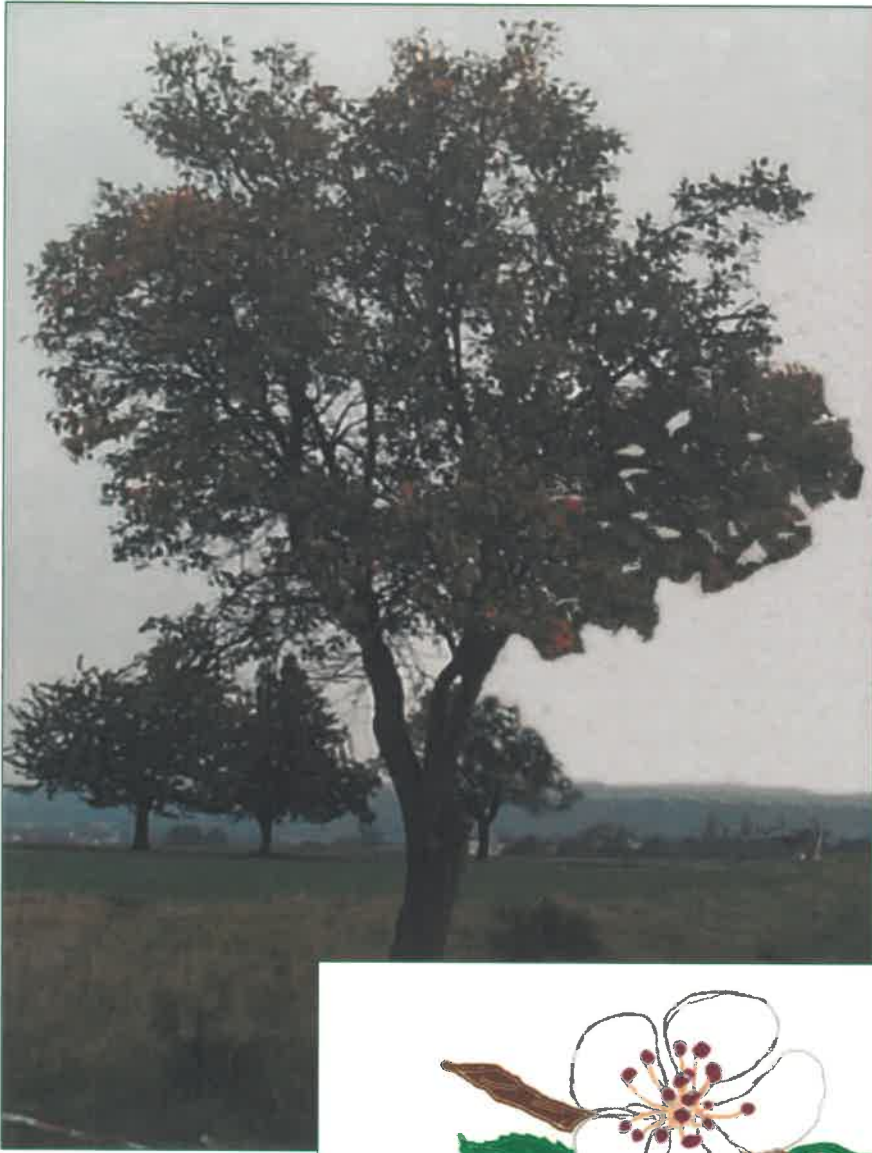
- Wobhladajće sej w kładženskej hrě jara dokładnje rozdźelne formy sadowcow kaž tež rozdźelne formy kćenjow a płodow.
- Wutřihajće po tym wobrazy na slědowacej stronje (☞) a na předpodatych třihanskich linijach.
- Přirjadujće resp. zestajejće nastate puzzlowe dźěle na wobrazowej podłoze kładženskeje hry k wotpowědnym kćenjam a płodam.

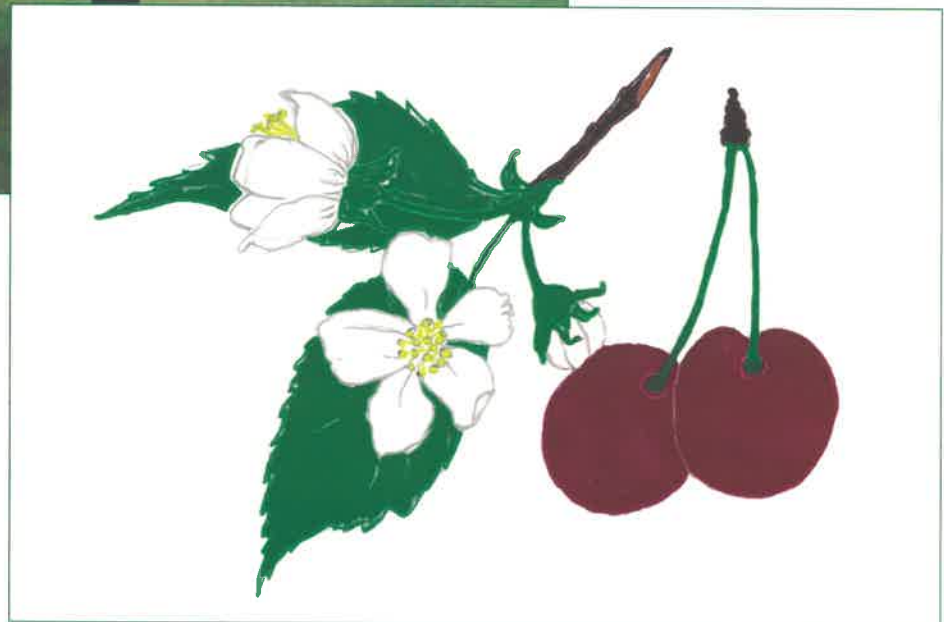

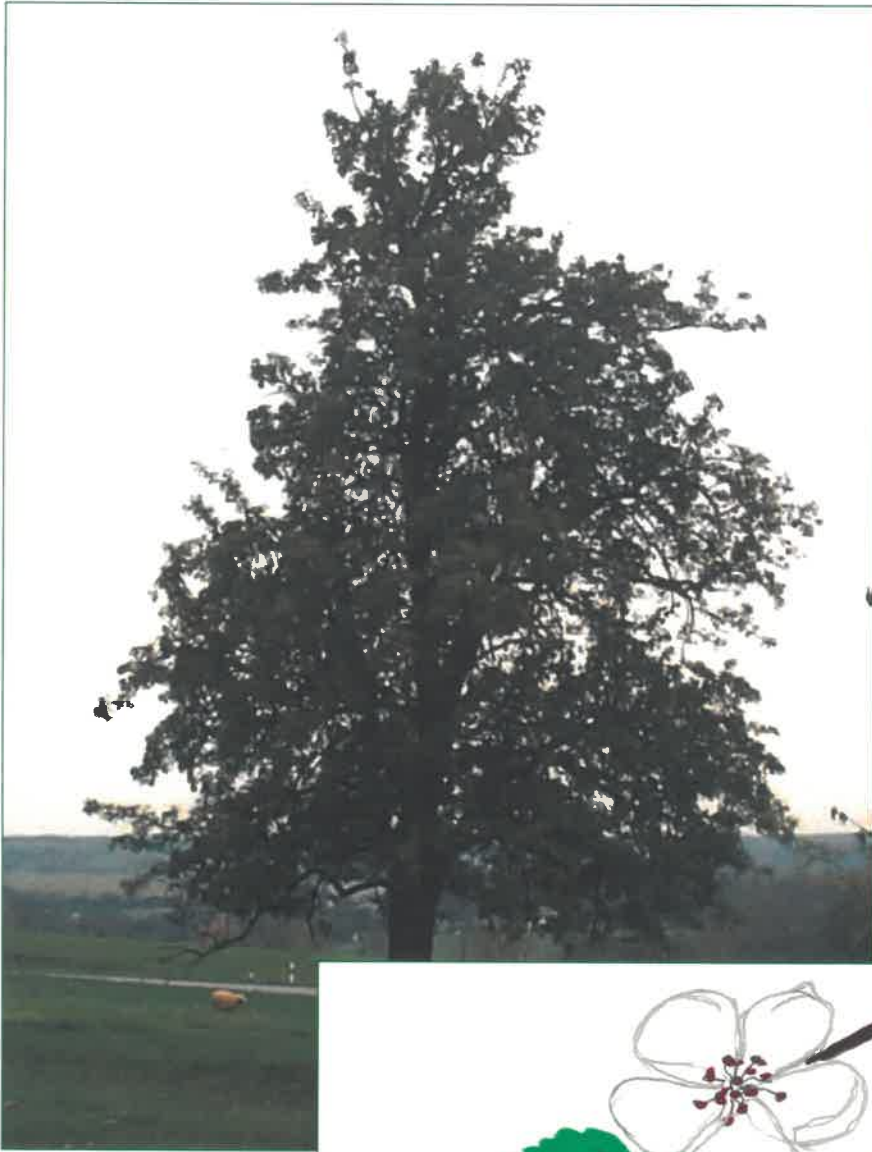

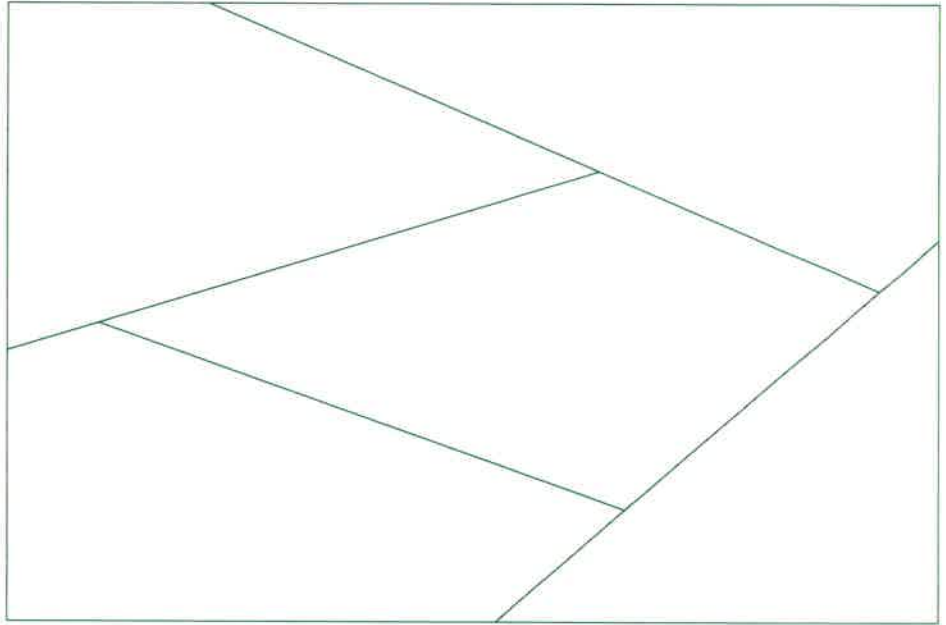

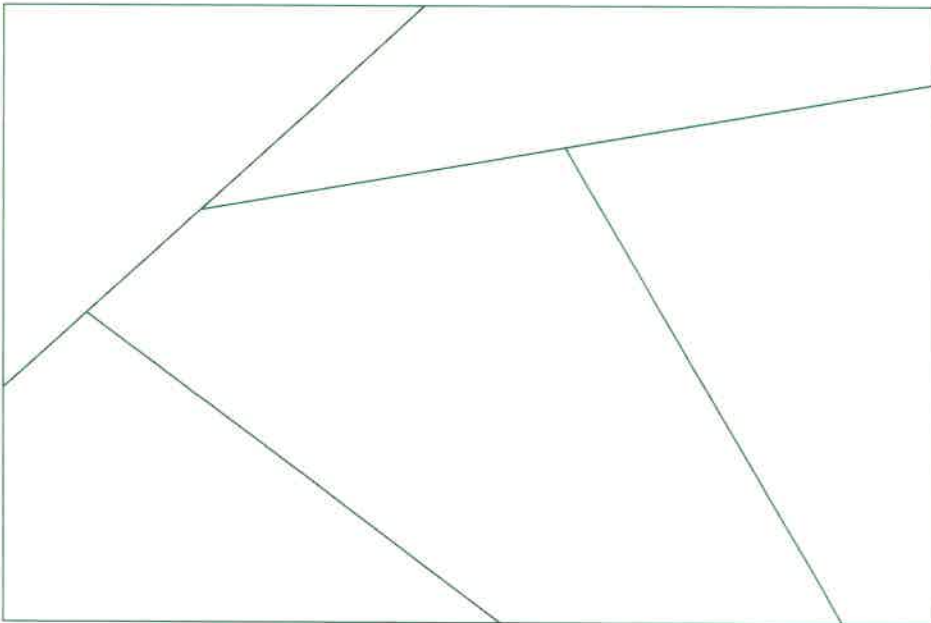

C

C

Memory (zakładna šula)

1. sedmispanc
2. bruny dołhowuchač
3. pikotač
4. škórc
5. wulki pisany dypornak
6. zeleny dypornak (žołta)
7. módrawka
8. wulka čorna sykorka
9. čerwjena wopuška
10. zyba
11. pólna krokawa
12. čerwjeny pučny šlink
13. mała liška
14. admiral
15. pawownik
16. šeršeń
17. pčočka
18. němska wosa
19. wšědny skopčk
20. łučny zwónčk
21. mały jatřobnik
22. łučna želbija
23. łučna margerita
24. łučny sukač
25. łučna lipnica

admiral
wobr. 92

módrawka
wobr. 108

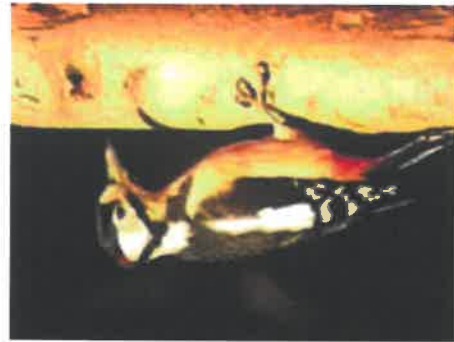
němska wosa
wobr. 83

čerwjena wopuška
wobr. 112

zyba
wobr. 109

wulki pisany dypornak
wobr. 110

**zeleny dypornak
(žofma)**
wobr. 114

maťa liška
wobr. 95

mały jatrobnik
wobr. 57

wulka
czarna sykorka
wobr. 116

wšedny skopček
wobr. 98

červjeny pučný šlínk
wobr. 151

bruny dołhowuchač
wobr. 127

sedmispanc
wobr. 132

pawownik
wobr. 96

łučna margerita
wobr. 59

ťučny zwónček
wobr. 56

ťučny sukač
wobr. 75

pólna krokawa
wobr. 146

škórc
wobr. 117

ťučna lipnica
wobr. 76

šeršeň
wobr. 86

ťučna želbija
wobr. 52 a/b

pikotač
wobr. 115

pčotka
wobr. 84

Wutřihajće memoryjowe karty na předpodatych linijach!

admiral

módrawka

němska wosa

čerwjena wopuška

zyba

wulki pisany dypornak

zeleny dypornak (žofma)

maťa liška

čerwjeny pučný šlink

pawownik

wšědny skopčk

sedmispanc

wulka čorna sykorka

tučna margerita

mały jatřobnik

bruny dołhowuchač

škórc

pikotač

pólna krokawa

łučna żelbija

łučny sukač

šeršeń

łučny zwónčk

łučna lipnica

pčofka

Młodzi przyrodnicy śledzą sadu łyku

(kóstkowanska hra)

Młodzi przyrodnicy chodzą kędźbliwje a z wočinjenymaj wočomaj po swojej wokolinje. Tohodla dobudze w tutej hrě tón hrajer, kiż jako posledni dóndze. Štóż 6 kóstkuje, započina hrač.

Městna doživjenjow:

1. ŁUČNA MARGERITA

Ty sy kwětki šćipał(a). Margerity drje maš dołho we wazy, ale na łuce maš nad nimi wjetše wjeselo. **Kóstkuj hišće raz.**

2. MLÓČ

To je najstarše hojace zelo, kiż hodži so zdobom jara wšelako wužiwać. Ty naščipaš młode łopjena a sćiniš z nich strowu solotej. Tu směš **3 pola wróćo.**

3. BALDACHINOWY PAWK

Nazymu wohladaš w trawje wodorune pawčiny. Pozastań a wobhladaj sej něžnu pawčinu, kiż runa so židžanemu rubej. **Njehraješ dwójce sobu.**

4. PAWOWNIK

Sydnje so na spadany sad, hdyž cyrobu srěba. Wobhladaj sej jeho woměrje. **Z kóstkowanej 6 džeš dale.**

5. BOŻE SŁÓNČKO

Boże słónčko je ducy ke koloniji šmicow. Wěš wšak, zo je to jara wužitne. **Wusadz 1 króć.**

6. WULKI PISANY DYPORNAK

Słyšiš dypornaka buchać. Hdyž chceš jeho widzeć, maš pozastać. **Njekóstkuj 1 króć.**

7. MRÓZNY PJEDŽAK

Jeho husańcy žeru łopjena sadowych štomow. Tohodla liča so do sadowcowych škódnikow. **Kóstkuj hišće raz.**

8. ŁUČNY SUKAČ

Je dobra picna trawa. Z njej picuješ wowcu. **Postupiš wo 4 pola dale.**

9. SEDMISPANC

Je nócnoaktiwne zwěrjo a spi wodnjo. Dočakaj na druhich hrajerjow a praj jim, zo maja změrom być. **Směš dale, hdyž su wšitcy nimo.**

10. PČOŁKA

Pčołka so tebi bliži. Machaš wokoło so – to je wopak. **Suń so wo 3 pola dopředka.**

11. WIŠEŇ

Z njeje móžeš tójšto dobrych jědźow zhotowić. Našćipaš wišnje za 1 tykanc a směš tohodla **2 króc wuwostajić**.

12. WULKA ČORNA SYKORKA

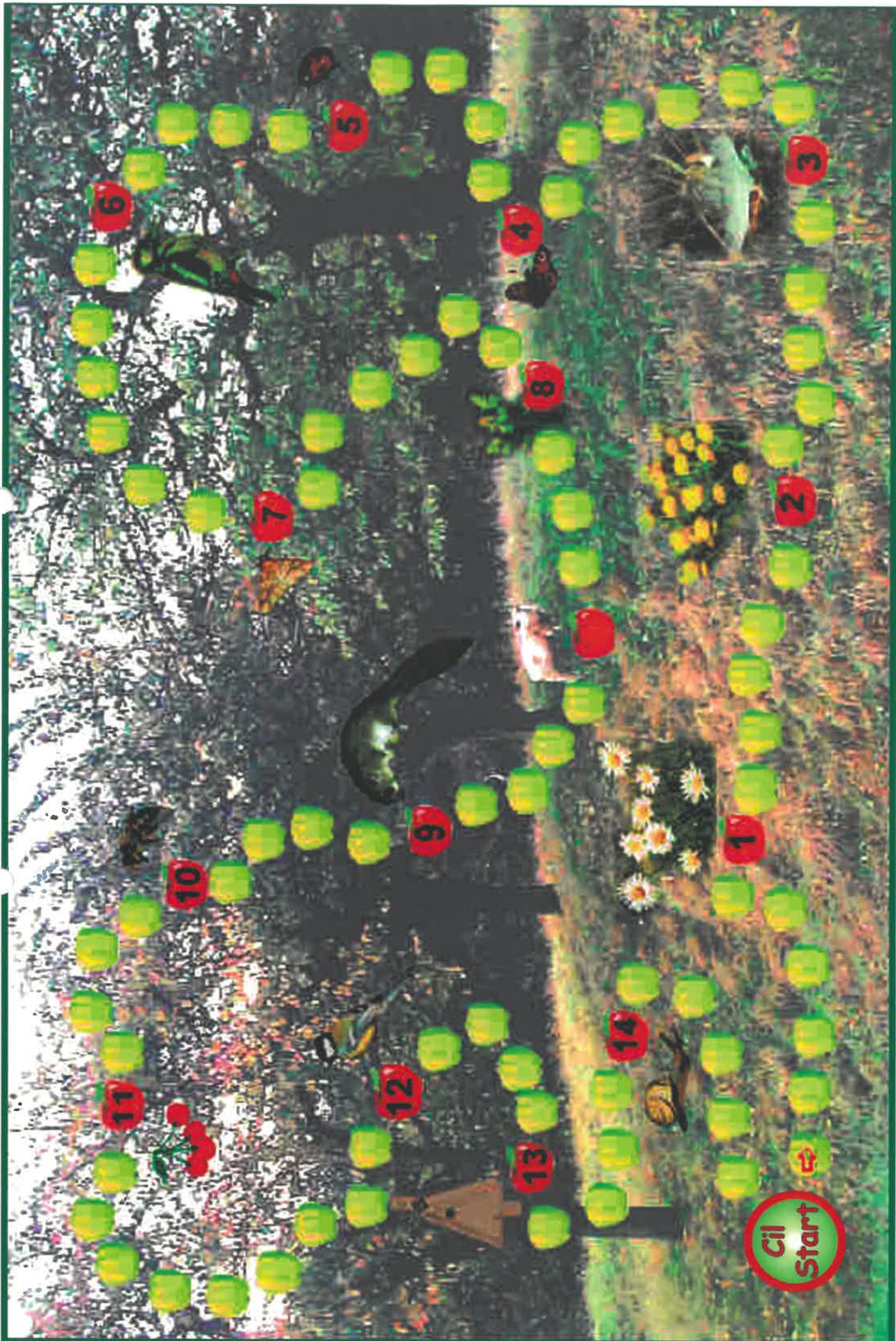
Wona njeje hišće žane bydło namakała. Namakaj za nju přihódny štom, na kotrymž by móhla hnězdo twarić. **Dži 4 pola dale**.

13. KUKAWA

Pójsnješ z twojimi přećelemi kukawu na štom. **Směš dale, hdyž kóstkujes 1**.

14. LĚSNY CHĚŽKATY ŠLINK

Šlink přeprěča puć. Ty dočakaš, doniž wón nimo njeje. **Ty wuwostajiš 1 króc**.

Cil
Start

4.4.

- Pęcene jabłuka	197
- Jabłukowy tykanc (tradicionalnje)	198
- Jabłukowe soninki – jabłukowe ješćenki	199
- Syra solotej z jabłukow a morcheje	200
- Sadowe špisy	201
- Čerwjeny krušwowy kompot	202
- Ješćowa jędź z krušwow a grisa	203
- Pęcene krušwy	204
- Krušwowy tykanc	205
- Wišnjowa poliwka ze słódkich wišnjow	206
- Podnurjony wišnjowy tykanc	207
- Pęcene wišnje	208
- Wišnjowy želej z twarohom	209
- Slowći wusmuž (slowći šmadrunks - tradicionalnje)	210
- Slowkowe plincy	211
- Slowći nakid	212
- Sakski slowkowy tykanc	213
- Mlócowa solotej	214

Pječene jabłuka

Knjeni Bliškowa

Fachowča za zežiwnjenje džeći

Přičinki za 4 wosoby:

- 4 jabłuka
- brěčka poł wutłóceneje citrony
- cymt (mlěty)
- 2 łžicy sykanych mandlow
- 2 łžicy sultaninow
- 2 łžicy twaroha
- 200 ml jabłukoweje brěčki
- 1/4 l mloka
- 1 pakčik waniljoweje juški „bjez warjenja“

Přištuški:

- 1 jabłukowy wukałačk
- 1 kónčkojty nóż
- 1 nakidowa forma
- 1 citronowa prasa
- 1 łžica
- 1 warjenska łžica
- 1 měrjenski bónčk
- 1 škla
- 1 hornc
- horncowa lapa

Přihotowanje:

1. Wumyjemy jabłuka, wukałamy z jabłukowym wukałačom jadrownik a składžemy jabłuka do nakidoweje formy.
2. Kachle sćoplimy na 200 °C.
3. Změšamy mandle, sultaniny a twaroh w małej škli a damy masy z cymtom a citronowej brěčku dobry stód.
4. Napjelnimy jabłuka z masu, jabłukowu brěčku linjemy do nakidoweje formy. Pječemy jabłuka w nakidowej formje 20 minutow w kachlach na srjedźnej šenje.
5. Mjez tym přihotujemy waniljowu jušku z 1/4 l mloka, zložuju so na doporučenja.
6. Serwěrujemy jabłuka z waniljowej jušku.

Noticy:

Žórto (změnjene):
„Kinder entdecken die Küche“
Sakske statne ministerstwo
za ratarstwo, zežiwnjenje a lěsnistwo

Jabłukowy tykanc (tradicionelnje)

Přičinki:

- 5 srěnich jabłukow
- 1 kofejowa šalka poľna muki
- $\frac{3}{4}$ kofejoweje šalki cokora
- 2 jeji
- 1 čajowa lžička próška k pječenju
- 5 lžicow wolija
- 1-2 pakčikaj waniljoweho cokora
- něšto butry
- něšto margarinu za pomazanje

Přisłuški:

- 1 kulojta pječenska forma (21 cm)
- 1 desčička
- 1 kuchinski nóż
- 1 škla
- 1 ješćowa šwihawka
- 1 kofejowa šalka
- 1 lžica
- 1 lžička
- horncowa lapa

Přihotowanje:

1. Wumazamy pječensku formu z margarinu.
2. Klepnjemy jeji do šklě a sypnjemy cokor do šklě a změšamy masu z ješćowej šwihawku.
3. Přesatu muku a pječenski próšk sčinimy pod masu.
4. Wolij změšamy chwatnje do čěsta.
5. Huste čěsto składžemy do z tukom wumazaneje formy.
6. Wumyjemy, wobělimy a běrtlujemy jabłuka. Jadrownik wozmjemy won.
7. Jabłukowe běrtle składžemy na čěsto.
8. Masu posypamy z waniljowym cokorom.
9. Pěc sćoplmy na 180 °C (při wobběhowych kachlach njeje to trěbne).
10. Tykanc pječemy při 180 °C něhdže 40 minutow.
11. Na ćopły tykanc nakładžemy butrowe čwački.

Noticy:

Jabłukowe soninki – jabłukowe ješćenki

swjedźenska pojedź

Knjeni Püschmannowa

Fachowča za zežiwnjenje dźeći

Přičinki za 4 hač do 6 wosobow:

6 srěnich jabłukow
brěčku wot poťojcy citrony
1 pakćik waniljoweho cokora
1 prizka jodoweje sele
4 łyžički cokora
4 jejowe běłki
wolij
cymt za potrušenje

Přištuški:

1 kuchinski nóż
1 desčička
1 citronowa prasa
1 łyžica
1 hornč k warjenju
1 drjewjana łyžica
1 křidka
2 šklě za měšenje
1 łyžička
1 ručna měšawa
4 do 6 nakidowych formow
1 pječenski seršćowc
horncowa lapa

Přihotowanje:

1. Wumyjemy, wobělimy a běrtlujemy jabłuka. Jabłukowe běrtłki a citronowu brěčku a wokoło 6 łyžicow wody sćinimy do hornca. Z mało wodu jabłuka warimy a stajnje měšamy.
2. Jabłuka přetłóčimy přez křidku, přidamy waniljowy cokor a sel; jabłukowy wusmuž trochu wochłódzimy.
3. Kachle sćoplmy na 180 °C.
4. Bělk a cokor z ručnej měšawu zhusćimy. Masu sćinimy pod jabłukowy wusmuž a napjelnimy z wolijom pomazane nakidowe formički z masu.
5. Popječemy wšitko wokoło 15 hač do 20 minutow w kachlach na srjedźnej šenje.
6. Serwěrujemy jabłukowe soninki - jabłukowe ješćenki hnydom.

Noticy:

Žórto (změnjene):
„Kinder entdecken die Küche“
Sakske ministerstwo za
ratarstwo, zežiwnjenje a lěsnistwo

Syra solotej z jabłukow a morcheje

Knjeni Wünsche

Fachowca za zeżywjenje dżęci

Přičinki za 4 wosoby:

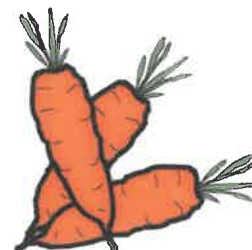
3 jabłuka

6 morchejow

1 citrona

někotre łopjena soloteje

1 łżica truhanych worješkow

Přisłuški:

1 desčička

1 kuchinski nóż

1 zeleninowe truhančko

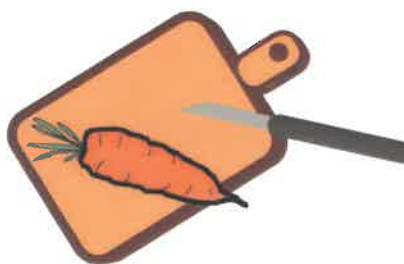
1 solotejowa škla

1 zlutniwy bělak

1 citronowa prasa

1 łżica

4 porciske šklički

Přihotowanje:

1. Wumyjemy a wobělimy jabłuka. Rasplujemy je z truhančkom a sypnjemy zrasplowane jabłuka do šklě.
2. Citronu wutłóčimy, brěčku linjemy na jabłuka; z tym zadźěwamy, zo jabłuka wobrunja.
3. Morchej škrabamy ze zlutniwym bělakom, po tym ju roztruhamy ze zeleninowym truhančkom a sypnjemy ju do šklě.
4. Położimy někotre solotejowe łopjena do porciskich škličkow. Solotej rozdźělmy do 4 škličkow a posypamy ju z rasplowanymi worješkami.

Noticy:

Žórto (změnjene):
"Kinder entdecken die Küche"
Sakske ministerstwo za
ratarstwo, zeżywjenje a lěsnistwo

Sadowe špisy

Přičinki:

jabluka
krušwy
wišnje
banany
1 citrona

Přisluški:

1 desčička
1 kuchinski nóż
1 solotejowa škla
1 citronowa prasa
drjewjane špisy

Přihotowanje:

1. Wumyjemy sad porjadnje, rozkrajemy jón na kuski a sypnjemy wšo do šklě.
2. Citronu wutłóčimy, linjemy brěčku na sad; z tym zadžěwamy, zo masa wobruni.
3. Sadowe kuski stykamy na špisy.

Noticy:

Žórto (změnjene):
"So macht Essen Spaß"
AID, zešiwk 1272, 1993

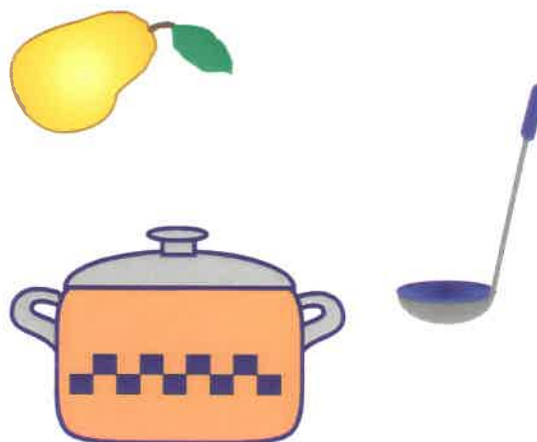
Čerwjeny krušowy kompot

Přičinki za 4 wosoby:

- 2 wulkej přirodnej citronje
- 4 srěnje krušwy
- $\frac{3}{4}$ l čerwjeneje jahodoweje brěčki
- 2 kuchinskej nalice
- 2 rozdrobnjenej cymtoweje štabikaj

Přisłuški:

- 1 nóż
- 1 citronowa prasa
- 1 hornc
- 1 ješčowa čerpawa
- 1 křidka
- 4 dessertowe šklički

Přihotowanje:

- Wot citronow wotkrajemy někotre placki a zbytk wutłóčimy (wokoło 2 lžicy brěčki).
- Wumyjemy, wobělimy a zběrtlujemy krušwy a nakapamy je hnydom z citronowej brěčku.
- Jahodowu brěčku, citronowe placki, naliki a cymtowe štabiki powarimy.
- Krušwowe běrtlki položimy do juški, ćoplotu pomjerišimy; cyła masa so doćehnje wokoło 5 hač do 10 minutow.
- Krušwy a citrony wozmjemy z ješčowej čerpawku z hornca a damy wšo w křidce wotkapać. Po tym masu do dessertowych škličkow rozdžělím a naliki a cymt wotstroním.
- Wuwar trochu zawarím, linjem jón do škličkow a wšitko ma wustudnyć.

Noticy:

Žórto (změnjene):
Angelika Ilies:
"LEICHT & LECKER"
Meister Verlag GmbH, Mníchow

Ješćowa jědź z krušwow a grisa

Přičinki za 4 wosoby:

400 ml jabłukoweje brěčki

100 g cokora

60 g grisa

2 krušwje

1/2 łyžički cymta

1 přirodna citrona

2 jeji

1 prizka sele

200 g biteje smjetany

Přisluški:

1 škla

1 nóż

1 měšawka

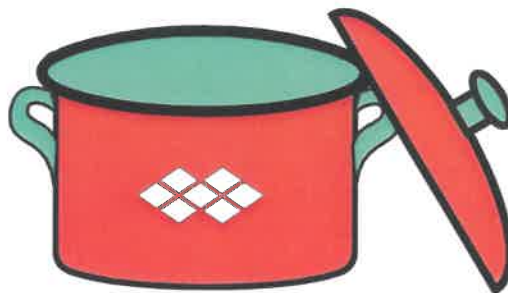
1 ješćowa šwihawka

1 hornč

4 dessertowe šklički

1 truhančko

1 měšawka (aparat)

Přihotowanje:

1. Jabłukowu brěčku a cokor powarimy.
2. Gris přisywnjemy, jón stajnje měšejo, a wšo warimy 2 minuće. Potom wozmjemy hornč z kachlow a gris ma so hišće 10 minutow dobuć.
3. Wobělimy krušwje, jadrownik wotstronimy, rozkrajemy krušwje na čerńke placki, zwobročamy jej w cymće a na njej nakapamy 2 łyžicy citronoweje brěčki.
4. Roztruhamy citronowu bělizku a sčinimy ju ze žoŕtkom do grisoweho wusmuža.
5. Bělk a něšto sele zešwihamy husće a změšamy ješć kedźbliwje do grisoweho wusmuža.
6. Krušwje rozdźělmy do dessertowych škličkow, linjemy grisowu ješć na krušwje a stajmy šklički 1 hodžinu do chłódžaka, předy hač jěmy.
7. Předy hač serwěrujemy, nasypamy něšto roztruhaneje citronoweje bělizki na wšo.

Noticy:

Žórto (změnjene):
Angelika Illies:
"LEICHT & LECKER"
Meister Verlag GmbH, Mnichow

Pječene krušwy

Přičinki za 4 wosoby:

- 4 zraće krušwy
- 2 bělkaj
- 1 prizka sele
- 2 lžicy cokora
- 60 g kokosowych rasplow
- 2 lžicy rózynkow
- 1 lžička butry

Přisluški:

- 1 škla
- 1 nóż
- 1 lžica
- 1 lžička
- 1 měšawa
- 1 nakidowa forma
- pergamentowa papjera

Přihotowanje:

1. Sćoplimy kachle na 200 °C stopnjow.
2. Wumyjemy krušwy a wukrajemy jadrownik.
3. Šwihamy bělkaj z prizku sele, cokor pomatu přisypujemy, doniž njenastanje kruta masa.
4. Do masy změšamy kokosowe rasple a rózynki.
5. Napjelnimy masu do wukranych krušwow a zbytk masy sćinimy na krušwu.
6. Butru rozmazamy w nakidowej formje a zestajamy krušwy do formy. Potom sunjemy formu do kachlow na srjedźnu šěnu a wšo ma so 20 minutow pjec.
7. Krušwy zawodžějemy z pergamentowej papjeru, zo njebychu so kokosowe rasple přejara zbrunili. Potom ma so wšo hišće dalše 15–20 minutow pjec.

Noticy:

Žórto (změnjene):
Angelika Ilies:
"LEICHT & LECKER"
Meister Verlag GmbH, Mníchow

Krušwowy tykanc

Přičinki:

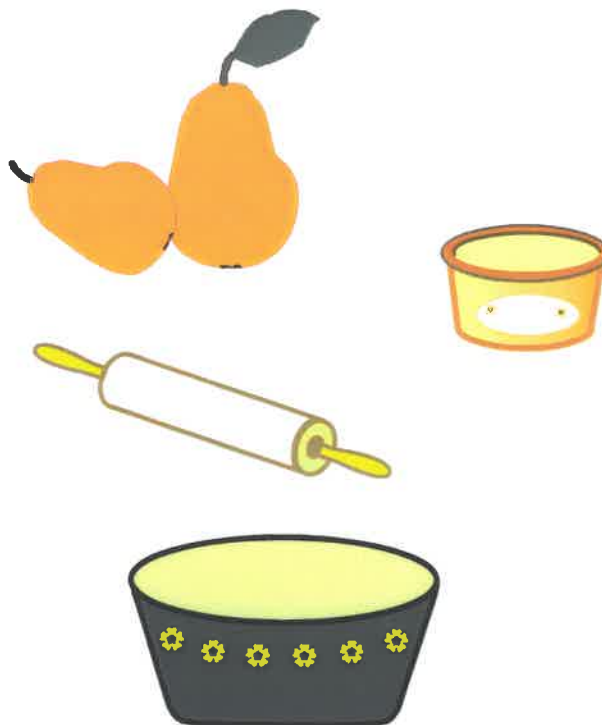
- 250 g muki
- 100 g cokora
- 1 prizka sele
- 180 g butry abo margariny
- 3 lžicy zymneje wody
- 1 kg krušwow
- 4 lžicy citronoweje brěčki
- 50 g mlětych worješkow
- 50 g rozkratych worješkow
- 1 šćipka mlěteho cymta
- 1 šćipka mlětych nalikow
- 1 lžica roztruhaneje całty

Přisłuški:

- 2 šklě
- 1 nóż
- 1 čěstowa róla
- 1 rozběrna forma (28 cm)

Přihotowanje:

1. Sypnjemy muku do šklě a srjedža ju wudolimy. Do dólčka linjemy wodu, sypnjemy 2 lžicy cokora a přidamy 150 g butry a sel.
2. Nětko džěłamy čěsto a stajimy je 1 hodžinu do zymneho.
3. Wumyjemy, wobělimy a wujadrimy krušwy, rozkrajemy je na kuski a hnydom nakapamy na nje citronowu brěčku.
4. Změšamy 50 g cokora z cymtom, nalikami a worješkami a wšo přidamy krušwam.
5. Čěsto džělimy do dweju počojcow a wobě počojcy wukulamy. Jednu počojcu položimy do rozběrnej formy.
6. Čěsto posypamy z mlětej całty a na čěsto namazamy krušwowu masu.
7. Potom položimy druhu počojcu čěsta horje, pomazamy ju ze zbytněj butru a posypamy ju z cokorom.
8. Stajimy formu do zhrěteje pjecy a nětko pječemy tykanc při temperaturje 200 - 225 °C wokoło 45 minutow.

Noticy:

Žórło (změnjene):
"Freude am Kochen -
Spaß am Backen"
Remseck b. Stuttgart:
Unipart - Verlag GmbH, 1989

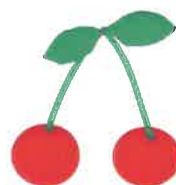
Wišnjowa poliwka ze słódkich wišnjow

Přičinki za 4 wosoby:

- 1 kg słódkich wišnjow
- 1 kusk cymtowego kiješka
- 1 nalika
- 1 lžička škroboweje muki
- 1 šalka wišnjoweje brěčki
- cokor, sel, cwibak

Přisłuški:

- 1 hornc
- 1 křidka
- 1 mutlička
- 1 lžica
- 1 lžička
- 1 šalka
- 1 taler

Přihotowanje:

1. Wumyjemy a wupóčkujemy wišnje.
2. Wišnje a korjeniny powarimy w mało wodže.
3. Po tym zo smy wišnje trochu powarili, zawjerćimy škrobowu muku, kotruž smy ze zymnej wodu naměšeli.
4. Słodžimy wšo z wišnjoweje brěčku.
5. Po potrjebje přidamy cokor, sel a čerstwe wišnje.

Pokiw: K tutej léčnej poliwce hodži so cwibak.

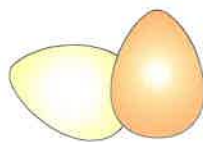
Noticy:

Žórło (změnjene):
Ulla Heise a Kathrin Frančik:
"Das Buch der
sächsischen Hausküche"
Lipsk:
BuchVerlag Für die Frau GmbH, 1996

Podnurjony wišnjowy tykanc

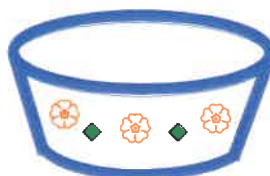
Přičinki:

- 5 jejow
- 180 g cokora
- 80 g butry
- 180 g muki
- 1/2 pakčika próška k pječenju
- 300 g słódkich wišnjow
- próškowy cokor

Přisluški:

- 2 šklě
- 1 ješčowa šwihawka abo měšawka
- rozběrna forma
- 1 tykancowy taler
- 1 waha

Přihotowanje:

1. Změšamy butru, 90 g cokora a 5 žołtkow ješčojće.
2. Nětko přidamy muku z próškom k pječenju.
3. Šwihamy bělk ze zbytnym cokorom, doniž njesteji a ješčojty bělk změšamy kedžbliwje pod čěsto.
4. Rozběrnu formu pomazamy z butru a čěsto damy do formy.
5. Wupóčkowane wišnje zatłóčimy kedžbliwje do čěsta.
6. Sunjemy formu na srjedźnu šěnu do sćoplenych kachlow a pječemy tykanc při temperaturje 190 °C wokoło 50 – 60 minutow.
7. Napječeny tykanc wobroćimy na tykancowu platu a popróšimy jón z próškowym cokorom.

Noticy:

Žórło (změnjene):
„Wišnje“
Centralne marketingowe towarstwo
němskeho agrarneho hospodarstwa
mbH, Bonn

Pječene wišnje

Přičinki:

wokoło 50 wišnjow

$\frac{1}{8}$ l mloka

1-2 jeji

20 g cokora

125 g muki

něšto tuka

próškowy cokor

Přisluški:

1 hornc

1 škla

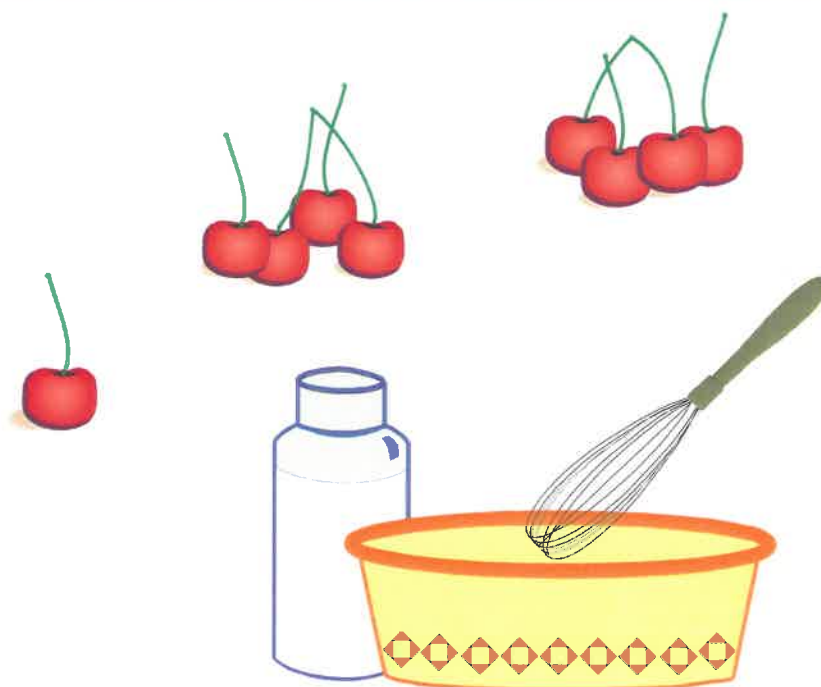
1 ješčowa šwihawka

1 měřjenski bónčk

1 małe grilowe klěšće

Přihotowanje:

1. Wišnje wumyjemy ze šišku, damy wodu derje wotkapać a wišnje zwjazamy po štyrjoch wišnjach ze šišku hromadže.
2. Rozmutlujemy mloko, jejo, cokor a muku tak, zo mamy hladke čěsto.
3. Wišnjowe walčki tyknjemy jedyn po druhim do čěsta a potom wozmjemy grilowe klěšće a tyknjemy wišnje do so warjaceho tuka. Wišnje njech so wopjeku zlotobruně.
4. Potom potrušamy wišnje z próškowym cokorom.

Noticy:

Žórto (změnjene):
„Wir kochen gut“
Lipsk: Verlag für die Frau

Wišnjowy želej z twarohom

Přičinki za 4 wosoby:

200 g wišnjoweho kompota

100 g twaroha

4 łopjena želantiny

Přišluški:

1 horn

1 mutlička abo ješčowa šwihawka

1 křidka

1 waha

Přihotowanje:

1. Želantinu we wodže namačamy.

2. Želantinu rozpušćimy w horcej wodže.

3. Přidamy wišnjowy kompot, při tym měšamy, a wšo ma sprostnyć.

4. Roztłóčimy twaroh přez křidku, šwihamy jón ješčojće a rozdžělmy jón na wišnjowy želej.

Noticy:

Žórto (změnjene):
Ulla Heise a Kathrin Francik
„Das Buch der
sächsischen Hausküche“
Lipsk: BuchVerlag
Für die Frau GmbH, 1996

Slowči wusmuž (tradicionalnje)

Přičinki:

- 5 puntow slowkow
- 300 g cokora
- 3 lžicy kisała
- 1 kopata lžička cymta
- 8 nalikow

Přisluški:

- 1 wulki hornc
- 1 kuchinski nóż
- 1 desčička za kraće
- 1 miksowy kiješk
- 1 hornkowa lapa

Přihotowanje:

1. Rozkrajemy slowki na połojcu a je wupóčkujemy.
2. Składžemy połojčki slowki tak do hornca, zo je mjaskowa strona slowki deleka.
Mjez slowki sypnjemy cokor.
3. Wšitko ma so 4 hodžiny dołho na małym wohenju warić.
4. Hdyž je masa trochu wochłódžena, ju z miksowym kiješkom rozdrobnimy.

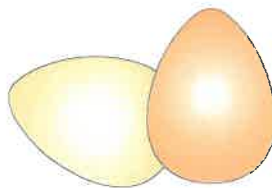

Noticy:

Slowkowe plincy

Přičinki za 4 wosoby:

500 g slowkow
250 g muki
4 jeja
1/4 l mloka
2 lžicy cokora
sel
něšto wolija
cymt
1 lžica škroboweje muki

Přisluški:

1 křidka
1 nůž
1 škla
1 ješčowa šwihawka
1 tyhel
1 čerpawka
1 hornc

Přihotowanje:

1. Wumyjemy slowki a je wupóčkujemy. Powarimy je skrótka w něšto wodže z 1 lžicu cokora.
2. Slowkowy kompot linjemy do křidki a damy wodu (brěčku) derje wotkapać.
3. Do šklě sčinimy muku, jeja, mloko, sel a cokor. Z ješčowej šwihawku wšo derje změšamy na plincowe čěsto. Naposledk přidamy wotkapane slowki.
4. Linjemy něšto wolija do tyhela a z plincoweho čěsta napječemy 8 plincow. Po tym je do ćopłego stajimy.
5. Slowkowu brěčku hišće raz powarimy a ju ze škrobowej muku změšamy. Brěčku z cymtom posłodžimy a ju ćoptu k plincam serwěrujemy.

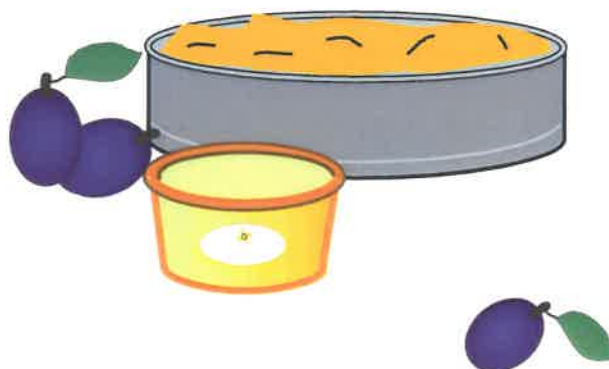
Noticy:

Žórto (změnjene):
„Kochen“
Lipsk: Verlag für die Frau, 1984

Slowći nakid

Přičinki za 4 wosoby:

- 30 g margariny
- 250 g cwibaka
- 750 g slowkow
- 250 g cokora
- 3 jeja
- 1/8 l mloka
- 1 lžica rybowaneje całty
- 1 lžica škroboweje muki
- 3 lžicy rozkuskowanych abo sykanych mandlow
- cymt

Přisłuški:

- 1 wohnjokruta forma
- 1 nóż
- 1 škla
- 1 miksowy kiješk

Přihotowanje:

1. Wumyjemy a wupóčkujemy slowki.
2. Změšamy 150 g cokora z cymtom.
3. Wohnjokrutu formu pomazamy z margarinu.
4. Nětko naworštujemy wotmjenjejo cwibak a slowki. Kóždu worštu slowkow posypamy w slědowacym rjedže z měšeńcu: cokor – cymt.
5. Zešwihamy žołtk ze zbytnym cokorom ješčojće a změšamy wšo z mlokem a ze škrobowej muku.
6. Potom přiměšamy husće zešwihany bělk.
7. Nětko polijemy nakid z jejowej masu a posypamy wšo z mandlemi a rybowanej całtu.
8. Nětko pječemy wšo při srěnej ćopłóće něhdže 40 minutow dołho.

Noticy:

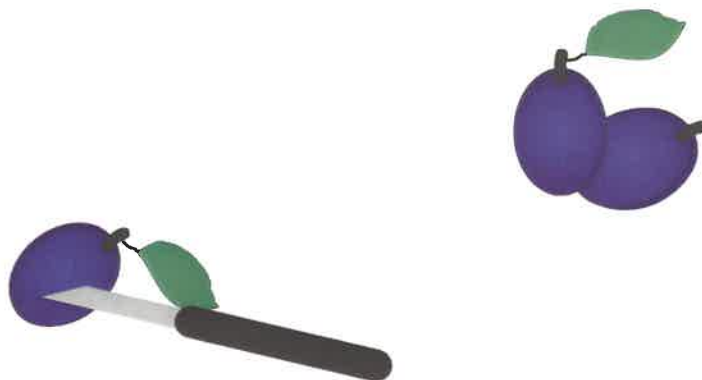

Žórło (změnjene):
„Kochen“
Lipsk: Verlag für die Frau, 1984

Sakski slowkowy tykanc

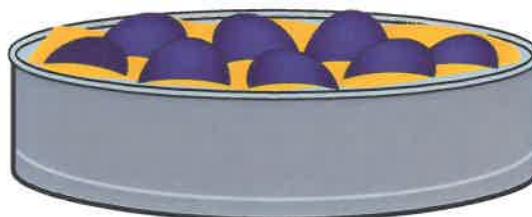
Přičinki:

1 kg slowkow
350 g pšeničneje muki
 $\frac{1}{2}$ titki próška k pječenju
140 g cokora
160 g butry
2 jeji
125 ml mloka
1 titka waniljoweho cokora
 $\frac{1}{2}$ citrony
Crème fraîche

Přisluški:

1 mikser
2 šklě
1 nóż
1 rozběrna forma
1 bónk k miksowanju
1 waha

Přihotowanje:

1. Přesajemy 200 g pšeničneje muki a próšk k pječenju do šklě a přidamy 40 g cokora, sel, 60 g butry a liwke mloko.
2. Wšitko předžělamy na čěsto a stajimy je potom na ćopłe městno, hdžež so hiba, doniž njeje dwójce tak wulke. Potom čěsto hišće raz předžělamy a je wukulamy.
3. Wukulane čěsto sčinimy nětko do z tukom pomazaneje formy.
4. Wupóčkujemy slowki, je wumyjemy a pokładžemy je na čěsto.
5. Społojčene slowki składžemy šupiznojće na čěsto a stajimy zaso wšo na ćopłe městno.
6. Po tym zo je čěsto hišće trochu nalěžło, stajimy formu do předhrětych kachlow.
7. Do bónka k miksowanju sčinimy crème fraîche, jeji, 40 g cokora, rybowanu citronowu bělizku a naměšamy z toho z měšawu smjetanojtu masu.
8. Po tym zo je so masa hižo 15 minutow pjekła, sčinimy zhotowjenu měšeńcu na slowki.
9. Za štrajzl změšamy 50 g muki, 60 g cokora, 100 g butry a waniljowy cokor.
10. Po dalšich ca. 15 minutach składžemy štrajzlowe kulki na crème-fraîchowu masu.
11. Wšitko hišće 15 minutow dale pječemy při temperaturje 200 °C.

Noticy:

Žórto (změnjene):
„Freude am Kochen –
Spaß am Backen“
Remseck pola Stuttgarta:
Unipart – Verlag GmbH, 1989

Mlůčowa solotej

Přičinki:

- 1 škla poľna mlůdych, čerstwych mlůčowych łopjenow (prjedy hač mlůč kčěje)
- 3 łžicy wolija
- 1 łžica citronoweje brěčki
- 2 prizy popjerja
- 2 prizy sele
- 1 priza cokora
- 1 łžica słůdkeje smjetany
- 1 mała cybla
- 1 pomazka toastowaneho běłeho abo ržaneho chłěba

Přisťuški:

- 1 kónčkojty nůž
- 1 desčička k řezanju
- 1 citronowa prasa
- 1 łžica
- 1 škla
- 1 šalka

Přihotowanje:

1. Wumyjemy čerstwe mlůčowe łopjena a damy wodu wotkapać.
2. Rozkrajemy łopjena z wótrym nůžom na desčičce a sypnjemy je do šklě.
3. Wobělimy cyblu a rozkrajemy ju na kuski.
4. W šalce rozpušćimy cokor a sel w citronowej brěčke, přilinjemy wolij, změšamy wšo z cyblowymi kuskami, přisypnjemy prawu měru popjerja a posłódnimy ze smjetanu.
5. Jušku linjemy kedźbliwje na mlůčowe łopjena a změšamy wšo.
6. Toastowany chłěb rozkrajemy na kuski a tute do masy sypnjemy.

Pokiw: Solotej hodži so z łopjenami kisałeho zdźerja a žercheje po słůdže trochu změnić.

Noticy:

Žórło (změnjene):
Andreas Knab:
„Umweltpädagogik im
Grundschulalter“
HAGO Satz & Druck, Karlsbad

V. Zapis literatury/zapis wobrazow

Zapis literatury

ABS Riesa mbH: „Streuobstwiesen im sächsischen Elbtal“
Projekt za hladanje a wužiwanje

Akademija za přirodo- a wobswětoškit pola ministerstwa za wobswět a wobchad Badensko-Württembergskeje: „Streuobstwiesen“ (Vom Apfel am Baum zum Saft in der Flasche/Wot jabłuka na štomje hač k brěčce w bleši)

Wuhódnoćenska a informaciska služba za zežiwnjenje, ratarstwo a lěsnistwo e. V.: „Äpfel“
(přewodny zešiwk za filmowu seriju „Zwischen Zwiebel und Zweifel“), Bonn, 1994

Wuhódnoćenska a informaciska služba za zežiwnjenje, ratarstwo a lěsnistwo e. V.: „Äpfel“, Bonn, 1995

Bayerske statne ministerstwo za krajowe wuwíce a wobswětowe prašenja:
„Lebensraum Streuobstbestand“, Mnichow, 1992

Dessart, Engelbrecht: „Es tönen die Lieder“, Verlag München, 1991

Dreyer, Wolfgang: „Der Wald“
Stuttgart: Franckh-Kosmos Verlags-GmbH & Co, 1993

Dr. Creutz, Gerhard: „Taschenbuch der heimischen Singvögel“
Urania-Verlag Lipsk/Jena/Berlin, 1969

Dr. Trurnit, Gisela: „Essen & trinken mit Verstand“
DAK Hamburg

Dr. Wuttke, Robert: „Sächsische Volkskunde“
Drježdžany: Schönfelds Verlagsbuchhandlung, 1900

Eisenreich, Wilhelm und Dorothee: „BLV Tier- und Pflanzenführer für unterwegs“
Mnichow: BLV Verlagsgesellschaft mbH, 1992

„Gartenhandbuch Pflanzen & Blumen“

Publications Techniques Spécialiseés, Bruxelles, 1993

Dowolene wosebite wudaće GVA, Towaršnosť za nakładnistwowe rozšěrjenje GmbH, Oldenburg

Garms, Harry: „Handbuch der Tiere und Pflanzen“
Bindlach: Gondrom Verlag GmbH & Co. KG, 1993

Holden, Peter: „Vögel Europas“
Mnichow: Mosaik Verlag, 1999

Knab, Andreas: „Umweltpädagogischer Leitfaden“
(Ratgeber zur Umwelterziehung im Grundschulalter) Pfinztal-Söllingen

Landesbauernschaft Sachsen: „Verzeichnis der wirtschaftlich wertvollsten Sorten des
Kern- und Steinobstes“, 1940

Landschaftspflegeverband Main-Kinzig-Kreis e. V.: „Apfelblätter“

Münker, Bertram: „Wildblumen Mitteleuropas“, Mnichow: Mosaik Verlag GmbH, 1996

- Needon, Christoph: „Pflanzen und Tiere“
Ein Naturführer, Urania Verlag Lipsk/Jena/Berlin, 1988
- Neudorf, W.: „Das kleine 1 x 1 der Baumpflege“
Emmerthal
- „Reime – Lieder – Gedichte für den Kindergarten“
Volk und Wissen Volkseigener Verlag Berlin, 1969
- Sakska krajna založba za ratarstwo, zežiwjenje a lěsnistwo:
„Der Apfel – ein wichtiger Nährstofflieferant“, Drježdžany, 1996
- Sakske statne ministerstwo za wobswět a ratarstwo: „Streuobst in Sachsen“, Drježdžany, 1999
- Singer, Detlef: „Singvögel“
Stuttgart: Franckh-Kosmos-Verlags-GmbH & Co., 1987
- Stichmann-Marny, Ursula: „Der neue Kosmos Tier- und Pflanzenführer“
Stuttgart: Franckh-Kosmos-Verlags-GmbH & Co., 1994
- Tivig, Erwin; Unrath, Christine: „Wegweiser durch die Natur“
Verlag – Das Beste – GmbH Stuttgart, 1997

Zapis wobrazow

Verein zur Förderung und Unterhaltung von Streuobstwiesen und Biotoppflege
Lommatscher Str. 19

01587 Riesa
wobrazy: 2, 4, 5, 6, 7

Friedrich, Klaus
Hartha
wobrazy: 67, 68, 71

Firma Schacht GmbH & Co KG Gartenpflege
Blütenweg 48
38106 Braunschweig
wobrazy: 8, 9, 11, 12

IFU e. V. Freiberg, Niederlassung Döbeln, Projektgruppe Umwelttage
wobrazy na přikrywnej stronje: 1, 3, 10, 13, 14, 17, 18a, 18b, 19a, 19b, 20a, 20b, 21a, 21b, 22a, 22b,
23, 24, 25, 26, 27, 28a, 28b, 29, 30, 31, 32, 33, 34a, 34b, 35a, 35b, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44a,
44b, 45, 46a, 46b, 47a, 47b, 48, 49, 50, 51a, 51b, 52, 53, 54, 55, 56, 57a, 57b, 58, 59, 61, 66, 70, 73,
94, 98, 99b, 104, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126a, 126b, 134,
136, 138, 139, 140, 141

Limbrunner, Alfred
Dachau
wobraz: 96

Moosrainer, Günther

Osterhofen

wobraz: 88

NABU Landesverband Sachsen e.V.

Löbauer Str. 68

04347 Leipzig

wobrazy: 62, 63, 69, 74, 75, 89, 91, 93, 95

Pfarr, Manfred

Langenpreising

wobrazaj: 78, 132

Pönitz, Ingolf

Waldheim

wobrazy: 16, 65, 72, 79, 83, 84, 85, 86, 92, 97, 100, 101, 102, 103, 108, 113, 114, 116, 118, 127, 128, 129, 130, 137

Reimer, Siegfried

Döbeln

wobrazy: 15, 64, 76, 77, 80, 81, 87, 90, 99a, 115, 131, 133

Sächsisches Landesamt für Umwelt und Geologie

Zur Wetterwarte 11

01109 Dresden

Foto: Archiv LfUG, Florian, D.

wobraz: 105

Willner, Wolfgang

Moosburg

wobrazaj: 60, 135

Zeininger, Peter

Unterschleißheim - Lohhof

wobraz: 82

Rysowanki a cliparts su zdžěłali sobudžěłačerjo projektneje skupiny „wobswětowe dny“ IFU e.V. Freiberg, wotnožka Döbeln.

Zapis přídátneje literatury

V. Hanák a V. Mazák: Bunte Welt der Säugetiere, Artia Praha, 1979

Die große LAROUSSE NATUR ENZYKLOPÄDIE, Gondrom Verlag GmbH, Bindlach 2002

Brockhaus ABC BIOLOGIE, VEB F. A. Brockhaus Verlag Lipsk, 1970

Adolf Remane, Volker Storch, Ulrich Welsch: Kurzes Lehrbuch der Zoologie,
VEB Gustav Fischer Verlag Jena, 1974

Bogdan Stugren: Grundlagen der Allgemeinen Ökologie, VEB Gustav Fischer Verlag Jena, 1967

E. Strasburger u. a.: Lehrbuch der Botanik, VEB Gustav Fischer Verlag Jena, 1967

John Gooders: Vögel Europas, Beobachten und Bestimmen, Deutsche Ausgabe:
Weltbild Verlag GmbH Augsburg, 4. Auflage, 2002

VI.

6.1. Swójba sykorkow	220
6.2. Wot kćenja hač k zrałemu płodej	221
6.3. Mjetele na našej łuce	222
6.4. Kwětki na lěcnej łuce	223
6.5. Drjewowe hromady jako žiwjenski rum	224

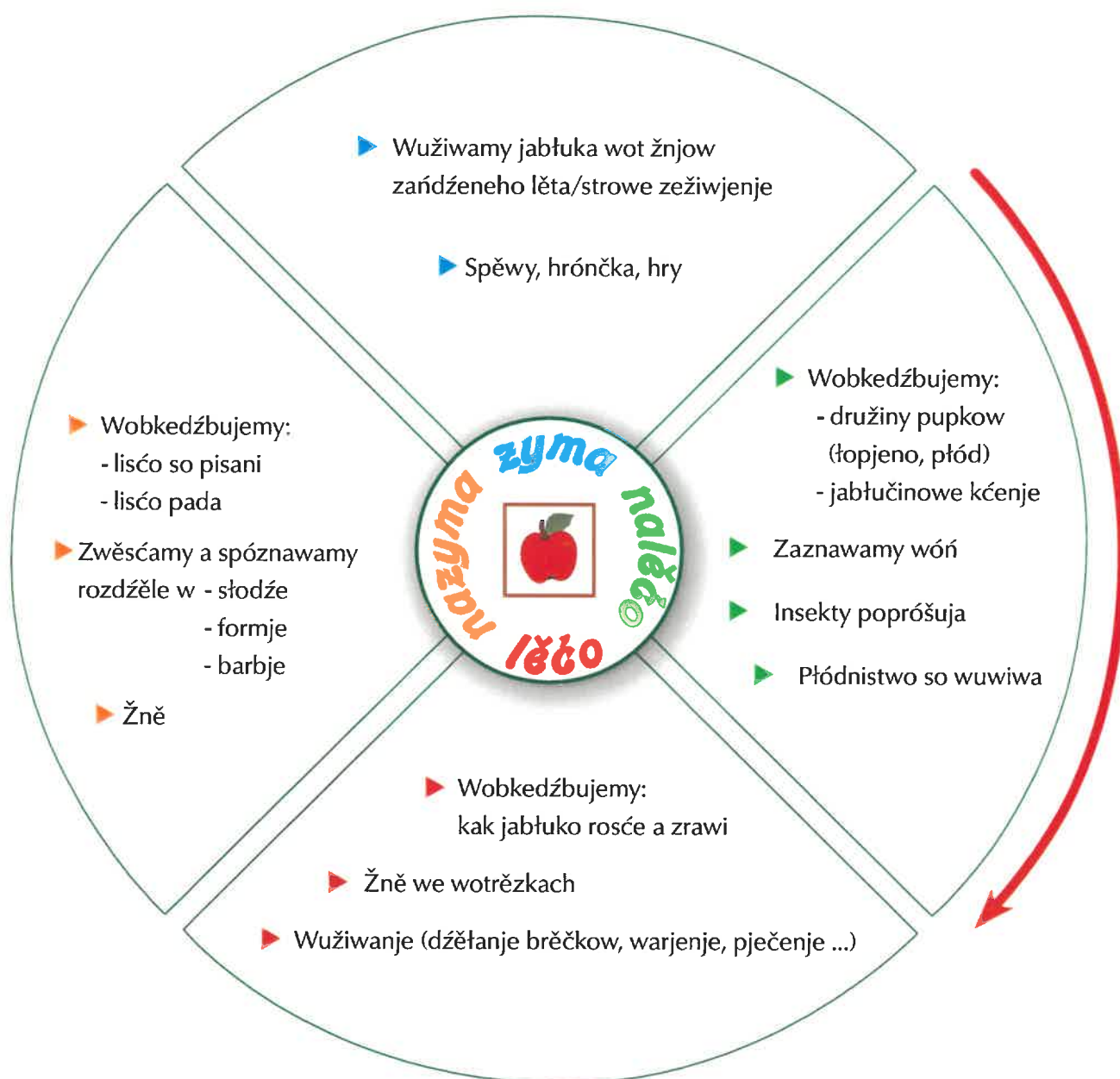
6.1.

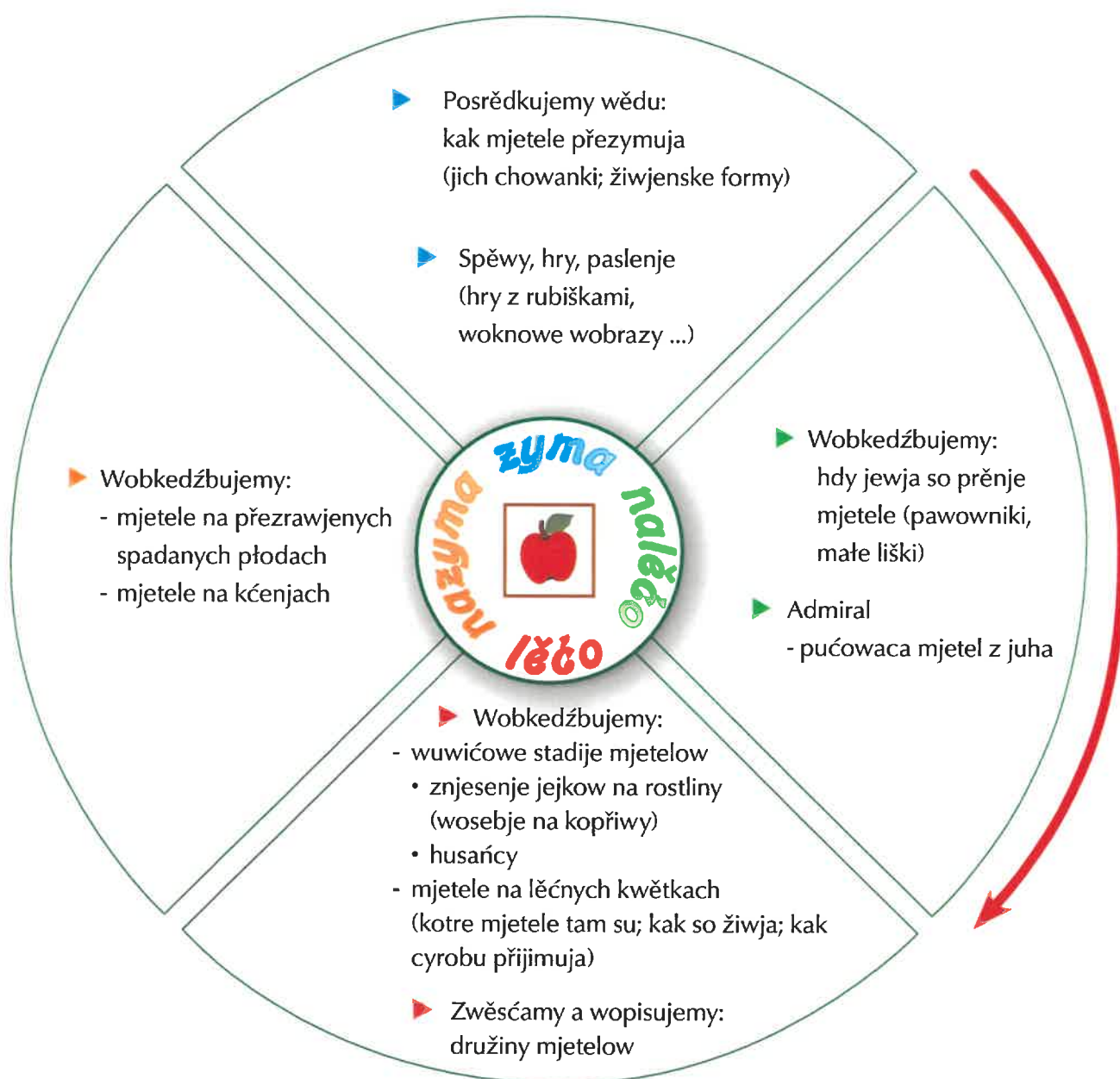
6.2.

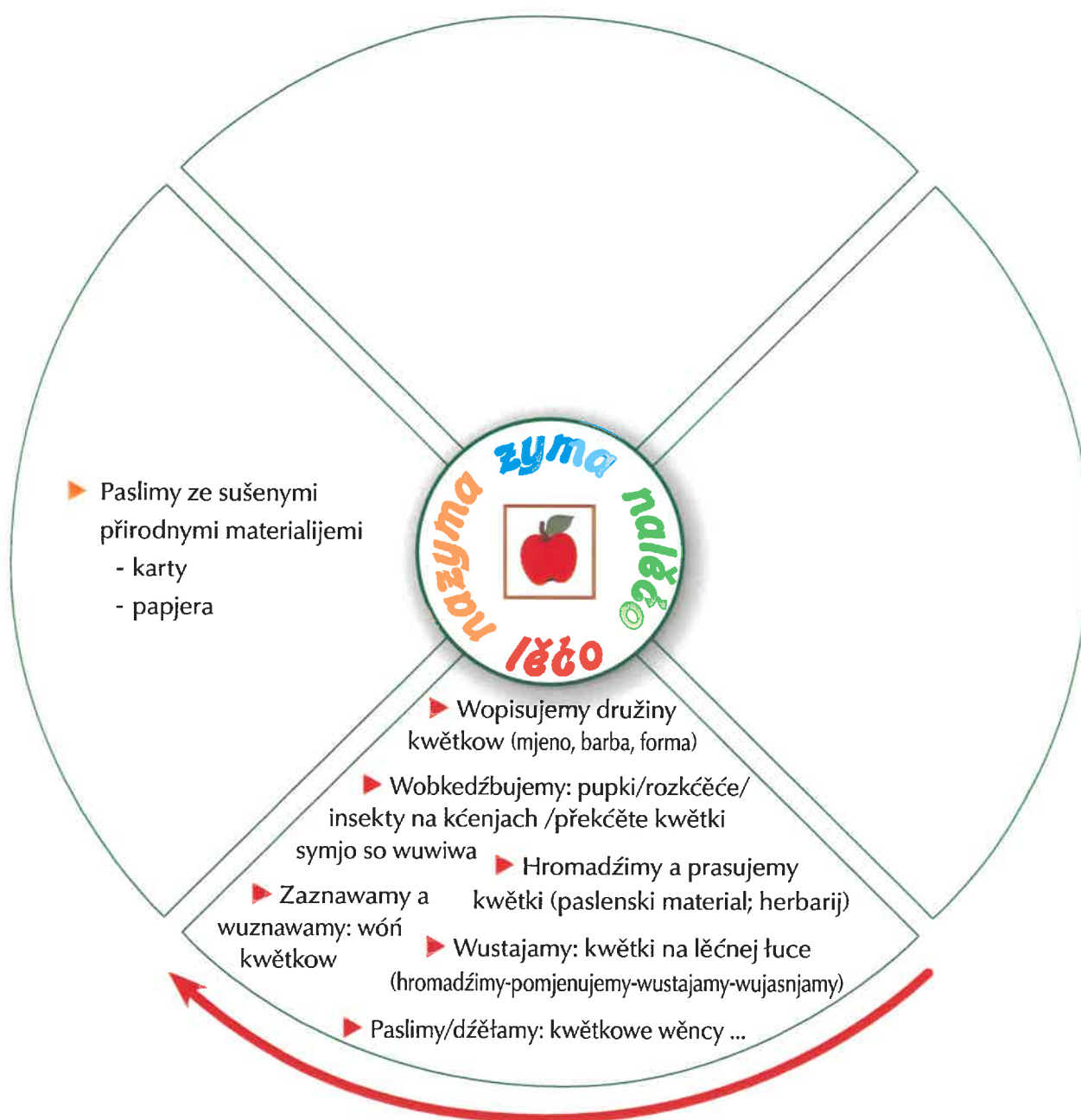
Wot kćenja hač k zratemu płodej

6.3.

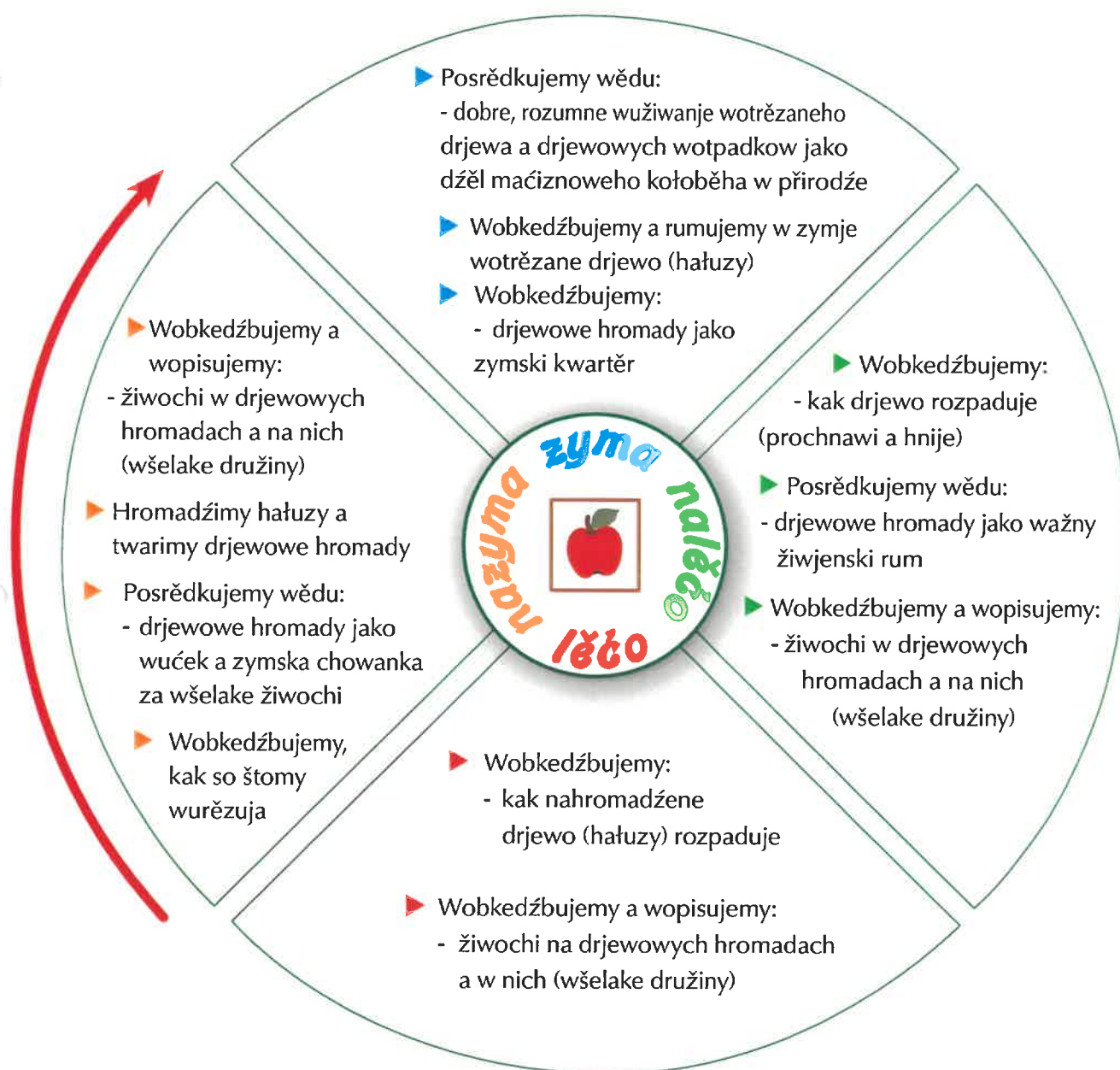
6.4.

6.5.

Drzewowe hromady jako žiwjenski rum

VII. Serbsko - němski słowničk

A

admiral, krejowka – Admiral (Falter)
alga, mokrica – Alge
anteridij – Antheridium
archegonij – Archegonium

B

babunka – Schwimmblatt (Farngewächs)
baćon – Storch
bahnišćo – Moor-, Sumpfgebiet
bahnowa křipica – Sumpfschachtelhalm
bakterija – Bakterie
baldachinowy pawk – Baldachinspinne
bańka – Zelle
barbizna – Farbstoff
basnik – Dichter
benediktin – Benediktiner (Mönch)
běža cycawka – Weiße Taubnessel
běža pólšica – Weißer Gänsefuß
běžy džecel – Weißklee
běžy chléb – Weißbrot
bělič – schälen
bělk – Eiweiß
běrtlować – vierteln
bita smjetana – Schlagsahne
blabkaty kwět – Rachenblütler
blečkač – Fleckenfalter
bleša – Flasche
bobak – Murmeltier
bobl(ink)a – Hasenkot
bórliški – Scharbockskraut
bože stónčko – Marienkäfer
brěčka – Fruchtsaft
brěškowc – Pfirsichbaum
brjohačk, lodak, rybačk – Eisvogel
brjóžk – Böschung
brjuch – Bauch
broda – Bart
brodžak, štabrač – Stelzvogel
bronzozeleny – bronzegrün

bruk – Käfer
bruna šćana marata – Braune Beerenwanze
brunička – Braunalge
bruny dołhowuchač – Braunes Langohr
bruny jěž – Braunbrust- oder Westigel
bukwica – Buchecker
burski statok – Bauerngehöft
busow – Bussard
butrowe čwački – Butterflöckchen

C

cisterciens – Zisterzienser (Mönch)
citronowa bělizka – Zitronenschale
citronowa brěčka – Zitronensaft
citronowa prasa – Zitronenpresse
cokorowa sćina – Zuckerrohr
cuzopopróšenje – Fremdbestäubung
cwibak – Zwieback
cybla – Zwiebel
cyblowe kuski – Zwiebelwürfel
cycak – Säugetier
cyheločerwjeny – ziegelrot
cymtowy kiješk – Zimtstange
cyroba, cyrobizna – Nahrung
cyrobne źórło – Nahrungsquelle
cyrobny rječaz – Nahrungskette

Č

čajowa lžička – Teelöffel
časopis – Zeitschrift
čas sadženja – Pflanzzeit(raum)
čećer – Bergfink
čećikata wišeń – Weichselkirsche
čelesno – Kiefer (anat.)
čelesnowe pazorki – Kieferklauen
čelesnowy tasačk – Kiefertaster
čerwjena rěpa – Rote Beete
čerwjena wopuška – Gartenrotschwanz
čerwjenička – Rotalge

čerwjenkojta rostlina – Rötengewächs
čerwjeny džećel – Rotklee
čerwjeny naporst – Roter Fingerhut
čerwjeny pučný šlink – Rote Wegschnecke
ćesćowność – Ehrfurcht
ćłonkonohać – Gliederfüßer
ćmjeta – Hummel
ćoło – Stirn, Oberkopf
ćopojty korjeń – Pfahlwurzel
ćorna sykorka – Kohlmeise
ćrjóda – Rudel, Schar
ćućiwy napřećo chorosćam – anfällig gegen
Krankheiten
ćuchać – riechen
ćwa(ć)k – Stück(chen)

Ć

ćahawy ptaćk – Zugvogel
ćežiščo – Schwerpunkt
ćeło – Körper
ćelna temperatura – Körpertemperatur
ćemnozeleny – dunkelgrün
ćesto – Teigmasse
ćestowa róla – Teigrolle
ćichimichał – Piroł
ćopłokrejnik – Warmblüter

D

dalina – Ferne, Weite
desćička – Schneidbrett
dessertowa šklićka – Dessertschälchen
deščowy lěs – Regenwald
dnjownik – Tagfalter
dobubnić – nachquellen
dobytwa, popad – Beute, Fang
dochody – Einkünfte
dołhi putnik, husacy jazyčk – Spitzwegerich
dołhosć zdónka – Stammlänge
dolina – Tal
domjace zwěrjo, ~ skoćo – Haustier
domoródnny – einheimisch
domski wrobl – Haussperling

dorosćeny – erwachsen
dožiwić – erleben
dožiwjenje – Erlebnis
drapalcowa rostlina – Kardengewächs
drěmotka, sedmispanc – Siebenschläfer
drjewina – Gehölz
drjewjana łžica, drjewjeńca – Holzlöffel
drjewo – Holz
drózna – Drossel
droždže – Backhefe
družina – Art
družina pupkow – Knospenart
drypotać – trippeln
duch – Geist
dusyk – Stickstoff
dwojožiwc – Amphibie, Lurch
dwuschadźikowa rostlina – zweikeimblättrige
Pflanze
dwusplažnik, wobojnik – Zwitter
dwusplažny – zweigeschlechtlich
dychać – atmen
dychanski organ – Atmungsorgan
dychnićka – Grasnelke
dymowka, wjesna łastojćka – Rauchschnalbe
dypkojta wóćko – Punktauge
dypornak – Specht
dypornakojty ptaćk – spechtartiger Vogel

Dź

džećelniščo – Kleefeld
džěłowe łopjeno – Arbeitsblatt
džěrak, prózdnjeńcowy lehnjak – Höhlenbrüter
džiwja forma – Wildform
džiwja morchej – Wilde Möhre
džiwja pćoćka – Wildbiene
džiwja stróžawka – Wiesenflockenblume

E

europski knot – Europäischer Igel

F

fachowa wěda – Fachwissen

fachowy – fachlich
forma łopjena – Blattform
fotosynteza – Photosynthese

G

garbowadło – Gerbstoff
geografiske pasmo – geographische Zone
grilowe klěšće – Grillzange

H

habla – Zapfen
hadojazyk – Natternzunge
haj(k) – Hain, Busch
hałuza – Ast

hat – Teich
hatna křipica – Teichschachtelhalm
hładki wuž – Glattnatter, Schlingnatter
hłosowy aparat – Stimmapparat
hłowa – Kopf
hłowohrudź – Kopfbrust
hladanje štomow – Pflege von Bäumen
hladanske džěto – Pflegearbeit
hlinjowa póda – Lehmboden
hnězdak – Nesthocker
hnězdo – Nest
hnězdzišćo – Nistplatz
hodowne wiki – Weihnachtsmarkt
hódź być někomu – jdm. recht sein
hojace zelo – Heilkraut
holina – Kahlschlag (Fläche), Lichtung
horiny – Gebirge
hornc k warjenju – Kochtopf
horncowa lapa – Topflappen
hórski lěs – Bergwald
hospodarstwo – Wirtschaft
howjado – Rind
howno – Kot
hownožračk – Kotfresser
hrjebanska noha – Grabbein
hrjebičkaty – gekerbt
hrjebja – Graben (Bodenrinne)

hród – Schloss; Burg
hromadzić – sammeln
hrónčko – Reim
hrudź – Brust
hrymzak – Nagetier
hubičkaty kwět – Lippenblütengewächs
hupak – Wiedehopf
husaca kwětka – Gänseblümchen
husacy jazyčk, dołhi putnik – Spitzwegerich
husańca – Raupe

Ch

chěžkaty šlink – Gehäuseschnecke
chłóšćenka – Leckerbissen
chójnowy frunčak – Kiefernswärmer
chribjetne pjerjo – Rückenfedern

I

insekt – Insekt
insektožračk – Insektenfresser

J

jabłučina – Apfelbaum
jabłukowa brěčka – Apfelsaft
jabłukowa sadnička – Apfelwickler
jabłukowa sorta – Apfelsorte
jabłukowe soninki – Apfelträumchen
jabłukowe žně – Apfeleernte
jabłukowy kaťač – Apfelausstecher
jabłukowy tykanc – Apfelkuchen
jadriješkaty sad – Kernobst
jadrownik – Kerngehäuse
jahty – Hirse
jahodowa brěčka – Traubensaft
jahodowc – Beerenstrauch
jama – Grube
janske zelo – Johanniskraut
jazyk – Zunge
ječmjěń – Gerste
jednosplažny – eingeschlechtig
ješč – Schaum
ješčowa čerpawa – Schaumkelle

ješčowa šwihawka – Schneebesen
jědojty – giftig
jězor – See
jěž – Igel
jěžowc – Stachelschwein
juh – Süden

K

kałač, kałačik – Stachel (Bienen-,
Wespenstachel)
kamjenjata póda – steiniger Boden
kamjentna doba – Steinzeit
kapalina – Flüssigkeit
kćenje – Blüte
kćenjowa hłójčka – Blütenkopf
kćenjowa rostlina – Blütenpflanze
kćenjowe łopjeno – Blütenblatt
kćenjowy próšk – Blütenstaub
kenguruh – Känguru
kerčnička, korkata lišawa, – Strauchflechte
kisała wišeń, kisała wišnina; kiscalca –
Sauerkirsche (Baum)
kisało – Essig
kisały zdžer – Sauerampfer
kładženska hra – Legespiel
kłóskač – Ährengras
klěšč – Holzbock, Zecke
klětka – Käfig
klimowe pasmo – Klimazone
kloakowc – Kloakentier
klósterska zahroda – Klostergarten
kmanosć – Fähigkeit
knykawka – Zwetschge
kóčka – Katze
kofejowa šalka – Kaffeetasche
kohlica – Wiesel
kocht – Granne
kokač – Bürzel, Steiß
kokosowe rasple – Kokosraspeln
kolik – Pfahl
kónčkostejný – endständig
kónčny schodženk – Endstufe

kopaty – gehäuft
koprik – Dill
kopřiwowa rostlina – Nesselgewächs
kopytač – Huftier
korjeń – Wurzel
korjenina – Gewürz
kós – Amsel
kosmina – Fell, Haarkleid
kosćowe šupizny – Knochenschuppen
kóstkowa hra – Würfelspiel
kótwička – Widerhaken
kožina – Fell
kožokřidłač – Hautflügler
krajny wokrjes – Landkreis
krajnoradny zarjad – Landratsamt
krajowy džěl, džěl kraja – Landesteil
krejny wobtok – Blutkreislauf
krejowka, admiral – Admiral (Falter)
krjepjawa – Gießkanne
krokodil – Krokodil
krušwina – Birnbaum
krušwinowe drjewo – Birnenholz
krušwjacy kompot – Birnenkompot
krušwowa sorta – Birnensorte
krušwowy tykanc – Birnenkuchen
krytosymjeńca – Bedecktsamer
krywne pluwy – Deckspelzen
křid(k)a – Sieb
křidło – Flügel
křipica – Schachtelhalm
křižny kwět – Kreuzblütengewächs
křemjenčka, křemjenjowa alga,
rozprowanka – Kiesalge
křipica – Schachtelhalm
kubłač – erziehen
kubłanišćo – Bildungsstätte, Bildungseinrichtung,
Lehranstalt
kubłanje zmysłow – Sinnenserziehung
kublar – Erzieher
kubłarka – Erzieherin
kuchinska rostlina – Küchenkraut
kuchinski nóż – Küchenmesser

kukawa – Nistkasten, Starkasten
kukurica, majs – Mais
kulišk – Steinkauz
kulojty – rund, kugelig, kugelförmig
kulowačka – Rundwurm
kulturna krajina – Kulturlandschaft
kulturna rostlina – Kulturpflanze
kulturne bohatstwo – Kulturgut
kuna – Marder
kundroz – Engerling
kuntwora – Mücke
kurwjerch – Kurfürst
kusać – beißen
kusadło – Gebiss, Mundwerkzeug
kwaklowka – Jochalge
kwětkowc – Blumentopf
kwětnistwo – Blütenstand
kwikawa – Wendehals (Vogel)

Ł

łapać – schnappen, fangen
łastojča wopuš – Schwalbenschwanz
łastojčka – Schwalbe
łazyć – kriechen, klettern
łopač – Spaten
łopjeno – Blatt
łopjenowa zeleń (chlorofyl) – Blattgrün
łopješkata lišawa – Laubflechte
łopješkaty – beblättert
łopješkaty moch – Laubmoos
łučna lipnica – Wiesenrispengras
łučna margerita – Wiesenmargerite
łučna wuroć – Wiesenknöterich
łučna želbija – Wiesensalbei
łučna žerchwica – Wiesenschaumkraut
łučny ledźbjenc – Gemeiner Hornklee
łučny liščak – Wiesenfuchsschwanz
łučny pasnik – Wiesenlieschgras
łučny sukać – Gemeines Knäuelgras
łučny sydrik – Wiesenlabkraut, Gemeines Labkraut
łučny zwónčk – Wiesenglockenblume
łuhojta łuka – Moorwiese

łuka – Wiese
łuknadź – Sumpfdotterblume

L

lado – Brachland, Ödland
lahnyć – brüten
lapkojty moch, porostnica – Lebermoos
larwa – Larve
lehnidło – Brut (Jungtiere), Gelege
leć, linyć – gießen
lěčna kwětka – Sommerblume
lěčna łuka – Sommerwiese
lěčo – Sommer
lěhadko, talofyt – Lagerpflanze, Thallophyt
lěs – Wald
 chójnowy lěs – Kiefernwald
 jehlinowy lěs – Nadelwald
 lisćowy lěs – Laubwald
 měšany lěs – Mischwald
lěsna kroma – Waldrand
lěsna křipica – Waldschachtelhalm
lěsna kuna – Baumarder
lěsny chěžkaty šlink – Hainschnirkelschnecke
lěsny ptačk – Waldvogel
lěsny ščer – Waldbingelkraut
lěsny šćipak – Afterskorpion
lěsny zwónčk – nesselblättrige Glockenblume
lětać – fliegen
lětstotk – Jahrhundert
ličko – Wange, Wangenfleck
lipnica – Rispengras
lisćina – Liste
lisćo – Laub
lisćowa woršta – Laubschicht
lisćowc, lisćowy štom – Laubbaum
lisćowka – Laubflechte
lišawa – Flechte
liwki – lauwarm
lizać – lecken
lodak, brjohačk, rybačk – Eisvogel
lokalna klima – Lokalklima
lubowar – Liebhaber

M

majs, kukurica – Mais
mała kopřywa, žahalca – kleine Brennnessel
mała liška – kleiner Fuchs
małorak – Kleinkrebs
małoróstny štom – Zwergbaum
mały jatřobnik – kleines Habichtskraut
mały zwónčk – rundblättrige Glockenblume
masačk – Fühler
maslenkowa rostlina – Hahnenfußgewächs
mejski bruk – Maikäfer
měd – Honig
měchawc – Beuteltier
měnjatoćopły – wechselwarm
měnjatostejny – wechselständig
měnjawa krokawa – Wechselkröte
měnliwy lisćowy bruk – Veränderlicher Blattkäfer
měšadło – Rührgerät
měšawka – Rührlöffel
měščanski ptačk – Stadtvogel
měšeć – mengen, mischen, rühren
měza – Baumsaft, Pflanzensaft
miksowy kiješk – Mixstab
mjaskowa strona – Fleischseite
mjaso – Fleisch
mjasožračk – Fleischfresser
mjechkuš – Weichtier
mjetel – Schmetterling
mjetelojty kwět – Schmetterlingsblütengewächs
mjetelowa husańca – Schmetterlingsraupe
młodostna – jugendlich; Jugendliche
młodostny – jugendlich; Jugendlicher
młodžo – Jungtier
mlóč – Löwenzahn
mlóčeńca – Wolfsmilchgewächs
mlóčowa solotej – Löwenzahnsalat
mloko – Milch
mnich – Mönch
módra wjelryba – Blauwal
módrawka – Blaumeise
módrlica – Blaualge
módrošery – blaugrau

moch – Moos
mokrica, alga – Alge
mološ – Molch
morchej – Möhre
mórski pobrjoh – Meeresküste
mostowy ješcer – Brückenechse
móštować – keltern
mrowja – Ameise
mrózny pjedžak – Frostspanner
mutlička – Quirl
myšacy ječmjeń – Mäusegerste

N

naćojty, zelojty – krautig
nadróžny wobchad – Straßenverkehr
nahi šlink – Nacktschnecke
nahosymjenc – Nacktsamer
najenk – Pächter
nakidowa forma – Auflaufform
nakrajna rostlina – Landpflanze
nakrajny šlink – Landschnecke
nakromne kćenje – Randblüte
nažožować – anwenden
naležnosć – Angelegenheit, Anliegen
nalěčo – Frühjahr, Frühling
nalika – Nelke
namazać (z tukom) – einfetten
namoćić – aufweichen, einweichen
napodobnjowar – Nachahmer
napojišćo – Tränke
nasćěnowa mółba – Wandgemälde
nasypnišćo – Aufschüttungsgebiet, -landschaft
naščěpany – fiederspaltig
nazyma – Herbst
němska wosa – Deutsche Wespe
nižina – Niederung, Tiefland
njepřećel – Feind
njerkać – laichen
njerkanišćo – Laichplatz
njerodź – Unkraut, Beikraut
njetopyr – Fledermaus
nóčna łastojčka – Nachtschwalbe

nócnik – Nachttier
noha – Bein
nohodónička – Schlauchpilz
nopawa – Schildkröte

O

organiska wjazba – organische Verbindung

P

pahórčina – Hügelland
pakłosa – Scheinähre
pakóžka – Blatthäutchen, Blattscheide
panocht – Klaue (der Vierfüßler)
panóžka – Stummelfuß
papročowa rostlina – Farnpflanze
papročowa wječhla – Farnwedel
pastwa – Weide (Grünland)
parozlatka – Scheinrispe
pastwišćo – Weidefläche, Weidegebiet
pawčina – Spinnwebe
pawk – Spinne
pawownik – Tagpfauenauge
pazorak – Greifvogel; Bärlapp (Farnpflanze)
pazory – Klauen (Raubtier)
pčořka – Biene, Honigbiene
pergamentowa papjera – Pergamentpapier
pěškojta póda – Sandboden
picna rostlina – Futterpflanze
picna trawa – Futtergras
pikotač – Spechtmeise, Kleiber
piřkaty – gesägt
(pinčne) swinjatko – Kellerassel
pisanić so – sich verfärben
pisany dypornak – Buntspecht
piskaty tkalc – Weberknecht
pječena krušwa – gebackene Birne
pječene jabłuko – Bratapfel
pječenska forma – Backform
pječenski seršćowc – Backpinsel
pjedźak – Spanner (Raupe)
pjerchotač – Flattertier
pjerchotać – flattern

pjerity (pjerjojty) – gefiedert
pjerščenc – Ringelspinner
płast – Bienenwabe, Wabe
płód – Frucht
płódnik – Fruchtknoten
płódnistwo – Fruchtstand
płódnny – fruchtbar, üppig; ertragreich
płónčk – Holzapfel
płonina, přeštrjeń – Fläche
płonokorjenjak – Flachwurzler
płótna ješčelca – Zauneidechse
płuca – Lunge
plincowe čěsto – Eierkuchenteig
plincy – Eierkuchen, Plinsen
počas – Jahreszeit
póčka – Steinkern (im Obst)
póčkaty sad – Steinobst
póda – Boden, Grund und Boden
podkopki – Bergwerk, Stollen
pódkowc – Hufeisennase (Fledermaus)
podlěćo – Vorsommer
podlěsk – Buschwindröschen
podnalěćo – Vorfrühling
podnazyma – Vorherbst, Spätsommer
podrjad – Unterordnung (zool.)
podrost – Unterholz
podzyma – Spätherbst
pokapać – beträufeln
pokrywać – bedecken
pokryw čěřa – Körperbedeckung
pólna čmjeřa – Erdhummel
pólna kerčina – Feldgehölze
pólna krokawa – Erdkröte
pólna mjeza – Feldrain
pólna myř – Feldmaus
pólnny skopčk – Gemeine Feldgrille
pólnny wrobl – Feldsperling
pólnšicowa rostlina – Gänsefußgewächs
pomazka – Brotschnitte
popad, dobyřwa – Beute, Fang
po-, přeřpec – überbacken
popjer – Pfeffer

po potrebe – nach Belieben	přenošować – übertragen
popróšić – bestäuben; ein wenig bestäuben	přepušćity – durchlässig
porciska šklíčka – Portionsschälchen	přepytowanje – Untersuchung
póřizna, słódka trawa – Süßgras	přesadzić (so) – verpflanzen; umpflanzen, umtopfen
porostnica, lapkojty moch – Lebermoos	přesata muka – gesiebtes Mehl
porowanski čas – Paarungszeit	přesmyk – Pass (Gebirgspass)
porubać – fällen, roden	přestrjeń, płonina – Fläche
poskitk – Angebot	přetlač – verrotten
postajenska karta – Bestimmungskarte	přetwórba – Umwandlung, Metamorphose
posypać – bestreuen, überstreuen	přetworić – umwandeln
potomnik – Nachkomme	přewětrić – durchlüften
potrušić – bestreuen, bepudern	přewrót – Wende, Umsturz
powodna roľka – Leitungsbahn	přezymować – überwintern
požiwać – verdauen	přibrjóh – Strand
požiwajomny – verdaulich	přihotować – vorbereiten, zubereiten
praforma – Urform	přihotowanje – Vorbereitung, Zubereitung
prapaproč – Urfarn	přikrywne křidło – Deckflügel
prasować – pressen	přikrywne łopjeno – Deckblatt
prawa balica – Gemeiner Beifuß	přikrywne łopješko – Hüllblatt
prawa dubčica – Gamander - Ehrenpreis	přikorjenity – grundständig
prawy słód dać, woptać – abschmecken	přikrywne pjerjo – Deckfedern
prazwěratko – Urtierchen	přileć – zugießen
priz(k)a – Priese	připodobnić so – sich anpassen
prjtdownik – Vorfahr; Vorgänger	přirodny material – Naturmaterial
prodrustwo – Genossenschaft	přirodoškit – Naturschutz
prochnawić – morsch werden	přirodoškitar – Naturschützer
prochniwy – morsch	přirodowědny – naturkundlich, naturwissenschaftlich
próšk k pječenju – Backpulver	přiručka – Beiheft, Nachschlagewerk, Handbuch
próškoyty cokor – Staubzucker	přislušć – Zubehör
próškowa nitka – Staubfaden	psowja stopa, pazorak – Bärlapp
próškowe łopješko – Staubblatt	psyk – Hund
próšnik – Staubbeutel	pšeńca – Weizen
protalij – Prothalamium (Vorkeim)	pšeńčna muka – Weizenmehl
prózdnjeńca – Höhle, Hohlraum	ptača chěžka – Futterhäuschen
prózdnjeńcowy lehnjak, džěrak – Höhlenbrüter	ptače hnězdo – Vogelnest
přečahować – umherziehen	ptačk – Vogel
předhrěć – vorheizen	pućowaca mjetel – Wanderfalter
předhrěty – vorgeheizt	pućowanski pjadnik – Prozessionsspinner
předžělač – verarbeiten, kneten	pupk – (Blatt-, Blüten-) Knospe
předžěłanje sadu – Obstverarbeitung	pusćina – Wüste
překasanc – Insekt	
přelětawy ptačk – Strichvogel	

pustawa – Turmfalke
putnikowa roślina – Wegerichgewächs
pysk – Schnabel
pyšny žabrij – Bunter Hohlzahn
pyton – Python

R

rakacojty ptačk – rackenartiger Vogel
rasplować – raspeln
ratar – Landwirt
ratarska přestrjeń – Landwirtschaftsfläche
ratarstwo – Landwirtschaft
rěka – Fluss
ricoid – Rhizoid
rjad – Ordnung (biol.)
rjapnik – Wirbeltier
rjebłownica – Rippenfarn
rohowa šupizna – Hornschuppe
rólna křipica – Ackerschachtelhalm
rólny hłowač – Ackerwitwenblume
rólny žonop – Ackersenf
rosć – wachsen
rosowa kapka – Tautropfen
róst – Wuchs
roślina – Pflanze
roślinožračk – Pflanzenfresser
roślinska cyroba – Pflanzennahrung
roślinska swójba – Pflanzenfamilie
roślinoškit – Pflanzenschutz
rozběrna forma – Springform
rozbudžak – Erreger
rozdrobnić – zerkleinern
rozdźělny – unterschiedlich
rozhažkowany – verzweigt, verästelt
rozlatka – Rispe
rozlatkowy kłóskač – Ährenrispengras
rozmnožić so – sich vermehren
rozmnožowanje – Vermehrung
(roz)pačeny – gespalten
rozplodžowanje – Fortpflanzung
rozpołčeny – halbiert
rozpołčić – halbieren

rozpušćić – auflösen
rozšěrjeny – verbreitet
roztoč – Milbe
roztruhana całta – Semmelmehl
roztwornik – Zersetzer
rozum – Verstand
rozynka – Rosine
róžka – Roggen
rubježne zwěrjo – Raubtier
rubježnik – Räuber
rubježny pawk – Raubspinne
ručna měšawa – Handrührgerät
runokřidlač – Geradflügler
runowaha – Gleichgewicht
ryba – Fisch
rybačk, brjohačik, lodak – Eisvogel
rydło – Rüssel
ržany chléb – Schwarzbrot

S

sad – Obst
sadowa družina – Obstsorte
sadowa łuka – Obstwiese
sadowc, sadowy štom – Obstbaum
sadowy špis – Obstspieß
sadžeć – pflanzen
sadženska džěr(k)a, - jam(k)a – Pflanzloch
salamander – Salamander
sawana – Savanne
sćerbina – Aas
sćerbožračk – Aasfresser
sćina – Schilf
sedmispanc, drěmotka – Siebenschläfer
sewjerna połkula – Nordhalbkugel
skalna kuna – Steinmarder
skłonina – Abhang, Böschung, Hang
sknadž – Goldammer
skočo, domjace zwěrjo – Haustier
skopčk – Grashüpfer, Heuschrecke
skora – Borke, Rinde
skorpion – Skorpion
skoruš – Krustentier

skót – Vieh
słodka trawa, pórčizna – Süßgras
słodka wišeń – Süßkirsche (Baum)
słodka woda – Süßwasser
słodki – süß
słodny – wohlschmeckend
słodžeć – schmecken
słónčne městno – sonnige Stelle, sonniger Standort
słónčne promjenjowanje – Sonnenstrahlung
słónčny system – Sonnensystem
słona woda (mórska woda) – Salzwasser (Meeressalzwasser)
słony – salzig
slepotočak – Blindwühle
slěkać so (kožu) – häuten, sich
slowčina – Pflaumenbaum
slowči nakid – Pflaumenauflauf
slowči wusmuž – Pflaumenmus
slowkowa brěčka – Pflaumensaft
slowkowa sorta – Pflaumensorte
slowkowy plinc – Pflaumeneierkuchen
slowkowy nakid – Pflaumenauflauf
slowkowy tykanc – Pflaumenkuchen
smaragdozeleny – smaragdgrün
směrki – Dämmerung
směrkowe zwěrjo – Dämmerungstier
smjetanojty – sahnig
sobubratr – Mitbruder
sobudžělačer – Mitarbeiter
sobuhrajer – Mitspieler
sokoł – Falke
solotejowa škla – Salatschüssel
somočany – samtig
sorna – Reh
sowa – Eule
sowjacy přadnik – Eulenspinner
spadank, spadany sad – Fallobst
spěchować – fördern
spěchowar – Förderer
spěšnoběhar – Schnellläufer
spěwaty ptačk – Singvogel

spjelsćić – verfilzen
splah – Stamm (biol.)
sporować so – sich paaren
srěbać – saugen
srjedźna Europa – Mitteleuropa
srjedźna šula – Mittelschule
srjedźne horiny – Mittelgebirge
sroka – Elster
stajnoćopły – gleichwarm
stawčk – Glied
stejnišćo – Standort
stepa – Steppe
stepowa łuka – Steppenwiese
stepowa wegetacija – Steppenvegetation
stojawka – Schwebfliege
stonožka – Tausendfüßler
stopa – Fährte, Spur, Tritt
strowota – Gesundheit
strowy – gesund, bekömmlich
stwjelco – Halm
stworjenje – Geschöpf
sucha mlóčeń – Zypressenwolfsmilch
sušenka – gedörrte Obstfrucht
sušić – trocknen
swěčnikojta alga – Armleuchteralge
swětłošěry – hellgrau
swětlina – Lichtung
syc – mähen
syć – Netz
syćojty fyton – Netzphyton
sydlišćo – Niederlassung, Ortschaft
sykane mandle – gehackte Mandeln
sykorka – Meise
symjeńca – Samenpflanze
sypać – streuen
syra solotej – Rohkost

Š

šćerkowišćo – Kieshalde
šćežka – Pfad, Fußweg, Steg
ščěpić – impfen, okulieren, pfpöpfen, veredeln
ščěpjelošěry – schiefergrau

ščěpjenske městno – Veredlungsstelle

ščihlica – Stieglitz

ščipač – pflücken; zwicken

ščipka – Messerspitze

ščura – Wanderrate

šeršeň – Hornisse

šěra pliška – Bachstelze

šěrobruny – graubraun

šěrozeleny – graugrün

šěsćnohač – Sechsfüßler

šipojta wopuš – Pfeilschwanz

šiška – Stiel (Blattstiel, Obststiel)

šiškaty – gestielt

škičkowancík – Wurmfarne

škla – Schüssel

škla k měšenju – Rührschüssel

škódnik – Schädling

škórc – Star

škrěkawa – Eichelhäher

škrobowa muka – Stärkemehl

šlim – Schleim

šlimojty – schleimig

šlimowa kóžka – Schleimhaut

šlink – Schnecke

šmica – Blattlaus, Stechmücke; Schmiele (bot.)

šmicowa kolonija – Blattlauskolonie

špinat – Spinat

šrubojty – schraubenförmig

štabikojty – stäbchenförmig

štabrač, bodžak – Stelzvogel

štomojty – baumförmig

štomowa družina – Baumart

štomowa króna – Baumkrone

štomowa skupina – Baumgruppe

štomownja – Baumschule

štomowy wopas – Baumgurt

štrajzl – Streusel

šupizna – Schuppe (Fischschuppe)

šupiznojće – schuppenartig

šwihać – (schaumig) schlagen

T

talofyt, lěhadko – Thalophyt, Lagerpflanze

tarčojta šćóna – Schildwanze

tchór – Iltis

tkalči ptačk – Webervogel

tracheja – Trachee

trawnik – Rasen

trjebić – roden, lichten (Wald)

trosk – Spitzmaus

trubkojta kćenje – Röhrenblüte

tupihłójčka – Kaulquappe

twaroh – Quark

twarščizna – Baumaterial

twjerdź – Festland

twórba – Gebilde, Kunstwerk

tyhel – Tiegel

tykancowa plata – Kuchenplatte

tykancowy taler – Kuchenteller

tył – Nacken

W

wačka – Wurm

waha – Waage

waniljowa juška – Vanillesoße

waran – Waran

wegetaciski čas – Vegetationszeit

wěda – Wissen, Kenntnis

wědomje – Bewusstsein

wětrik – Wind

wjacelětna rostlina – mehrjährige Pflanze

wjesny zahon – Dorfflur

wjewjerčka – Eichhörnchen

wichor – Sturm

wiječ – Wickler (Falter)

winica – Weinberg

winicowy šlink – Weinbergschnecke

wišnina – Kirschbaum

wišnjowa brěčka – Kirschsafte

wišnjowa poliwka – Kirschsuppe

wišnjowy želej – Kirschgelee

wjacelětny – mehrjährig

wjerchowske kubło – Kammergut

wjes – Dorf
wjesna lastojčka, dymowka – Rauchschnwalbe
włóžnota – Feuchtigkeit
włóžny – feucht
wlečak – Kriechtler, Reptil
wobběhowe kachle – Umluftherd
wobělič – schälen
wobhospodarić – bewirtschnaften
wobhrymzać – benagen
wobkedžbować – beobachten
wobkopanki – Hackfrüchte
wobkusać – ringsum anbeissen (Wildverbiss)
wobojnik, dwusplažnik – Zwitter
wobraz/napohlad krajiny – Landschaftsbild
wobročić – (um)wenden
wobrosć – umwachsen, umspinnen
wobrunić, zbrunić – bräunen
wobsedžeć – besitzen
wobsedžer – Besitzer
wobstatk – Bestandteil
wobstražować – bewachen
wobswět – Umwelt
wobswětowe kubłanje – Umwelterziehung
wobsydlic – besiedeln
wobwod – Bezirk
wobydler morja – Meeresbewohner
wočerstwjeniščo – Erholungsgebiet
wóčko – Auge
wodžizny – Gewässer
wohnjokruty – feuerfest
wohrožować – gefährden
wokata sowa – Schleiereule
woknowy wobraz – Fensterbild
wolij – Öl
womłodzić – verjüngen
wón – Duft, Geruch
wopisować – beschreiben
wopłodženje – Befruchtung
wopłodzić – befruchten
woptać, prawy stód dać – abschmecken
wopuš – Schwanz
wopušaty dwojožiw – Schwanzlurch

worjech – Nuss
worješina – Nussbaum
worješć – Haselnuss
worjolica – Adlerfarn
wosaca talja – Wespentaille
wosebnik – Edelfalter
wóst – Distel, Kratzdistel
wotemrěć – absterben
wotewrjena krajina – offene Landschaft
wotkrać – abschneiden
wotnožka – Ableger, Filiale, Zweigstelle
wotpadki – Müll, Abfälle
wotpasć – abweiden
wotpočiwać – ruhen, ausruhen, rasten
wotpočniščo – Rastplatz, Ruhestätte
wowča rutwica – Gemeine Schafgarbe
wows – Hafer
wrobl – Haussperling, Spatz
wroblacy ptačk – Sperlingsvogel
wróna – Krähe
wšědna dychnička – Gemeine Grasnelke
wšědny pyr – Gemeine Quecke
wšědny skopčk – Gemeiner Grashüpfer
wšědny wuchać – Gemeiner Ohrwurm
wšožračć – Allesfresser
wubitk – Spross, Trieb
wubitkowa wóska – Sprossachse
wučenc – Gelehrter
wućekniščo – Zufluchtsort, -stätte
wudženka – Regenwurm
wuhlikowy hydrat – Kohlenhydrat
wuhrjebać – ausgraben
wujasnić – erklären, erläutern
wukać – ausstechen
wulka kopřiwa – große Brennnessel
wulka sykorka – Kohlmeise
wulki mrózny pjedžak – Großer Frostspanner
wulki pomocnik – Große Bibernelle
wumyc – waschen
wunošk – Ertrag
wunošny – ertragreich
wupław – Ausscheidung

wupóčkować – auskernen, entkernen, entsteinen
 wurězać – verschneiden, ausschneiden, lichten
 wurličkata rostlina – Doldengewächs
 wuroćowa rostlina – Knöterichgewächs
 wusrěbać – aussaugen
 wustorkować – ausstoßen
 wustudnyć – abkühlen
 wusyłać – aussenden
 wutk – Inhaltsstoff
 wutki – Nährstoffe
 wutłócić – ausdrücken, auspressen
 wutrajna rostlina – ausdauernde Pflanze
 wutrus – Spore
 wutrusnica – Sporenkapsel
 wutrusowa rostlina – Sporenpflanze
 wuwar – Sud
 wuwicowy stadij – Entwicklungsstadium
 wuwiwać so – sich entwickeln
 wuwožować – ausführen, exportieren
 wuž – Natter, Ringelnatter
 wužitnik – Nützlichling
 wysoko wuwity – hoch entwickelt
 wyši schodženk – Aufbaustufe

Z

zadk – Gesäß, Hinterleib
 zadni žiwot – Hinterleib
 zadomić so – sich akklimatisieren,
 heimisch werden
 zadudkować so – sich verpuppen
 zahrodnik – Gärtner
 zahrodnistwo – Gartenbau
 zahrodny křižny pawk – Gartenkreuzspinne
 zajac – Hase
 zakładna šula – Grundschule
 zakładne łopjeno – Grundblatt
 zakładny schodženk – Grundstufe
 zakłapnyć – zuklappen
 zakulić so – sich einrollen
 załožba – Stiftung
 zaměr – Zielstellung
 zamjetać – zuschaukeln
 zapřasć – einspinnen
 zapřiijeće – Begriff
 zasadženje – Einsatz, Einsetzung
 zastupna džěra – Einflugsloch
 zatłócić – erdrücken (totdrücken)
 zawarić – aufkochen, einkochen, einwecken
 zaznawać – wahrnehmen
 zažnokčějak – Frühblüher
 zbrunić, wobrunić – bräunen
 zbytk – Rest
 zdalenosć – Entfernung
 zdónk – Stamm (Baumstamm)
 zdžěłowanje – Bildung
 zdžeržec – erhalten
 zelena wopuška – Grünfink
 zelenička – Grünalge
 zeleninowe truhančko – Gemüsereibe
 zeleny dypornak, žoľma – Grünspecht
 zelo – Kraut
 zelojty, naćojty – krautig
 zemjan – Adliger
 zemjanstwo – Adel
 zemjedžěl – Erdteil
 zemske stawizny – Erdgeschichte
 zemski powjerch – Erdoberfläche
 zemski srjedžowěk – Erdmittelalter
 zepěrný organ – Stützorgan
 zezawočerwjeny – rostrot
 zestajenka – Korbblütengewächs
 zežidšić – verflüssigen
 zhibujomny – biegsam
 złota marata – Goldlaufkäfer
 złotojta – Goldalge
 zlutniwy bělak – Sparschäler
 změna generacije – Generationswechsel
 změšec z mutličku – verquirren
 zmjerzk – Frost
 zmjerznyć – erfrieren, gefrieren
 zmysł – Sinn
 zmysłapoľny – sinnvoll
 zmysłowy organ – Sinnesorgan
 zornita marata – Körniger Laufkäfer

zwěrinska klasa – Tierklasse
zwěrinska swójba – Tierfamilie
zwěrinski splah – Tierstamm
zwěrjo – Tier
zwjeršna koža – Oberhaut
zubičkaty (zubaty) – gezähnt, gezackt
zwónčkata rostlina – Glockenblumengewächs
zwužitkować – nutzen
zwužitkowanje – Nutzung
zyba – Buchfink
zyma – Winter
zymski kwartěr – Winterquartier
zymski spanc – Winterschläfer
zmyski spar – Winterschlaf

Ž

žabjacy dwojožiwc – Froschlurch
žabra – Kiemen
žahalca, mała kopřiwa – kleine Brennessel
žalza – Drüse
žarownik – Trauermantel (Falter)
žerchej – Kresse
žito – Getreide
žitowa rostlina – Getreidepflanze
žiwjenski rum – Lebensraum
žiwoch – Lebewesen
žiworodźacy – lebend gebärend
žiwot – Leib
žoŕčnik – Gallenblase
žoŕdz – Eichel
žoŕtošěry – gelbgrau
žoŕtuška – gelbe Pflaume (Spillingsbaum)
žrać – fressen
žurk – Hamster